tiszatáj

78. ÉVFOLYAM

99

2024. április

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Kulturális Ügynökség
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
MOHAI ALETTA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: *tiszataj@tiszataj.hu*

Online változat: *tiszatajonline.hu*

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444
Egyes szám ára: 980 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVIII. évfolyam, 4. szám / 2024. április

PUROSZ LEONIDASZ Cowboyos 3
SCHILLINGER GYÖNGYVÉR Most majd minden jobb lesz 8
PAPP-SEBŐK ATTILA Múzeum 16
TAKÁCS NÁNDOR Frontátvonulás 18
CSOBOTH DORKA Aprószentek méretű; Fiam barátainak 20
ENDREY-NAGY ÁGOSTON Filé; Virágos jegyek 22
SZÁZ PÁL A szentek városa (A szarajevói evliják nyomában) 28

A távolságról – filozófiai-irodalmi megközelítések

LACZKÓ SÁNDOR A távolság mint üveggolyó (szócikk-esszé) 34
GYENGE ZOLTÁN Egy megholt ember feljegyzései – az utazás 38
SZILÁGYI ZSÓFIA Járdás és járdátlan 41

300 éve született Immanuel Kant

IMMANUEL KANT A széljárás elmélete (*Szabó Csaba* fordítása) 44
WALTER BENJAMIN Ismeretlen anekdoták Kantról (*Szabó Csaba* fordítása) 54

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS „Emlékezzék rád vissza Eötvös minél előbb!" (A nekrológíró Eötvös Károly és a *Magyar alakok*) 60

mérlegen

PÉCSI GYÖRGYI „az irodalom az élete, és az élete az irodalom" (Reményi József Tamás: Mindig volt egy szigetem. Darvasi Ferenc életútinterjúja) 75
GYÖRGY PÉTER A radikális irodalmi eltérés – és a személyes barátság története (Reményi József Tamás: Mindig volt egy szigetem. Darvasi Ferenc életútinterjúja; Jánossy Lajos: Örök hely és Mindenhol idő) 87

BORBÍRÓ ALETTA — Dolgok, amiket közben elfelejtettél (Moskát Anita: A hazugság tézisei) 90

BARTA NIKOLETT — Az elevenné váló múlt (Deres Kornélia: a Besúgó Rómeó, meglékelt Yorick: Dokumentumszínház, újrajátszás és az archívumok felnyitása) 95

művészet

TAKÁTS FÁBIÁN — Levegővétel (Koronczi Endre képzőművész kiállítása) 100

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ — Kedves Vidám Borsik Miklós 103

Illusztrációk

Válogatás KORONCZI ENDRE *Kérem, sóhajtson Széchenyi Úr!* című tárlatából (GODOT Kortárs Művészeti Intézet, 2024. 02. 23. – 2024. 06. 23.) a címlapon, a 33., 74., 99. oldalon és a belső borítón.

Diákmelléklet 197.

BOLDOG ZOLTÁN — Mire gondolhatott a szerző? (Jász Attila *Naptemplom villanyfényben* című műve az emelt szintű érettségi árnyékában)

„A könyv egyes darabjai ugyanis Csontváry Kosztka Tivadar képeinek születését mutatják be, gyakran emelve középpontba azt a szerzői szándékot, ami kiment a divatból. Mellé pedig még egy kirajzolódó életrajztöredék-sorozat is társul, ami szintén azt sugallja, az alkotó valamiért újra fontossá vált. A versek középpontjában tehát magának a szerzőnek a rehabilitációja áll”

https://tiszatajonline.hu/tiszataj/diakmelleklet/

PUROSZ LEONIDASZ

Cowboyos

egész nap tetőt bontottunk ennyi amúgy
most dolgoztam először betegség óta egy hete
aztán így elég kemény volt
cserepet dobálni egész nap
hát az csak egy hely tudod
egy helyen vagy napokon át
a tetőt bámulod
viszed fel a cserepet
elég nehéz úgy hogy mondjam
hogy mondjam na
hát úgy hogy mentálisan nehéz dolgozni
hogy tudod hogy a büdös életbe
nem akarod hosszú távon ezt csinálni

ez az egész ez az egész úgy volt
hogy amíg ki nem derült hogy fel is vettek
képi ábrázolás szakra addig faterom
azt hitte hogy fel se fognak venni
amikor felvettek akkor kitalálta hogy
hogy nem fogja engedni hogy menjek
és akkor végül nem is mentem

feljöttem fel feljöttem
2019 szeptemberében egy szép
szép csütörtöki napon feljöttem csak úgy
fogtam három bőröndöt aztán
aztán ugye haveroknál aztán végleg
végleg véglegesen letettem a bőröndöket
az újpalotai panelba
az az az egy masszív időszak volt az a
az a utána következő két év fél hónap
masszív masszív piálások semmitevés
levetkőztem kiálltam mondták
milyen pózt vegyek fel
és rajzoltak egész délelőtt

nem tudom mit képzeltem akkor
egy aktmodell napjának de hát
hát csak nem ezt

Lukács fiam! Ma ünnepi ebéddel emlékeztünk meg arról az eseményről, hogy egy hónapja pénz nélkül, megtűrt személyként koplalsz Budapesten. Nagyon fontos vagy bizonyára mindenkinek, de legfőképpen önmagadnak. Ez így jó. A menü a következő volt: óriásbabból készült csülkös bableves tejbegrízzel, és desszertként piskótát ettünk. Nyamnyam. Majdnem elfeledtem, tegnap sajtos perecet ettünk reggel. Kár, hogy kihagytad! Csongrádon Zsoltnak megszületett a kisfia. Holnap lesz a hagyatéki tárgyalás, Anya megy el rá. November elején Pesten lesz, egyeztess majd vele, hogy mikor íratod át a telefonkártyát a nevedre. És akkor meg is tudod hívni egy viszontebédre, a múltkori kettő kompenzálására. Megjegyzem, ha valaki levelet ír a másiknak, arra illendő válaszként valamit böfögni! Te mikor teszed meg ezt velünk?

én hatéves koromig egy rossz pillanatot
nem tudok magamnak felidézni
iskola előtti nyaramból van életemben
a legtöbb legszebb emlékem
ilyen ilyen ilyen mit tudom én
ott van valami nyári este és
és locsolják a a a a a
a fenyőket slaggal anyámék
tudod és akkor mu
mutatom nekik játszom a homokban
és akkor mutatom hogy oda is
és akkor oda locsolnak
és van egy kis sár tudod
és akkor csinálom magamnak a sárvárat
és sáncolom magam körbe
és így és így és így tu
tudod csak ilyenek hogy így
hogy így ezekre emlékszem legjobban
és így a legtöbb legszebb emlékem
ekkorról van hogy csak játszom a kertben
és élvezek mindent ami ami ami ami
ami kint volt

tehénfarm volt tejfarm
tejelő tehenek
holland frízek vagy valami hasonló
valamilyen fríz
holstein frízek!
volt egy ilyen ezerkétszáz darab
és úgy terveztük barátnőmmel
hogy lenyomok fél évet
és végig is nyomtam és ugye
ugye természetesen szereztem egy kis tőkét
aminek egy részét szerencsére
már ott beforgattam szóval szerencsére
lett egy kicsit még több szóval szerencsére
nem panaszkodhatom

kurva szar volt nyilván
nyilván hogy szar volt
volt is egy nagyobb balhénk
mikor a mikor a barátnőmnek
neki az exe nálunk aludt
hogy a barátnőm nem szólt róla
a lakásunkon ahol én nem voltam
nyilván mert Dániában voltam
hát egyszer voltam otthon fél év alatt
egyszer tudtam egy hét szabit szerezni
hát heti hét napot dolgoztam
heti hét napot kilenc órában
kilenc legalább
és volt hogy tizenegy-tizenkét órát
mikor visszajöttem két hónapba telt
hogy ne az legyen
hogy én kussban ülök egész este ha
hanem hogy beszéljek

szerencsétlen csávónak utolsó napján
rálépett a lábára a tehén és eltört a faszba
szilánkosra tört a a a a a lábfeje
bevitette velem kórházba a főnök
de amúgy le akarta szarni

mert nem dolgozott olyan jól
még a mankót is magának vette meg
mondták neki hogy ötszáz korona
huszonötezer forint
hát ez Dánia
egy fejlett ország
sütit szolgáltak fel a váróteremben
meg víz volt kirakva
meg egyszerűen tiszta volt

mostanában ez a cowboy
konkrétan ezekhez a cowboyos izékhez
lenne a legegyszerűbb visszanyúlni szerintem
nyilván hogy nem cowboykalap
de hogy ilyen borzasztó trapéznadrágok
szűk nagyon szűk pólók felsők
szép mintás feliratos ingek ilyesmi
ilyesmi lenne most a most a fő
fő opció de hát ez nem
nem nem nem nem nem
nem egy nagy ötlet egyébként
késő ilyenkor elkezdeni
ez olyan hogy most kezdem el vagy hát
hogy eddig is mindig rajzolni akartam
de hogy most kezdek el rajzolni
és most még egy kört is rosszul rajzolok
és akkor mi a helyzet ha nem vagyok jó?
mi van ha magamnak tök jó de másnak nem?
és hát basszus
embernek el kell tartania egy családot

hát már több mint két éve
együtt vagyunk szerencsére
nem nagyon van okunk panaszkodni
olyan egyszerű minden nap
hogy probléma egy szál se
már ami így rajtunk múlna
és közben nincs az hogy így
megunod egy hét után az egészet mert így

egymásnak tök érdekesek vagyunk tudod
és akkor el lehet lenni nyilván szerencsére

szerintem amikor visszaértem Dániából
és még mindig itt volt és és
és még mindig csináltuk tudod
együtt rendesen az életünket
szerintem akkor akkor
akkor kapcsoltam át oda hogy
hogy igen most már reális esélyt látok rá
hogy én egyáltalán nem bánnám
hogy nem tudom hogy vele
vele maradok egész életemben

mert én én én én ugye
valami hasonlóra vágytam mindig
nem érzek úgy semmit hogy bánom
hogy ez most már nem lehetne
úgy igazán
hogy hm de jó lenne
jó lenne egy cigány csajjal egyszer
mert tényleg jó lenne miért ne lenne jó
vagy egy csomó rasszt végigkúrnék
de hogy ennyi
engem kielégít az hogy bazmeg
tényleg boldog vagyok
de hogy ennyi

ugye tudod hogyha
hogyha folyton túlaggódod a mozdulataidat
akkor ugye jelentősen több a meló
tehát néha meg kell csinálni olyat is
amire lentről azt mondanád hogy
hm hát ezt nem fogom megcsinálni
tudod csak sietni akarsz
nem is vagy buta mindenre ügyelsz
aztán mégis kilazul alattad valami
és leesel a faszba
tudod ez nem játék

SCHILLINGER GYÖNGYVÉR

Most majd minden jobb lesz

Utálja a nevét, Joó Dénes, rajta kívül senkit nem hívnak így. Az anyja szerint ettől különleges, kisfiam, ne változtasd meg. Mert mi leszel akkor, mondjad meg. Hagyjuk, anyu. Anyád megálmodta a nevedet, ez szép dolog, kisfiam. A vezetékneve is gáz, ezt nem mondja, kiborulnának, ők a Joó család, a név hagyomány és tisztesség, minek hozta fel egyáltalán.

Felveszi a telefont, Joófuvar, tessék, miben segíthetek. Csak belföldi szállítás, igen. Külföldit nem intézünk, igen. Árjegyzék a honlapon, főmenü alatt. Nem ott, balra kattintson. Balra. Mindegy, mondom az árakat.

Otthonról is szervezhetné a fuvarokat, de az apja szerint kell az iroda, hogy kinézzenek valahogy, pedig csak egy kis fülke, valamikori butik a főutcában, asztal meg egy szék. Drágák, de családiasak, egy jó kis fuvarcég.

Majd ha föld alá teszi az apját. A halál távoli, az apja erős, nem fog rajta a halál, egy nap mégis eltemeti, fater a föld alatt.

A fizetés jó. Lakást nem kapott, mert ha mindent alátesznek, nem becsüli meg. A haverja, a Bánk még az apjának is szívesebben dolgozna, mint multinál heti ötven órát, Dénes higgye el, Dénes, hidd el, hogy az sokkal rosszabb, mint nálatok ez a családi balhézás.

Bánknak nem él az apja, az anyja körülbelül normális, így könnyű, Igaz, hogy a csaja, az Olga elég furcsa, de legalább nincs egyedül. Májusban esküvő, Dénes barna kartonlapra nyomtatott meghívót kapott, mintha újrahasznosított papír lenne, összekötjük életünket, satöbbi, szeretettel várunk, két összekapcsolódó szívecske, galambpár. Hozol valakit az esküvőre, kérdezte tőle Olga. Szőke, vértelen az arca, és nem figyel oda. Egyszer már mondta, hogy nem, senkit.

El kell venni, mozdulni előre vagy hátra, de inkább előre, mondta Bánk. Ezt igazából Olga gondolja, nem? Bánk mosolygott, nincs beszarva az egésztől, persze, biztos lesz majd gyerek is, valamikor.

Bánk megnősül, ő meg itt a butikban fuvarlevelet szerkeszt, adatvédelmi tájékoztatót frissít. Számlát küld a könyvelő cégnek, az apját nem lehet rábeszélni, hogy használja a számlázz.hu-t, adjon hozzáférést a könyvelőnek. A könyvelő csak ne turkáljon olyanokban, ami

nem rá tartozik. Kimegy az ügyfelekhez a régi, zsíros nyakú bőrkabátjában, kitaposott cipőben. Szegény, de dolgos kinézet. Rád bízom a céget, vigyázz anyádra. Minden útja előtt, mintha világgá menne. Az anyja sír egy kicsit. Dénes felsóhajt, két fuvar között a párom.hu-t böngészi.

A csajokat meg kell hívni vacsorára. Vagy ebédre, ha még nem tartanak ott, de minimum egy cukrászda. A jó férfi tökéletes, noha a nők egyáltalán nem azok, és Dénes kicsit bandzsít is, középmagas, gyúr, mégsem elég izmos. Vékonyszálú a haja, valószínűleg hamar megkopaszodik, nézi a fejét a tükörben, egyre magasabb a homloka.

Találkozó a Randevú Rock Caféban, durván sminkelt csaj szójatejes lattét kavargat, és te mivel foglalkozol? Árufuvarozással, amolyan főnök vagyok, mondja Dénes, úgy megyek be, ahogy jólesik. A lány a csésze oldalához kocogtatja a kanalat. Saját munkaidő beosztás, folytatja Dénes, és mocorog a széken, érzi, hogy hivatalosan beszél, mint egy emailben, köszönjük az érdeklődését, kérjük, válasszon minket legközelebb is.

Eszébe jut az a kiscsaj, akit ő dobott, vagyis nem dobta, hanem elkezdte hanyagolni, kicsit dundi volt, és úgy feküdt alatta szex közben, mint egy nagy tömött párna. Pénztáros a Lidlben. Csak amíg tanul, mentegette magában az elején. Igaz, hogy évet halaszt, de majd folytatja. Aztán nem volt kedve színházba menni, pedig a csaj vette a jegyeket, belázasodtam, írta neki. Vagy: most sok a meló. A következő hétre kitalált valami mást. Nem írhat rá, igen, az már elúszott.

Tessék, Joófuvar. Átkattint a beosztásra, csomagokat számol, költséget. Az iroda elülső fala végig üveg, Dénes premier plánban ül az asztal mögött, a járókelők megnézik, néha a cégtáblát is, mi ez az egy szál ember az üres butikban. A laptopot közelebb húzza. Kedves, bohókás lány vagyok, bár most nem tudok semmit írni, remélem, azért kapok pár üzenetet, írja Eszti. Tovább görget. Kedves aranyos lány keresi nem kötetlen társát. Negyvenkilenc százalékban felel meg neki a profilja szerint, szereti a természetet. Cica nevű felhasználó egyszerű dolgokra vágyik, boldogságra és biztonságra. Egyszerűnek nem mondanám, mondja Dénes, körülnéz, nem látta senki, hogy magában beszél. Bianka fotós művészlélek, énekes és kutyaimádó. Reni érzéki, merész és vagány pasit keres, megfelelés tizennyolc százalék.

Vannak a jó nők és a csinosnak mondott rémek, a kettő között kell találni valakit. Bikiniben pózoló jó testű nőkre rá sem ír.

Csekkolja a saját profilját: nem vagyok topmenedzser szőke herceg, ez olyan önbizalomhiányos, átírja: saját vállalkozásomat vezető, határozott, de kedves férfi vagyok. Biztonságképpen kipipálja a gyereket szeretnék rovatot.

Olga jól néz ki, de nem egy hülye picsa. Nagyon fehér a bőre, vékony, keveset beszél, és van valami a mozgásában. Ahogy tartja magát. Kicsit arisztokratikus. Állítólag nem féltékenykedik. Bánk teljesen meg volt zakkanva érte, odaköltöztette magához, aztán ment a marakodás a fiókokon, kiderült, hogy Olga mégsem olyan csendes. Csináljátok vissza, mondta Bánknak. Dehogy csinálja, jó lesz. Bánk megtanította vezetni, vettek neki kocsit, közös nyaralás, összevesztek, és most a házasság.

Együtt tudna élni valakivel? Másfél évig járt a gimis osztálytársával, hamarabb lett nője, mint Bánknak, azt hitte, innentől majd ilyen könnyen megy a dolog. Amikor az egyik fősulis csaj megmarkolászta a karját egy buliban, dobta a csaját, a karfogdosóssal viszont nem jött össze, onnantól nincs szerencséje, vagy elront valamit, vagy a csajok romlottak el a gimi óta.

Szilveszterkor ittak, volt fű, Olga körbemutogatta a lakást, szendvicseket csinált, aztán elkábult a fűtől, a sarokkanapé végében kuporgott, azt mondta, dezsavűje van. Két másik nő smárolt, de nem neki csinálták a műsort, hanem Bánknak, aki röhögősre itta magát, nyerített, és azt mondta, egyszer megbaszott egy kurvát. Dénes Olgára nézett, félig már feküdt a kanapén, elernyedve, nem hall semmit. Milyen kurva, hol, hogy? Iszonyat jó teste volt, mondta Bánk, és röhögött tovább a smároló csajokon, az egyik kitátotta a száját, a másik belecsurgatta a nyálát, Dénest kicsit sem izgatta fel, két részeg, vodkaszagú picsa.

Miért? Miért kurvázik valaki, akinek jut punci? Dénes útszéli kurvákat képzelt el, zsíros hajú lesoványodott nőket, régen ott álltak a főutak mellett, de olyat egyszer sem látott, hogy valaki lefordult volna egy menetre.

Mivel telt el tíz év a fősuli után? Fuvar, nyaralás, végül nem vett kocsit, pedig van rá pénze, lakásra gyűjt, de annyi sose lesz, a Joók meg nem vesznek fel hitelt. Az anyja szerint hülyeség eladósodni, amikor saját lakrésze van. Úgy volt, hogy egy szállítást megpróbál ő is, de nem tette le a C-s jogsit. Csináltatott tetoválást, pólóban nem látszik, nem akasztja ki az apjáékat. Varrasson nagyobbat? Kezdjen bele a jogsiba? Megszokta már, hogy három nap szabi van minden héten,

nem kell a kirakatban ülni, sorozatmaratonok, mozi, biciklizés, kondi. Meghallgatja Bánktól az újabb olgás agymenést, ami úgy tűnik, hogy mégiscsak bejön Bánknak. Talán el kéne járni valahova, antizöld tüntetésre, ha van ilyen. Vagy szervezni egyet, a sok kőolajvezeték ellen tüntető balfasznak beszólni, hogy ki viszi el a szarságaitokat a lakásig benzin nélkül, nyomorékok. Írhatna újságoknak, a gimiben lehozta a suliújság egy fogalmazását, valószínűleg menne a dolog, ezt már beírhatná a profiljába. Az antizöld témák nem jönnek be a paleós nőknek.

Az apja emailt küld, csak ennyit: holnap érkezik, aláírás: „A.". Mit csinálhat holnapig? Van valakije? Dénes a fősulis csajra gondol, kéne valaki, az a dög, az rontotta el a szerencséjét, néha rákeres Facebookon, gyereke van, még mindig jól néz ki, de majd megöregszik, de szar lesz neki, biztosan sablonos a házassága is. Csak Bánké nem lesz sablonos, mert egy ilyen Olga-félével nem lehet, talán neki is egy ilyen Olga kéne, bevállalni egy nehéz esetet.

Munka alig van. Az a heti harminc óra sem telik ki, van bérszámfejtő, könyvelő, takarító. Biztosítási ügyintéző, a Helga, aki mindig megtalálja a legjobb ajánlatot, vidám, pozitív nő, odavannak Helgáért. Az anyja meg akarja hívni ebédre, majd meglátod te is, kisfiam, milyen kedves, ilyet nem találni akárhol. Főz is! Anya, hagyjál már.

Az apja még egy emailt küld, ennyit, hogy „gyermelyi, marton tészta, három kocsi, felhívni Baksáékat". Vagyis „Bakséákat", a betűk összevissza, mert nem tud rendesen a mobilról írni, túl nagy a keze ezekhez a modern telefonokhoz, így mondja. Ez az üzenet most neki szól?

Görgeti a lányokat, van ez a Vica, nem rossz, hosszú, barna hajú, szép az arca, egész alakos kép nincs, talán nyaktól lefelé nem olyan szép, nem baj. Főiskolát végzett, kedves embert keres hosszú távra, kutyája van, sokat kirándul. Belekezd egy levélbe. Fuvarozással foglalkozom, írja, aztán kitörli. Mintha ez határozná meg. De akkor mi. Nem szeret kirándulni. Írhatja, hogy nagyokat sétál. Sorozatokat néz. Mindenki sorozatokat néz. Egyedit kell írni, különben nem válaszolnak, csak a túlságosan magányos lányok, akik zavartan ülnek a sütemény fölött, és kicsit csúnyábbak, mint a fényképeken.

Csilingelés, felnéz, az anyja áll az ajtóban ijedt arccal, Dénes úgy csapja le a laptopot, mintha pornót nézett volna. Kisfiam! Liheg, az íróasztalra támaszkodik. Átfut a fején, hogy az apja meghalt, ott fekszik egy árokban. Nem érez semmit. Tovább fantáziál, véres a feje,

szétroncsolódott, az anyja kikészül, át kell vennie a vállalkozást, és akkor halálosan megrémül.

Kisfiam, a tészta. Vedd fel a kapcsolatot velük, adom a számot. Dénes balra néz, jobbra, mintha súgóra várna, anya, milyen tészta, mi van? Ne csinálj úgy, mintha hülye lennél, mondja az anyja, átvesszük a tésztaüzletet. Milyen tésztaüzletet? A Baksáékét. Kik azok a Baksáék? Tudod, a Janiék, na, ne csinálj úgy, mintha nem hallottál volna még róluk. Anya, azt se tudom, miről beszélsz.

Közben eszébe jut az apja emailje, jóisten, most akkor tésztázni fognak, valami rémlik a Baksáékról, maguk hordják szét a tésztákat, először csak a tojás volt, a rendszerváltás után tésztaforgalmazás, így mesélték, akörül.

Anya, nem lesz ez sok? A fuvar meg a tésztázás együtt? A Baksa Jani meghalt, mondja az anyja, és gyorsan szertartásos arcot vesz fel, lehajtja a fejét. Három hónapja beteg, úgy volt, hogy meggyógyul, aztán mégsem. Nyilvánvalóan nem gyógyult meg, ha belehalt, mondja Dénes, inkább csak magának, úristen, tésztázni is fognak. Itt a szám, kisfiam, az egyik gyártóé, beszéljetek a jövő heti rendelésről. Úristen anya, mit beszéljek velük, várjuk meg apát, nem értem, értsd meg, mit, hova, mennyit kell rendelni, mi ez az egész. Tészta mindig kell, be van járatva az egész, kisfiam, ne értetlenkedjél, egyszer már besegítettünk nekik.

Felnyitja a laptopot, az anyja nem lát bele, a szép Vica fájdalmasan messzi, most jön ez a hülyeség, mindig csinálni kell valamit.

Bánkot megkérdezte a kurváról másnap, józanul, letagadta, vagy szilveszterkor hazudott. Igazából nem ő kurvázott, hanem egy haverja, és nem sokat tud a dologról, kulturált nő volt, egyetemista, pár órára bérelhető lakásban találkoztak. Olga még aludt, Bánk átvonszolta a kanapéról a hálóba, a szőke haja szétterült a párnán. Aztán Dénes zuhanyozni ment, a fürdőszobában parfümök, körömlakkok, üvegcsék. Megpróbálta elképzelni, hogy együtt él egy illatos lánnyal, a fürdőszoba csupa parfümös üveg, a haja szétterül a párnán, csak nem olyan esőemberes, mint Olga, akkor gondolt rá először, hogy autista, aspergeres vagy hasonló, de mindenképpen érdekesebb, mint Bánk eddigi csajai.

Nem biztos, hogy kibírna egy ilyen nőt. Sokszor már az első randin kiderül a csajokról, milyen komplikáltak. Van, aki rögtön benyögi, hogy nem főz. Dénesnek nincsenek ilyen elvárásai, mégsem lesz második alkalom. Mondjuk nincs abban a helyzetben, hogy válogasson,

ez világos. Szeresd a kutyát, nálam ez alap, mondja másvalaki. Vagy normális a csaj, szép, de nem feltűnően, tehát lehetne esélye, de azt írja a randi után, hogy ne haragudj, de nem érzem, hogy lenne köztünk valami. Mi kell ahhoz a valamihez, ronda a feje? Megműttethetné a szemét, ha meg lehet egyáltalán. Az anyja szerint nincs vele semmi baj, néha előveszi a gyerekkori fotóit, nézd, milyen édes voltál, mintha ez számítana most bármit is.

Akkor intézkedsz, kérdezi az anyja.

Dénes kiabál, mit intézkedjek, könyörgöm. Apa majd elmondja, mi van, mit kell annyira izgulni.

Az anyja papírt gyűröget a kezében, leteszi az asztalra. Nem csoda, hogy még mindig egyedül vagy, mondja, és Dénes asztalára támaszkodik, belebámul az arcába, de Dénes nem néz fel, így áll az anyja másodpercekig, aztán végre csilingel az ajtó, elment, de még utána sem néz fel, az arca meleg, a tésztázást meg a többit most el kell felejteni.

Vica. Nem is olyan szép. Pózol. A kedvesek is. Mindenki el akarja adni magát. Beüti a keresőbe, hogy egyetemista lány és szex, pornóoldalakat hoz ki. Egyetemista lány pénzért. Erre cikkeket ad ki, kiderül, hogy a prostik támogatót keresnek, beírja, egyetemista támogatót keres, arra egy regény jön fel, de lassan eltalál a megfelelő oldalakra, redlife.net, erotikusmunka.info. Dühösen nyomkodja a billentyűzetet, rengeteg nő. Kétszázhárom erotikus munka hirdetés, nő keres férfit, férfi keres spriccelni tudó hölgyet. Szextelefon, bevállalós csaj, hívj bátran, házhoz is megyek. Olcsón dugnék. Mit szeretnél, több napig hordott bugyi, masztis bugyi, edzős bugyi, pisis bugyi? Extrémebb dolgokban is benne vagyok, pisi-kaki, de a popsiszex tabu. Kamusok kérem, ne hívjanak.

Fehérneműben térdepelő vékony barna lány tizenötezer forint támogatást kér egy óra franciázásért és szexért. Popsi kényeztetés plusz tízezer. Győri lány elmenne Budapestig, autókalandokban is benne van. Szoknyás takarítónőt keresnek lakások takarítására kézi levezetéssel. Egyik oldalról a másikra kattint, gyorsan, mintha azonnal nőt kéne szereznie, de egyik sem olyan, amiről Bánk beszélt, hogy kulturált, egyetemista, ápolt, jó a teste, satöbbi.

Nemprofi, csinos és kedves nő keresi támogatóját, ez oké, de 160 centi és 60 kiló, az nem kevés. A csók külön beárazva. Dénes számolgatni kezdi, mennyit költ randin a csajokra, és ha két randi van egy hónapban, akkor a társkeresős előfizetéssel együtt kijön egy kurva.

Ezt meg kéne írnia Bánknak, hogy együtt röhögjenek, vagy azt mondaná Bánk, miért ne, csináld meg.

A telefon csörög, Joófuvar, tessék. Már elindult a csomag. De küldtünk sms-t, mindig küldünk. Én nem beszélek durván, hölgyem. Igen, mondja a csomagszámot. Akkor a teljes nevét. Nézze meg a telefonját újra, legyen szíves, igen, várok. Akkor tegye le, nézze meg, és hívjon vissza.

Ha tényleg tésztaforgalmazók is lesznek, az több pénz. Feltételeket szabhatna, társtulajdonos akar lenni, nem alkalmazott. Ha ez az ő cége is, akkor kapjon részesedést. Papíron az övé minden, de a nyereséget a szülei kuporgatják valamire, ő lényegében nagyvonalú zsebpénzt kap, és most ezért még tésztázzon is. Talán mégis leteszi a C-s jogsit. Ha vállalkozó lenne, mindjárt másként nézne ki a dolog, felvenne valakit, ülne helyette a kalitkában, vagy inkább a tésztásat adják neki, saját biznisz, a fuvarból meg kiszáll, mert hiába mondogatja az apja, hogy magas a koleszterinje, nem lehet tudni, mennyi van hátra, úgy néz ki, mint egy bivaly. Ő meg ülhet itt még húsz évig. El tudná vinni egyedül az üzletet? Beszél a Baksa feleségével, kikérdezi, harminc éve ezt csinálja, biztosan megvan a rutin.

A papírról tárcsázni kezdi a számot, aztán rájön, hogy normálisan részvétet kellene nyilvánítania, nem ronthat neki a tésztás kérdéseivel, leteszi. Mi a keresztneve, Marika, Ilona nem. Baksáné izé, Baksáné Julika? Van róla kép, és az anyja a régi fényképek hátuljára ráírja a dátumot, neveket. Nem megy haza képet nézegetni. Majd megjön az apja, fel kell készülni a beszélgetésre. Igen, ezt kell csinálni. Felállni, majdnem ugyanolyan magasak, apa, gondolkodtam. És ha nemet mond? Akkor kiszáll a fuvarból is. Van diplomája, majd elhelyezkedik, megkérdezi Bánkot, keresnek-e valakit a logisztikára. Akárhogy is, valami változni fog. Ha sikerül a tésztázás, kipróbál egy kurvát. Ha nem, akkor is.

Megkönnyebbülve lapozgatja tovább a hirdetéseket, van terv, ő most innen elrugaszkodik. Egy vöröshajú csaj vizes bugyijába, ilyen képeket is tesznek fel. A nő feje a kádban, a haja előre hullik, a fenekét feltartja, ez jó. Telefonszexes nő a bugyijába dugja a mobilt, az ujját szopkodja egy vékony szőke, hasonlít Olgához. Dénes kimelegszik, merevek az izmai és izzadt, mintha otthon lenne az ágyban maszturbálás közben, csak most az üveg túloldalán ott az őszi táj, az emberek, kabátban vagy kabát nélkül, babakocsit tologat egy pár, gördeszkás

srác átrobog a zebrán, picit meglök egy nénit, aki aztán mindkét kezével hadonászik. Kinéz az üvegen, és vissza a laptopra. Bármit mond az apja, ennek itt vége, vége. Hátradől. A telefon megcsörren, nem veszi fel.

Huszonhét éves sportos nő korrekt, megbízható személyt keres hosszú távra, kölcsönös szimpátián és tiszteleten alapuló támogatói kapcsolatra. „Itt szeretném megkérni azon kedves érdeklődőket, akik csak puncit nyalnának, mélytorkost, és ezekhez hasonlót keresnek, hogy keressenek tovább, nem én vagyok az emberük. Nincsenek titkolt perverzióim és ideális esetben ez is egy közös pont." Dénes határozottan úgy érzi, nincsenek perverziói, mélytorokról nem is álmodott, a hirdetés összeszedett, a lány szép, vékony, ez lesz az. Aztán meglátja az árat, nyolcvanezer forint. Nyolcvanezer. Átfutja megint, igen, egyetlen alkalomra. Válogatós csaj méregdrágán. Alkudozásba nem megy bele. „Ilyen jellegű emailekre nem fogok válaszolni."

Még fél óra a munkanap végéig. Napi zárás, ősz van, sötétedik, most minden nyomasztó, az emberek odakint, az egész tésztázás dolog, és hányszor jutott már arra, hogy kéne az a rohadt C-s jogsi, mégsem teszi le, pedig annyira nem is lusta, akkor ez jelent valamit. Akar egyáltalán tésztákat teríteni mindenféle üzletekbe? Nem az a kérdés, hogy akar-e. Ebben a pillanatban tökéletesen érti, hogy Bánk miért veszi el Olgát.

Beállítani kurvával az esküvőre, Dénes elvigyorodik. Kurvát keresek családi rendezvényre, kézi levezetéssel.

Írni kezd a 160 centis, 60 kilós nőnek, csak két sort, úgy írja alá, hogy Joó Gergő. Kijavítja, Geri. Kicsit habozik, kéne egy másik SIM kártya. Mindegy, megadja a számát, kész, elküldi, vár, ráfrissít a levelezésre. És újra. Legalább ezt megcsinálni.

PAPP-SEBŐK ATTILA

Múzeum

Régóta hosszú kövesút.
A kövesúton összeérnek az utak,
mert a kövesút több utat rejt.
Egy múzeumban járunk.
Ahol futurisztikus gépek,
a lombikokban rézgálic színben
fortyognak a folyadékok. Te sehol.
Pontosabban a határ túloldalán,
én meg egy folyóparton,
mert a kövespadlóval éveket
lépek vissza. Hol vagyok?
Te még sehol. Víz. Szél.
Sárga tömbök a bálák.
A múzeumban gomb-
nyomásra működnek
a gépek. Eltolható
könyvespolc. Időgép.
Körlépcső a magasba.

Régóta hosszú kövesút.
Ahogy teremről teremre
haladunk, majd egy asztalon
kiterített kártyalapok. Jóslás.
Fonnyadt gyümölcshéjként
hordalak magamban. Pedig
megtanultalak kezelni, úgy,
ahogy ingeket vasalok,
hajtogatok egymásra otthon.
Nekem viszonyom van
a gombokkal, neked ellenállásod.
És a legfelső szinten
könyvgerincek, műnemtől
függetlenül kisebb-nagyobb
formák sora. A padló síkos,
mint egy halpiacon.

Régóta hosszú kövesút.
Oda se merek nézni, összefolyik,
parázslik a fű, bokán üt a víz,
egy ág mozdulatában düh
bujkál, ahogy átlépek alatta.
A múzeumban fejünk felett
műanyag levelek. Boltívek alatt
haladunk lefele. Te sehol. Talán
ráncosra gyűröd az ingeket,
talán folyóvízlassan mozdulsz,
hullámlásod távol esik
egy halfarok siklásától.
Paplanok fehérlenek,
mint a múzeum mészkőfala.
Kilépek a tülekedő fénybe.

TAKÁCS NÁNDOR

Frontátvonulás

A gyász színe

Követ zúznak a határ menti
gyárban. A kőpor megül
a földbarázdákban, és vakító
fehérrel vonja be az út mentén
a piétát. Hiába szólnak,
takarodjak, a teherautókról
szálló porfelhőben mozdulatlan
gyászolok már én is, hófehéren.

Tűréshatár

A szomszéd bosszúból, hogy
szóltam hézagos kerítése miatt,
délután tüzet gyújt a kertben.
Az udvart beborító füstbe
szikrák keverednek, s az izzó
pernyedarabok a nyakamba
potyognak. A kora esti köd
lenyomja a füstöt, s mi fojtogató
felhőiben dulakodunk
a tisztázatlan telekhatáron.

Frontátvonulás

Egyszerre fájdul meg fejünk.
Sétánk az utca végéig vezet,
majd körben haza. Leromlott
piéta áll a határban, mögötte
felhőt görget, napot terelget
a szél. A kör háromnegyedénél

gallyat szedünk a tűzgyújtáshoz,
tekintetünket szabadon eresztjük
a kies földeken. Az eső elvonul,
a hegyek pipálnak. Füstöt eregetünk
mi is kéményünkből, hársfaillatot
lehel a kályha; ablakunkból nézzük,
ahogy hazatérünk.

A láng emlékei

Feleségemnek

A lila lángok és árnyékok közt
ott volt ez a szempár is a kályha
tüzében; onnan figyelte, ahogy
ropogó térddel feltápászkodom
a tűzcsiholásból, hogy azután a fotel
mélyébe merüljek, ahonnan most
ő maga néz rám olvasmánya fölül.
Kettőnknek izzanak már a hasábok,
s a lusta vasárnap adományait éljük;
könyveket és a tűz ropogását,
szendergést a vöröseslila lángok előtt.

CSOBOTH DORKA

Aprószentek méretű

A virágosládába
A gyerekméretű vázába
Az ágyneműtartóba
A szennyeskosárba
A szopósmalacméretű vázába
A dagasztóvájlingba
A szopós virágos csókos agyagköcsögbe
A vázába
A mosogatótálba
A tulipános ládába
A tarka ládába
A legnagyobb vázába
A még szappanos boldogságos éjjeli edénybe
A szennyeskosárba
A több mell méretű kosárba
A lavórba az ökölnyi
Lukba a feldagadt talajon
Az aprószentek méretű résbe mint kiskutyák a tisztulásban
A nőbe az orrukat
A kétökölnyi lyukba
A háromökölnyi lyukba
A feldagadt kenyérméretű négyökölnyi lyukba
A kiskádba
De inkább a nőbe az orrukat

Fiam barátainak

Amikor a csöcseit
Vágtam emlős szoptatós
Dög volt duzzadt
Csöcsökkel friss
Kölykökkel valahol a sutban de kannányi csöcsökkel
Mesélem azt a szukát a barátaimnak hogy nyúzom
De finoman milyen finoman ám ne aggódjon
Senki mesélem a barátaimnak a faggyút kibújtatom
A bőréből szinte ugrálunk a barátaim ugrálnak
Húzogatom is
Szerelemfogantyúi készen
Állnak a könyökömről csöpögött folyt el
A kutyatej aztán a vágáskor
Felfakadt egyszer csak ott folyt el mind
Mint valami titok a lábak közt alig nyeltem
Vissza a magamét

ENDREY-NAGY ÁGOSTON

Filé

Olyan volt az öltözőben, mintha víz alatt lebegne. Ahogy az infuzionált ginben úsznak a citromhéjak, úgy ázott ő is a rövidke nyugalomban. Kellemes nyomás a halántékán, a tarkóján, a kinti zsivaj fojtott utóhangjai. Üveges szemmel bámulta a szekrényt, átizzadt ingjét legyezte. Sóhajtott, visszament a zsivajba; csúcsidő volt, este kilenc, most kezdett felébredni a belváros. Az étterem a hídfőnél állt egy szórakozóhely mellett: az ötödik kerületi szusizabáló faszok és az idióta turisták gyűjtőhelye, mondta sokszor, és gyűlölettel telve nézett végig a gondtalan, Lupán barnult vállalkozókon és a túlöltözött párokon, ahogy evőpálcikáikkal szájukba ügyetlenkedték a tésztát.

Amióta elolvasta Rjú *Piercing*jét, nem tudott ugyanúgy nézni a jégvágó késre, ami időről időre a keze ügyébe akadt. Szinte haszontalan volt, csak banánlevelet vágtak vele néha, jeget kéthavonta faragtak. Marokra fogta, nézte a vékony, tűhegyes japán acélpengét. Nem tudna vele senkit leszúrni, gondolta. Pedig néha elképzelte: beledöfi a gazdag amerikai veterán nyakába, aki nyáron Pesten lakik, és egészségügyi sétáját mindig a pultnál fejezi be pár szakéval, tokájából spriccel majd a vér, nem fogja többet mondani a kedélyeskedő faszságait, felmetszi a hasát a pincérnek, aki megkeserítette az első hónapjait, vagy levágja a túlhialuronsavazott ajkait annak a nőnek, aki visszaküldte a tempurált rákot.

Pillanatnyi villanások, amik mindennapjait uralják. Persze olyankor sosincs nála a jégvágó, de ha lenne, se tudna vele bántani senkit, csak magában dühöng, aztán amikor már remeg, mint a bejárat melletti fikusz, kimegy egy cigire, a nagydarab mosogató is ott van már, és kurvaanyázik, amiért mosogatnia kell, inkább gyorsan elnyomja, bemegy, vissza a darálásba, egyik nap valami hülye kézilabdacsapat ünnepelt, persze egy rakás koktélt kellett csinálni. Elege volt a pultból.

Pedig lelkesen kezdte, amikor felvették, előtte elvert százhúszezret egy bármixer-okj-ra. Még jó, hogy lelkesedett. Érdekelte minden, az új világ, a koktélok, a könnyen fogyaszthatóra butított ázsiai kultúra, a vendéglátós sztorik. Még az egyetemet is ott akarta hagyni egy időben, annyira berántotta a pörgés és a pénz, aztán két év múlva segédből bartender lett, és otthagyta. Az egész élete a bár körül forgott. Szikár

lett, gyors, ideges, szeme beesett, rászokott a cigire és a munkahelyi ivásra, húzósabb műszakok előtt egy-egy csík az öltözőben. Párkapcsolata romokban hevert, akinek régen verset írt, most kiköltözéssel fenyegetőzik, és valószínűleg meg is csalta. Legalábbis gyanította. Megszorította a kés nyelét, és méretre vágott egy jégkockát. Úgy faragta, ahogy életpályájáról faragta le a reményeket: verseskötet, bemutatók, ösztöndíjak, középgenerációs díjak, idővel kis vidéki telek, akadémiai tagként megkopaszodni. Végül nem maradt semmi, csak az üvegtiszta mag, a munka, otthon, munka, otthon, keverte a jeget körbe-körbe a whiskyspohárban, és készített egy old fashionedöt. Hát nézd meg, röhögött a pultvendég, nagydarab, telekölnizett, hátrazselézett hajú adócsaló arc, hát nézd meg, átbasszátok a jó vendéget, alig van benne pia, csak jég, he.

A hűtőkamrában guggolt, ahol a halakat tartják, a késsel egy lazac szemgolyóját szúrta ki, és hörgött közben, ő ezt nem bírja tovább. Nem, az kurvaég. Felállt, bevett pár nyugtatót és visszaindult. Arra gondolt, amikor puszta passzióból írt, nem parancsolt neki senki, aztán jöttek a mérgek: a helyezkedés, szerkesztői ízlések, penzumok, pályázatok, kuratóriumok. Na, ezek előtt volt boldog. Ez a szabadság hiányzott az életéből, pedig valahogy mindig ott bujkált. Nézte a halfejeket a mosogatóban, a lángoló wokot, az összetört Monkey Shoulderses üveg darabjait, a kifolyt szójaszószt. És gyönyörű volt. A kidagadó nyakak, széttaposott edzőcipők, rézsútfények, dekoratívan kiszáradó szobanövények. Tekintete faragta őket gyönyörűvé, speciális figyelme volt, levágott mindent, amihez elég a robotpilóta életmód is, és kiemelte a ragyogóan tiszta szépségeket.

Ahogy néha, amikor észreveszi a zavaros, buborékkal teli mindennap-tömbben az ilyen apró, hegyikristály tisztaságú látványokat, most is könnyű lett az egész teste, egészen könnyű, mintha hirtelen egy súlyos teher szakadt volna le róla. Kilépett a pultból, odatáncolt egy asztalhoz, ahol egy politikai influencer sashimit ebédelt, zavartalanul csípte fel egymás után a savanyú szószban ázó nyers halszeleteket, amiket valószínűleg a személyzet adójából rendelt. Szívta az orrát a gyönyörűségtől, keskeny állkapcsa serényen őrölte a tonhalat.

Egy pillanatig sem habozott, nem akart jelenetet, a csibeszőkére hidrogénezett tarkóba szúrta a kést, mire a harmincas férfi feje előrecsuklott, beletoccsant a tányérba. Aztán felrántotta a Hilfiger pólóját,

kimetszett egy darab húst a háta közepéből, odacsapta a tányérra, belevágott a húsába itt-ott, a vért összekeverte a szósszal, és virágokat mázolt a keverékkel a faasztalra.

Közben várta, hogy a döbbenettől megdermedt arcok felengedjenek, átrendezzen rajtuk minden izmot a felháborodás, és rávessék magukat, hívják a rendőrséget, a mentőket, a menedzsert, a tulajt. De nem, csak néztek rá üres és élettelen szemeikkel, mozdulatlan pupillával és ezüstpénz-írisszel, csodálkozásra tátott szájjal, homlokuk csillogott a lámpafényben. Hirtelen megérezte azt a semmihez sem hasonlítható szagot az orrürege felső részében, ami olyankor kúszik be oda, ha súlyosan ingadozik a vérnyomása. Könny szökött a szemébe, mint amikor beleszagolt egy skót-felföldi whiskey üvegébe. Vacogott, ahogy felkelt a hűtőkamra padlójáról, hasogatott a feje. Összeszedte magát, kilépett a nehéz, hőszigetelő fémajtón. Ivott egy pohár vizet, elszívott egy cigarettát, és a legnagyobb nyugalommal ment vissza a vendégtérbe, tudva, semmiről nem mondott le és nem is fog.

Virágos jegyek

Markáns sminket rakott fel, kivasalta váll fölé érő barna haját, felvett egy szateninget bő farmerral – úgy nézett ki, mint egy kora harmincas budai kurátor. Meg akarta győzni magát társas lény mivoltáról, elment a bárba, amit a mostanra szétzilált baráti körének néhány tagja is dicsért, amikor még beszélőviszonyban voltak.

Ipari hangulatba burkolt belvárosi turistacsapda, telefuttatva fűrészes levelű növényekkel. A lengőajtók lassan csukódtak be a háta mögött, mint a vénusz légycsapója. A pucér téglafalon szürkezöld foltok és sápadt hajszálgyökerek, behálózva egész négyzetmétereket, néha megremegve a huzatban. A délutáni nap rézsútfényei szétfolytak a pulton. Pár székkel arrébb aszott amerikai veterán mesélt a bárosnak egy közel-keleti kiküldetésről, meg valami Chop-chop Square-ről, ahol a mai napig nyilvános lefejezéseket tartanak. A bartender emberi reakciókat imitált. A lány egy palomát kért, mire felcsillant pocsolyazöld szeme – elég nyomorult munkája lehet, ha egy rendelésnek örül,

gondolta a lány –, és rögtön a bár egyedi paloma twistjét kezdte ajánlgatni. Mi van benne, ami a simában nincs? Házi nektáros kordiál, jött a válasz némi hezitálás után.

Bólintott, nem kérdezett vissza. A srác keskeny arcán kellemetlen mosoly, szarkalábak redőzték be a szeme körüli szürkésbarna bőrt, hátrament, vissza, gyorsan lekeverte az italt a sötétzöld kordiállal. Tényleg más volt, alig érezte a tequilát, és szokatlan növényi, virágos aroma bujkált a grapefruit kesernye mögött. Sötétedett, kikért még egyet, tinderezett, híreket olvasott. Még egy kicsit ült a maradék olvadó jég fölött, aztán hazament. A koktél utóíze megtapadt a szájpadlásán, és csak reggel, ébredéskor tűnt el.

Másnap újra felkereste a helyet. Még kellett a Google Maps, de már magabiztosan nyitott be. Most snacket is rendelt, és a tegnapi koktélt, majd elment mosdóba. A mosdóhoz vezető falépcsőn lebaktatva azon gondolkozott, hogy mintha megkönnyebbült volna a pultos, hogy újra látja. Lent párás volt a levegő, kellemetlen, gejl virágszagtól nehéz; szörnyű illatosítót választottak, állapította meg. A vécében álló víz zöld mocsárlé volt. Kirázta a hideg a kényelmetlen fülledtségben. Rossz benyomással baktatott vissza.

Ahogy belekortyolt a palomába, az a megnyugvás áradt szét benne, mint amikor két hét keserves próbálkozás után visszaállt a cigire. Megeredt a nyelve, a második italnál már a pultossal beszélgetett, aztán már flörtölt, maga sem hitte, hiszen nem volt az esete, nem is vonzódott hozzá. A koktéljáért viszont odavolt, kikért egy harmadikat. A srác élettelen szemében különös, várakozó éhség csillogott.

Most mi lenne, ha nem csak meginnád? – kérdezte a lányt. Szagold meg előbb. Kortyolj egy kicsit, tartsd a szádban. Hagyd, hogy minden érzéked befogadja az italt. Járjon át. Szólítson magához. Tényleg jó volt. A gyümölcsös pezsgés mögött megérzett valami virágos, csábító aromát, szájpadlásán különös, növényi hívogatást.

Úgy érezte, szinte minden korty után lejár pisilni. Feljönni egyre nehezebben tudott. Szédült, szíve kalapált, lába elnehezült. Felbotorkált, leült, összenyomta orrnyergét. Nagyon bebasztam? A pultos szelíden bólintott. Basszus. Szerintem számlázz ki most, kártya, légyszi. Hú, faszom, motyogta, miközben próbálta eltalálni a terminál érzékelőjét. A sípolás magához térítette. Rémülten nézett a pultosra. Raktak valamit a koktélomba? A pultos határozottan rázta a fejét. Mindig bevettem, itt a pultban letakartam a száját szalvétával, ne aggódj. Majd

elétolt egy poharat, szélén göcsörtös citrusszelettel. Ezt idd meg azért. Köszi, mivel tartozom? Ez csak víz – legyintett a bartender.

Felhajtotta. Megint feszített a hólyagja. Már a lépcső tetejéről megérezte az erős, édes illatot, de már nem zavarta. Ahogy felhajtotta a tetőt, meglátott a vécé alján, a vízzárban lebegni egy furcsa, húspiros sziromkelyhű virágot, a kehelyből kimeredő, erőteljes bibével, kívánsian szétterülő porzókkal. Meglepődött, aztán arra jutott, biztos csak egy vendég dobta ide egy kínos randi után. Farmer le, bugyi le, papír az ülőkére. Felsóhajtott, pillanatra elbambult az édes felhőben.

A következő pillanatban valami belenyilallt a hüvelyébe. Mint amikor az első partnere még tizenévesen kierőszakolta, hadd tegye már be neki, ő beadta a derekát, és be sem nedvesedett, de a srác hirtelen tövig tolta – pontosan ezt érezte most is. Felugrott volna, de egy csobbanással vissza lett rántva ülő helyzetbe. Közben motoszkálást érzett az altestén, kapálózott, próbált felállni, de nem tudott. Szétnyitotta lábát, és reszketve előrehajolt, benézett combjai közé. Egy növényi inda a vécéből egyenesen az ő testébe kúszott fel, borzasztóan, már a méhében turkált, sikított, megpróbált odanyúlni és kihúzni, de el kellett kapnia a kezét, mert az inda szőrei a kezébe fúródtak és hólyagosra csípték; ugyanilyen szőrök égették belülről is, ahogy utat tört magának. Ezzel egy időben az ánuszába is befúródott egy inda, és előretört a végbelében, közben fanszőrébe apró kacsok kapaszkodtak.

Rémisztő volt, sikítani sem bírt a fájdalomtól, csak amikor a növény átszakította méhét, ordított fel, de ekkor már vért köhögött, mert beleiben és hasüregében ott kutatott és tört előre a növény, mint kolonizáló sereg egy idegen kontinensen, látása elhomályosult, érezte, minden folyik belőle odalent, vér, fekália, egyszer el is élvezett. Elájult. Amikor magához tért, a pultos állt a fülke nyitott ajtajában, mosolygott, és feje felé nyúlt a jobbjával. *Ne félj, mindjárt ilyen szép leszel*; azzal oldalra fordította a lány fejét. Nem tudott ellenállni, észlelését, reakcióit kiégette az egész testét átszövő, átjáró fájdalom, csak vázizmai rándultak időnként. Meglátta, hogy valami gigászi, zöld métely borította be a falakat és gyökerek, indák, levelek, kacsok tobzódtak az egész helyiségben, ami nem is mosdó volt már, egy zabolázatlan, vegetális őrülettől pulzáló amorf tér. És az indák között eldeformálódott testek csüngtek. Fiatalok és gyönyörűek voltak, amíg éltek, most bőrük összeaszott, az emberi hús és növényi rostok határai elmosódtak.

Elkerekedett a szeme. A srác ekkor megmarkolta hajtöveit, visszarántotta a fejét, majd baljával előhúzott egy jégvágó kést. Kegyelem,

suttogta, és minden erejével a lány szeme közé szúrta, majd a homlokába, aztán a halántékába, addig döfködte a koponyáját, míg ki nem csorbult a japán acél. Végül puszta kézzel feszítette szét a csontokat, amíg maguktól is szét nem repedtek, és a szép, ovális arcot szétrobbantva előbukkant egy életerős, üde és hatalmas hajtás.

A bartender nagyot nyelt. Szíve hevesen pumpálta altestébe a vért. A gyűrött, átizzadt, véres blúzon át rámarkolt a puha, kis mellre, belecsípett az egyik mellbimbóba, belevájta körmét, megrántotta. Pokoli sziszegés kerekedett, az egész növényi organizmus tekeregni kezdett. A figyelmeztetésre elrántotta kezét, és ahogy visszahúzódni és zsugorodni kezdett a rémület, felsietett, kezet mosott a bár mögött. Orrában a hónapok óta nem szűnő édes illattal azon gondolkozott, ezúttal meddig lesz jóllakott a lenti. A csapra támaszkodott. Amint a tükörbe nézett volna, a gerincében figyelmeztetően megrándult valami. Észbe kapott, előresietett, és itallapot adott a párnak, akik épp akkor ültek le a meleg lámpafényben úszó pulthoz.

SZÁZ PÁL

A szentek városa[*]

A SZARAJEVÓI EVLIJÁK NYOMÁBAN

útiesszé (részlet)

Feredzsusa

A Buzadži hadži Hasan dzsámihoz vissza kellett mennem. Pár saroknyira volt csak a lakásomtól, és sokkal többet rejtett magában, mint Buzadzsi Hasszán, a buzadzsija archaikus történetét. Az utcasarkon, a dzsámi udvarát kerítő falban mesés cseszma található. Igaz, manapság a mellette lévő paddal együtt plexivel fedett megállóként működik, s autók is parkolnak előtte, víz meg ráadásul már 1933 óta nem folyik belőle, mert a csöves kutat a dzsámi felújítása alkalmával betömték. A mese sem annyira csodálatos. Inkább egyszerű, akár a vén szereplői, a Buzadzsi Hadzsi Hasszán mahalában lakó szegény házaspár, akikről szól.

Akik annyira nincstelenek voltak, hogy az asszonynak még feredzsája sem volt, de még valami köpenye sem, amit magára teríthetett volna az utcára lépve, ha elhagyja a házat. Ezt pedig néha a férje szemére vetette, aki, ahogy telt-múlt az idő, napról napra kuporgatott, míg össze nem jött neki annyi pénze, hogy egy tisztességes feredzsát vehessen az asszonynak. Egy nap aztán az éppen soros szemrehányásra válaszul odaadta neki: „Nesze, itt a pénz, eredj, és vegyél belőle feredzsát." Az asszony, amikor meglátta a pénzt, ennyit még sosem látott életében, noha igazán nem volt sok, megrettent. Végül így szólt az urához: „Hiszen tudod, hogy a mi mahalánk olyan nincstelen, hogy szégyenszemre itt még cseszma sincsen, eredj, itt a pénz, csináltass belőle forráskutat. A feredzsát megvesszük, ha majd elég tehetősek leszünk."

Az ember így is tett, s ezért hívják ma a kutat Feredžušának. Egy másik fennmaradt népi vélekedés viszont összekapcsolja a kút keletkezését a dzsámiéval. Eszerint a szegény Buzadzsi Hasszán hirtelen

[*] Részlet a szerző *Felszámolt temetők könyve* című könyvéből, mely a Kalligram Kiadó gondozásában jelent meg.

gazdagságából elment a hadzsra Mekkába, miután a dzsámit felépítette, s mikor hazatért, a mesés kincsből még annyi pénze maradt, amennyiből egy szép feredzsát vehetett az asszonynak. Ő azonban elutasította ezt, lemondott a feredzsáról, szemére hányván urának, hogy ha nem épített kutat a dzsámi mellé, tegye meg az utolsó pénzéből. Akárhogy is volt, szent asszony lehetett a feredzsusánk, hogy ellent tudott állni az asszonyi hiúságnak, s önzetlenségével a közjó, vagyis a mahala jótevője lett.

Ahhoz ugyan kétség férkőzik, hogy a mahala szegényes lett volna, hiszen a Budzadzsija dzsámi haremjébe a legjobb szarajevói családok temetkeztek.

Hadzsi Hasszán e hair (jótétemény) tulajdonosa, aki ma
A kereskedők büszkesége, s öregek s ifijak közt is kedvelt,
Az Isten nevében vezette a városba (šeher) az élet vizét
Oly jót téve így, amely az ítélet napjáig (kijamet) fennáll majd.
A jól épített szép csöves kút (česma) aranyos csapjával
A lélek szomját oltja, erőt ad mindenkinek,
A szomjúhozókat magához szólítja egyikük a másik után
Nem láttam ily urat a világon, ki előtt rabszolgái ily módon hajlongtak volna,
Építtetőjét ezért a Teremtő végtelen jósága folytán jutalmazza a magasságos paradicsommal
Megkérdém a Láthatatlant az építés idejét tudakolva, s így szól az:
Csapjából a víz ezer és harmincnégy éve folyik.

1624/25-ben épült tehát a keresztény időszámítás szerint. Hamdija Kreševljaković történelmi tanulmánya szerint az e felirat által megörökített hair-sahibija a dzsámiépítő Buzadzsi Hadzsi Hasszán unokája volt.

A járdán álldogálva egy macska surran el mellettem, egy rézvörös mahalausa kóbormacska. Hát magát is úgy szeretik? Hallom a lelkendező kérdést váratlanul. Egy idős hölgy állt meg, aki az utcán felfelé indult. Nyilván a macskákra gondolt. Látszott rajta, hogy ad magára, szolid smink, nem lehet más, mint egy régivágású szarajka, egy tisztességben megöregedett jugó muszlimanka, a kendő nélkül felnövő generáció. Ugyan dehogy, csak kaját akar. Felelem. Talán a magáé? Á, dehogy, sok a kóbor macska erre. Szóba elegyedünk. Fura akcentusom annyira idegen neki, hogy elsőre nem érti a válaszom. Szó szót

követ. Ki vagyok, honnét vagyok, házas vagyok-e, s máris ott kötünk ki, hogy találjak egy szép boszankát, s vegyem el.

Ez a mondat rezonál bennem később is, miután elvállnak útjaink. A személyes szférába hatoló érdeklődés nem zavar, jószándékú és megszoktam már. Itt máshol vannak az intimitás határai. Egyszerre öregasszonyos és a bosnyák baráti közvetlenség esete. Feredzsusára gondolok, és Muneverára (mert a nevét is megtudtam), az ő szüleinek generációja ugyan levetette a feredzsát, de a világháború előtt a legsikkesebb párizsi (fedetlen boka és csukló!) divat szerint öltözködve is fekete tüllfátyollal fedték arcuk a kalapka alatt. Manapság két fajta boszanka közül választhatnék: az egyik, mint Munevera, nem véletlenül jár fodrászhoz. A másik pedig hidzsábot vagy sejlát visel, amelyet arab mintára kötnek, és nincs helyi hagyománya. Vajon valóban választhatok-e a boszanka mindkét típusából, s ha igen, milyen áron? Kell-e neki feredzsát vennem majd? Körül kell metélkeznem? Ezt meg kellett volna kérdeznem Muneverától.

[*komment*]

A Buzadžić dzsámi haremjében sok régi sírkő van, nem tudom, melyikük melyik. Az elmálló arab feliratokat nem tudom olvasni. Lassan újra narancssárgára vált az ég a minaret mögött, miközben kinyitom a rácsos vaskaput, s fellépek a lépcsőkön, naplemente készül, pont mint tegnapelőtt, s most ismét Vratnik mahalái feletti régi temetőkbe igyekszem megnézni, hogyan huny ki a nap, s majd a fények a város felett. Azóta sem sikerült kinyomoznom, melyik nisán Logavija sejkké, akiről az egész utca a nevét kapta (a jugó időkben Ulica Svetozara Markovića). Illetve a Logavin családról, amelyik éppen a mahala jónevű családjai közé tartozott, és a sejken kívül kádikat és muderiszeket adott a városnak. Hasonlóan neves család volt a Čemerlina és a Hrgić, akik nevét a szomszédos utcák viselik. Valamint a Penjave, a Muzaferija és a Defterdarija család, akikről egy időben Defterdarušának nevezték a dzsámit.

A falon túl megszűnik a kinti zajlás, a sarki forgalom kinn marad, s a dzsámi haremjén keresztül vezető lépcsők visszavisznek a régi török világba. Ennek a dzsáminak az imámja volt Mula Mustafa Bašeskija, a szarajevói krónikás, aki a tizennyolcadik század második felét megörökítette: a szendergő, lassan szétpotyogó Oszmán Biroda-

lom e csinos balkáni városának mindennapjai és fő eseményei elevenednek meg feljegyzéseiben. A szendergő birodalom a XIX. század folyamán a hajnali álomhoz hasonlóan lassan foszlott szerte, akár a lomha ébredéskor. A Buzadžić dzsámi 1876-ban égett le, a török világ szarajevói végnapjai idején. Az épületet nemsokára újjáépítették.

Bašeskija sírhelye ugyan ismeretlen, de itt nyugszik dervis Halač efendija, aki a dzsámit felújíttatta. Ennek történetét is felgyűjtötték a szóhagyományból. A város híres muallima, akit Topal hodzsának neveztek, jámbor ember volt. Egy nap az utcán, épp, hogy elhaladt a Buzadžić dzsámi előtt, hallotta, amint a dzsematiliják (a dzsámi híveinek közössége) vitatkoznak, hogy a javításra szoruló dzsámi felújítására ki mennyi pénzt ad. Topal hodzsa ezen igen elcsodálkozott, mivel a dzsematot csupa tehetős ember alkotta. Azon az éjszakán szent álmot látott a hodzsa: álmában éppen úgy, ahogy napközben a Buzadžić dzsámi előtt ment el, s akárcsak akkor, most is beszéd szűrődött ki a dzsámi udvaráról. „Ugyan ki veszi meg a dzsámi mellett fekvő parcellát? Ugyan ki venne lakást a dzsennetben (paradicsomban)?" – kérdezte egy ismeretlen hang. „Ugyan ki, ugyan ki! Hát Hadži Dervišaga Halač!" – felelte egy másik. Hajnalban, amint felébredt, máris felsétált Topal hodzsa a lejtőn a Budakovići mahalába, hogy felkeresse Hadži Derviš Halač házát. Miután álmát elmesélte neki, ez elküldte, hogy az akšam namazkor (esti imakor) menjen a dzsámiba, és mondja meg a dzsematlijáknak az üzenetét: majd ő egyedül fizeti a dzsámi felújítását. Így is történt. S ha ezzel Derviš Halač a dzsennetben vett lakást, hát nem olyan csuda dolog, mert a szarajevói jámbor hagyomány úgy tartja, jó ember volt. Szegény pamutkészítő (törökül: hallaç, tehát gyapotverő) volt, akihez egy nap beállított egy ismeretlen kéregető, akinek, szinte oda sem figyelve, egy érmét nyomott a markába. Attól a *szadaká*tól kezdve jól kezdett menni a sorsa, s végül szépen meggazdagodott. De akárcsak Buzadzsics Hasszán, vagyona sosem fosztotta meg jámborsága kincsétől. Azt mondják, a titkos koldus rejtett evlija volt, a szentek azon csoportjából, akik ismeretlenül, a tekintetek elől elrejtezve, a legnyomorúságosabb életet élve munkálkodnak. Csodáik titokban maradnak. Rahmetullahi alejhi!

Talán éppen ez a sejk sírköve, gondoltam egy nisán mellett, melynek a csúcsán apró gödröcske volt (akkora, akár egy fildžan). Itt evlija nyugszik, egész biztos, hiszen a gödröcskében összegyűlő esővizet varázserejűnek tartják, betegek, terméketlen asszonyok itták valaha.

A város evlijának, pontosabban végső nyughelyeik listája, amely a 1832-ben készült, Logavija sejk mellett még említést tesz magáról a hair-sahibijáról, hiszen Hasszán is itt pihen az általa alapított dzsámi mellett, valamint hadži Husein-efendija Muzaferijáról, aki tanult ember (alim), írnok (ehl-i kalem) és tudós (sahib-i marifet) volt, valamint testvéréről Muhamed (Mehmed) efendijáról. Az előbbinek egyébként szép talik írással írott kőtáblája található a dzsámi falában a bejárat mellett. Ennek tarihja szerint dzsumadel ahir hónap 15. napján hunyt el a hidzsra 1133. évében (1721.4.13). Husszein efendi egyébként a Gázi Huszrev bég medreszában tanított, később pedig Sztambulban. Asztrológiával is foglalkozott, keleti nyelveken verselt, s állítólag egy megfigyeléseit s vélekedéseit tartalmazó könyvet is írt, de ez elveszett, vagy lappang. A világ titkait jegyezte le a szent tudós, ki az idők jeleit fejtette meg!

Az evliják listája viszont Abdulvehab efendija sírjánál szokása szerint megjegyzi, hogy fildzsán alakú vájat van a csúcsán. Hogy kicsoda, s miféle evlija Abdulvehab efendija, nem sikerült kinyomoznom. Története titok maradt a számomra. Éppen úgy, mint Deviš Halač számára a különös koldus története.

LACZKÓ SÁNDOR

*A távolság mint üveggolyó**

SZÓCIKK-ESSZÉ

Vajda Misunak szeretettel

Távolság. Hm. Nem finom téma. Könnyen hihetjük, hogy semmire sem jó. Épp ezért tartjuk távol magunktól. Nem beszélünk és nem is írunk róla. Nem is gondolunk rá. Már úgy, általában. S ha nem gondolunk rá, nem beszélünk és nem is írunk róla, akkor nincs. Csak akkor van, ha – mondjuk – le kell gyűrjünk egy távolságot, vagy konkrétan hiányzik valaki távollevő. Netán a távoli pokolba kívánunk egy nyakunkba lihegő túl közelit.

De mégis mire való és mire jó az egész? Távolság. Még csak eszembe se jut róla semmi. Pedig amikor Vajda Misuval nemrégiben telefonon szóba hoztuk a témát, olyan közelálló és kézenfekvő gondolataink támadtak. Találtunk hozzá szavakat. Pár napja meg azt mondta Misu, hogy nem jut róla eszébe semmi. Hát nekem sem. Talán mert a távolság maga egyenesen a semmibe visz? A semmibe vész? Mert ami távol van, sőt távolodik, az fokozatosan megszűnik, az semmivé foszlik, az megy bele a nemlétbe? Az számunkra-valóan megszűnik létezni, semmivé fokozza le magát? S akkor arról meg nincs mit mondani. Ami meg közeledik, legyen bár meteorit vagy izzó szerelem, netán a 4-es villamos, az meg mit is csinál? Az nagyon is van. Olyannyira van, hogy megsemmisüléssel, vagy létezésünk metamorfózisával fenyeget, ha ránk esik, legyűr, vagy alája kerülünk. Bár a szerelem, ha közel kerülve maga alá gyűr, azáltal épp hogy autentikussá avatja létünket. Nem mintha távolmaradása nem lehetne ugyanúgy autentikus létforma.

Bárhogyan is, a távolság mindenképp a vágyak birodalmának tartozéka, hiszen így sóhajtozunk: bárcsak ne lenne távol / bárcsak távol lenne. Ami a körülöttem levő jelenben, a *közel*ben nincs, de vágyunk rá, azt a távolságban teremtjük meg. A reményhez, hogy valahol létezik, valahol megvan, hozzá kell rendelnünk a távolságot. És fordítva: a nemkívánatos jelenlevőt, a gyötrelmesen közelit legszívesebben máshova száműznénk, olyan távolságba,

* Ebben a blokkban az Írók – Filozófusok felolvasóesten ehangzott esszéket közöljük. Az eseményre a VII. Magyar Könyvkiadók Napja alkalmából 2023. október 18-án az SZTE BTK Radnóti Kávézójában került sor.

A Magyar Filozófiai Társaság és az SZTE BTK szervezésében 8. alkalommal került megrendezésre az Írók – Filozófusok felolvasóest *(Esterházy Péter emlékére)*. A felolvasott szövegek témája: 'A távolság' volt. Az est védnökei: Ilia Mihály és Vajda Mihály voltak.

Felolvastak: Bencsik Orsolya, Ferencz Hedvig, Gyenge Zoltán, Laczkó Sándor, Szilágyi Zsófia. Szintén felolvastak a BTK hallgatói számára 'A távolság' témában kiírt irodalmi pályázat győztesei: Almási Andrea, Horváth-Barna Borka, Kaiser Zsanett, Ruzsik Vivien.

amelyet aztán eszünk ágában sincs megtenni. Bárhonnan nézzük, a távolság mindenképp a hiány alakzataként jelenik meg, így tehát a vágy tárgyaként. A helyzet azonban (a nyelv?) bonyolultabb ennél, vagy legalábbis újabb – távolba vesző és messzire vivő – kanyarokat tartogat. Gondoljuk csak végig a távolsághoz való viszonyunkat. Le- és megmérjük, esetleg fel. Legyűrjük, megbirkózunk vele. Ha megteszünk egy távolságot, azzal eltüntetjük, megszüntetjük. A távolságnak a hiány természetétől függően alakul a mértékegysége is. Fényév vagy két lépés, egy örökkévalóság vagy egy mozdulat. A távolság, ha foglalkozunk vele, felemészti önmagát. A megtett táv a már nem létező távolság. Távolság addig van, amíg tartjuk. Vagy legyűrve semmivé tesszük.

Hogy is van ez? A távolság tényleg ennyire semmi lenne? A semmiből a semmibe visz? A semmiről meg valóban nem lehet mondani semmit? Ha közel van és átölel a kedves, az nem ugyanaz, mint ha közel van a veszély és sakkban tart valami félelmetes. Bár a kettő lehet olykor ugyanaz. Az ölelő kedves amint épp veszélyesen és félelmetesen sakkban tart. Van ebben némi ellentmondás. Ám az legalább világos, hogy a kedves közelségére vágyunk, míg a veszély és a félelem távollevőségét kívánjuk. A veszély, ha el is múlik, ha távolodása által meg is szűnik, mégis van, csak jelenvaló voltának kisebb az árnyéka. A távolodó dolog úgy van, hogy bár fokozatosan megszűnik jelenléte, mégis velünk marad emlékeinkben és idegsejtjeinkben. Mint a hurrikán, amikor távozik. Megszűnő voltában nagyon is itt marad, hisz romokat hagy maga után. A távolodó hurrikán utáni táj maga a távollevőség közelünkbe férkőző jelenvalósága. A semmiből lett valami, amely a semmit hagyta maga után. Már amennyiben a pusztítás nyomai semminek tekinthetőek. De mit kezdünk azzal, aki/ami nem hurrikánként távozik? Aki/ami fokozatosan halványuló emlékként távolodik, és mégis jelen van?

A távolság és a közelség egymásba átfolyó, egymást feltételező alakzatok. A távolság/közelség viszonyrendszere a tér és idő, az értelem és érzelem, a dolog és a szó, élet és halál gyémánttengelye, amely egyben játékok, játszmák és drámák oka és színtere. *Végső soron a távolság/közelség a Mindenség kulcsa.* Erőfeszítéseink arra irányulnak, hogy megtaláljuk a közel- és távollevés mértékét, kihalásszuk a semmiből a közelség/távolság ritmusát, megtaláljuk mozgásunk és viszonylataink harmóniáját. Már amennyiben módunkban áll. Mert vagy tartjuk a távolságot, és akkor biztonságban vagyunk, nem kerülünk konfliktusba, nem ütközünk össze másokkal, vagy megszüntetjük a távolságot, s közel engedjük magunkhoz az arra érdemeset. Nem járunk jól, ha alkalmatlan pillanatban cseréljük fel a kettőt, s megszüntetjük a távolságot, amikor tartani kellene, vagy tartjuk, holott kiiktatni kellene.

Igen. A távolság önmagában tényleg semmi. Távolság mint olyan, nincs. Csak ha hozzá rendelünk valami konkrétat, hisz önmagában üres, lévén *vi-*

szonyfogalom. A távolság a nem-levés, a léthiány maga. Könnyű megfeledkezni róla, hisz a távol-levő dolog jelenléte nem realizált, aktualitása kérdéses, mert – távol van. Azáltal állít csapdát nekünk, hogy nincs itt. Vagy csak feltételesen van itt. Mert ami távol van, az nem tüntet jelenvalóságával. Az semmi. S már megint ez a semmi. Még a végén akármi vagy valami lesz belőle. Már amennyiben a távolság nem-létezővé teheti a létezőt, elmoshatja annak határait, megváltoztathatja kontúrjait, új perspektívát nyújthat és súlytalanná tehet. De a fordítottjára is képes, mikor létezővé transzformálja az alig-létező-távollevőt. „A távolságot, mint üveg / golyót, megkapod, …"[1] – biztat a költő. Amit álmunkban a kezünkben szorongatunk, arról felébredve kiderül, hogy csak a semmit markoltuk. Bizonyítva azt, hogy *a távolság a semmivé foszlás és a valamivé levés lüktető alakzata.* Egyszerre lehet jelenlévő és nemlétező. Hiányolttá teheti a jelen-nem-lévőt, kívánatossá a soha-el-nem-jövőt. Mert miért ne félnénk a távollevőtől, vagy miért ne vágyhatnánk annak eljövetelére és közelségére? Az adott dolog mifélesége dönti el, hogy mennyire távolságtartó, vagy magunkhoz ölelő a hozzá fűződő viszonyunk. Van, amikor a megfelelő távolság, a távolság tartása jelenti az igazán-közel-levést. Mert túl közel lenni olykor elhasznál és erodál, s nem vezet sehová. Ilyenkor a távolabb lépés, az optimális távolság megtalálása biztosíthatja a közelséget. Ez pedig már valóban nem semmi. Sőt, maga a valami. A távolabb-lépés paradoxona, hogy közelebb hozhat. Lehet, hogy épp ez a szeretni-tudás és a szeretve-lenni-tudás képlete. Művészet, ritmus és zene. Lépéseit könnyű elvéteni. A távolabb-lépés ugyanakkor hiánylét, mert híján van a karnyújtásnyi közelség gyöngéd érintésének és simogató meleg ölelésének.

Távolság és félelem. Azt látjuk, hogy a távol-levő gonosz épp távol-levő voltában lehet tüntetően félelmetes, hisz bármikor közelünkbe jöhet, és ránk ronthat. S akkor nyakunkon a vész. A távol-lévő félelmetest démoni mivolta teszi közelivé, sőt jelenvalóvá. Mert amitől félünk, az sohasem lehet elég távoli, az mindig is a túl közelivé válásával fenyeget. Félni pedig mindig és mindenkor lehet. Ok is akad rá bőven. S a félelemre már nem mondhatjuk, hogy semmi. Mert ahhoz szorongatóan közeli és jelenvaló, hogysem semmibe vegyük. S félelmünkben a távol-lévőségében is közelinek tudott, sőt ilyenkor egyenesen kéznél-levő Istenhez szól fohászunk: „Az Úr az én pásztorom, nem szűkölködöm. Füves legelőkön nyugtat engem, és csendes vizekhez terelget engem. … Még ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert te velem vagy, …"[2]

Távolság és semmi. Távolság és valami. Nos igen. *„Nekünk, mai embereknek túlságosan nagy az elgondolandó nagysága."*[3] S tényleg nagy. Irdatlanul nagy.

[1] József Attila: *Altató*

[2] *Biblia*, Zsoltárok könyve, 23. zsoltár, Károli Gáspár fordítása.

[3] Martin Heidegger. *Már csak egy Isten menthet meg bennünket,* in *Gondolatjel* 1993. 1–2, 59, Krémer Sándor fordítása.

Beláthatatlan ontológiai és metafizikai távolságokkal és következményekkel. A távolság kérdését firtatva óhatatlanul eljutunk a kérdések kérdéséhez: „Miért van egyáltalán létező, nem pedig inkább a semmi?"[4] Ám ha tökéletlen létezői mivoltunk arra kárhoztat is bennünket, hogy ebben az árnyékvilágban rostokoljunk, miért ne hallgathatnánk Platónra: „Ez az út a város felé éppen arra való, hogy a járókelők beszélgessenek és hallgassák egymást."[5] Vagyis miközben ezek az úton-levő járókelők – akik mi magunk volnánk –, praktikus és teoretikus kérdéseket vetnek fel az életről, és a város felé sétálva legyőzik a távolságot, beszélgetéseik révén közösen nyitogatják az ismeretlen kapuit. A távolság ugyanis módot ad az úton-levés közbeni beszélgetésre. Ennyiben tehát a távolság filozófiai alakzat is egyben. Ám ami távoli, az nem biztos, hogy ismeretlen. De ha mégis, akkor annak megismerésére vágyunk. Akkor útra kelünk, hogy megtudjuk, hátha mégsem kell félni tőle. Sőt, hátha egyenesen a barátunk lehet a távoli ismeretlen. Úton lenni így annyi tesz: a célt érés reményével szembenézni a távolsággal és nyomába eredni a rejtőzködő igazságnak.

Szóval a távolság/közelség viszonyáról a semmi jutott az eszembe. Erről pedig az, hogy irdatlan az elgondolandó nagysága. Majd arra jutottam, hogy a semmiért érdemes útra kelni és legyőzni a távolságot. Az elgondolandó nagyságáról és a távolságot legyűrő úton-levésről meg az jutott az eszembe, hogy beszélgessünk. Ma már aligha támad ennél jobb gondolatom.

Holnap felhívom Vajda Misut. A távolságról és a semmiről szeretnék beszélgetni vele.[6]

Szeged, 2023. október 18.

---

[4] Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*, IKON Kiadó, Budapest, 1995, 3, Vajda Mihály fordítása.

[5] Platón: *A lakoma*, 173B, Telegdy Zsigmond fordítása.

[6] Ez az írás a 2023. október 18-i szegedi Írók – Filozófusok felolvasóestre készült, ott hangzott el, és többszörösen is Vajda Misura utal, akit sajnos 2023. december 3-án eltemettünk. Ennek fájdalmas tudatában sem látom indokoltnak, hogy a szöveg utolsó mondatán változtassak. Sőt, egyenesen ki szeretném egészíteni Misu rövid levelével, mert végül mégsem telefonbeszélgetés zajlott köztünk. A felolvasóest másnapján Misu e-mailban ezt írta nekem:

„Távolságtartó. Elkezdtem gondolkozni ezen a 'távolság' címszón, s ha nem arra a szinte közhelyszerűségre gondolok, hogy két pont között a legrövidebb távolság az egyenes, akkor két dolog jut az eszembe: Egyrészt egy szó, ahol a távolság hasonló funkciót tölt be, mint másutt a nadrág, a hamu, a női mell, a here, vagy éppen a só, másrészt az a mondás, hogy 'Távol van (messze van) mint Makó Jeruzsálemtől'. Persze, ha már a tartónál tartok, akkor nem feledkezhetem meg a tartótisztről és a tartóoszlopról sem; itt értem a tartó két összetevőjének hasonlóságát: a tiszt úgy tartja a szocialista rendszert, mint az oszlop az akármit. Tőle lesz megbízható – már ameddig – a szocialista rendszer, mint az oszloptól az épület; persze az is összedőlhet. De azt most még fel kell fedeznem, hogy mi a közös a nadrág stb. , meg a női mell és az emberi hím heréje között. S azt is szem előtt kell tartanom, hogy a beszédet is tartják, meg edzést tartanak, s számtalan más felhasználási lehetőségét a tartani igének."

Ezzel a rövid szöveggel Misu utólag mégis csak hozzájárult a felolvasóesthez és szokása szerint inspirált engem, mint ahogyan sokan másokat is rendszeresen. Töredékes gondolatainak itteni közlésével is rá szeretnék emlékezni és előtte tisztelegni. (L. S.)

GYENGE ZOLTÁN

Egy megholt ember feljegyzései – az utazás

Friedrich képe a vándort a legfontosabb pillanatban ragadja meg, éppen akkor, amikor fellép a ködben úszó világ tetejére, látszólag megpihen, látszólag arról elmélkedik: merre tovább, messze van-e még a szirtek menedéke. Látszólag. Pedig nem. A vándor, Friedrich vándora egyetlen elementáris élményt tapasztal: nincs tovább. Éppen a megérkezését látjuk, és a megérkezéssel mindig valami véget ér. A vándor a képen talán az elmúlás vándora, aki elérve célját, megbékél a világgal, megbékél a ködtengerrel, megbékél önmagával, megbékél a megbékéléssel.

Szeretném hinni, hogy vándor vagyok, és nem nyomorult utazó. Hogy eldöntsem, ahhoz életben kell maradnom, ami egy halott számára meglehetősen kínos kötelezettség.

*

A Grand Tour angol fiataljai azt hitték visszafelé indulva meg tudják ismerni a történelmet. Meg tudják látni a szépet. A csodásan szikrázó Mare Mediterraneum partvidékét, Toszkána dombjait, azokkal az érdekesen vékony fákkal, a kabócák állandó zümmögésével, Leonardo leheletével, a vörös bor testes zamatával, az olajbogyó fanyar ízével. Aztán Velence előtt eltátották a szájukat: ez nem olyan, mint Lorrain képein! Nem barna az ég, hanem kék, nem barna a tenger, hanem kék, nem barna a Santa Maria della Maggiore, hanem hófehér. Zavarban voltak. Nem értettek semmit. Aztán az egyik belenézett a híres lencsébe, amit Claude használt, és megnyugodott. Minden annyira békésen egyszínű lett, mint azokon a képeken, ott, a távoli Londonban. Hogy mennyire szép a mulandóság, többen megértették. Barna, barátaim minden létező, és az élet aranyló fája sem zöld.

*

Utazó vagy? Nos, akkor hová vezetnek az utak? Merre visznek az útjaid? Nem nagyon tudunk választ adni, addig semmiképp, amíg rá nem lépünk az egyikre, hogy kipróbáljuk, merre megy, vagy ha úgy jobban tetszik: mi merre megyünk, mivel nem mi választjuk az utat, hanem az út bennünket.

Mindig meg akarunk érkezni valahová, elkeseredetten igyekezve, pedig az út nem a remény, hanem az úton levő megszólítása, ezért az elindulás a fontos, meg persze a folyamatos haladás, az állandó úton lét. Miért akarnánk megérkezni? Hiszen a végén nincs visszafordulás, legfeljebb visszatekintés, ahogy Kant azt megsejtette.

Valaki azt mondta, amikor megyünk az ösvényen, az út bevezet egy hatalmas erdőbe (ezt létnek hívta, nem mintha lett volna hozzá joga), de maga az ösvény időről időre eltűnik, mintha megszűnne, de nem, mégsem, hiszen egy új fakad belőle, majd ismételten eltűnik, igen, ott a réten, aztán jobbra a bokor mellett újra kinyílik, és így a végtelenségig. Végtelenségig? Az ösvények nem állnak össze, hát mégsem tűnnek el. Pontosan ez azoknak a végzete, akik úton járnak. Mennyire más számukra az út, mint a tour-isták szerencsétlen tömegének, akik csak mennek, nem tudják miért, csak mennek, vagy éppen „elkaminnyóznak", azt remélve, hogy így megnyugvást lelnek, valamit kapnak és emléket hazudnak. Pedig üres kézzel a semmit markolják, egyedül maradnak – végletesen, reménytelenül, miközben csendesen leszáll a harmat.

*

Két dolog van, amely szüntelen csodálkozással, sőt meg-megújuló gyönyörrel tölti el a lelkemet, minél többet szemlélem, annál erősebben: a csillagos ég bennem és a szenvedély Istenben. Még akkor is, ha már halott. Ha én most halott – megholt – vagyok, akkor velem Isten is meghalt, ugye? És fordítva? Isten halálával vajon én is meghalok? Rainer Maria erről álmodott – és szorongott.

Ezt, pontosan ezt a szorongást nem értik meg a papok. Mert ha megértenék, hogy minden hit alapja a szorongás, rögvest ledöntenék a bálványokat, lerombolnák a templomokat, kiürítenék a perselyeket, és kitódulnának a pusztába, hogy az egyetlen természetet imádják, őrülten zabálnának és bagzanának az élet adományaiért cserébe. Talán akkor megtalálnák a híveket – megtalálnák önmagukat.

És akkor Isten csodálkozna és örülne vala.

*

Ha az ember egy robogó kocsiból kinéz, és látja a mellette elsuhanó fákat, bokrokat, házakat, akkor igazából nem a fákat, bokrokat, házakat szemléli (quid), hanem ahogyan (quod) ő maga szemléli e képeken keresztül önmagát. Világossá válik a képlet, ha lassan semmivé foszlik a külső fény. Sötétebb lesz az ablak, mire egyre jobban eltűnik a táj, majd ahogy még sötétebb lesz, fokozatosan kirajzolódik a külső világ mögött/előtt az arc. A személő maga. A végén már csak önmagunkat látjuk. Ez az appercepció egyetlen igazi szintetikus egysége.

*

Amikor egy romos ház mellett megyünk el, óhatatlanul azokra gondolunk, akik ott éltek, amíg a ház ház volt, és nem rom. Kivételt képeznek azok a házak, amelyek eleve romosnak épültek, de ez most részben nem foglalkoztat, másrészt meglehetősen egyedi és különös bogarasság.

Látom a romos házban az üres és vak ablakokon keresztül az embereket; az apát, amint kimegy a ház elé fát vágni, a bolondul ugrándozó kutyát, a kislányt, aki az apa ölelését keresi, hiába; az asszonyt, aki kissé meggörnyedt az évek súlya alatt, de végzi a dolgát, mert övé a családi tűzhely, és boldogok, nagyon boldogok, amilyen boldogok csak az igazán szegények lehetnek, akik remélik, hogy övék a mennyek országa, és hisznek, mert hinni mindenki akar valamiben, és felejtenek, mert senki nem szeret emlékezni az elmúlás őrült forgatagára, és szeretnek, mert azt akarják látni, amit az elme inkább el-, semmint kitakar; és akarnak, mert érzik, hogy gondolataik tárgyai akkor válnak valóra, ha az akarás legyőzi az elmét, és ott vannak – igen, még látom őket, amíg kitart a kép, amíg kitart a szem, és a látást nem oldja ugyancsak rommá az emlékezés.

*

„Ibis redibis numquam per bella peribis" – mondta a jós a harcba indulónak, aki hosszan elrévedt, azon gondolkodván, vajon akkor visszatér, vagy a holtak útjára téved. Mert elmenve maradni – ez a halál.

*

A távolságra legtöbben úgy gondolnak, mint valami messzeségre (te ott vagy, én itt), esetleg közelségre (én és te itt vagyunk), avagy üveggolyóra. Pedig a távolság nem csupán térben, sokkal inkább időben létezik. Mert a *tér* a megállított idő, az idő a tovafolyó tér. Szép gondolat, bölcs volt, aki mondta, a nevére nem emlékszem, mert egyszer csak jött, aztán eltűnt, vissza sem nézve, köddé vált.

Ha azt mondjuk: a távolság nem tér, hanem *idő*, akkor az elsősorban a létezés örömére és fájdalmára utalunk. *Itt*-lenni ugyanaz, mint *jelen*-lenni: nem fizikailag, hiszen a lélek kiterjedésének élvezetét nem adnánk az együttlét gyötrelméért, hanem belsőleg, ahogyan az egy napig élők teszik.

Pedig a távolság nem csupán idő vagy tér, hanem a *lelkek* messzesége. Talán éppen akkor, ha közvetlenül egymás mellett, közvetlenül ugyanakkor vagyunk.

És persze nemcsak a lelkeké, hanem a *test*té is, legyen szó akár a legmagasztosabb pillanatról, vagy a legotrombább közönyről.

Voltaképp nincs is olyan, hogy ne lenne távolság. Hiszen a közelség vagy akár az együttlét nem jelenti a távolság felszámolását, még kevésbé annak tagadását, megszüntetését. A gondolatban talán. Bár éppen ott lehet leginkább megérezni, mit is jelent a közelség messzesége, a távozó maradása, a létezés kibékíthetetlen feszültsége.

SZILÁGYI ZSÓFIA

*Járdás és járdátlan**

Járdátlan oldal, vályogház, a folyóvíz hiánya: egy ma már Nobel-díjas egykori kislány emlékei az 1960-as évekből. Mondhatnám azt is, hogy meghatározó tapasztalatai, de nem lenne igazam, hiszen neki, Karikó Katalinnak teljesen természetes volt, ami ma meghökkentő és szinte elképzelhetetlenül távoli. Pedig Kisújszálláson, ebben a világtérképre hirtelen felkerült kisvárosban, ahol, Móricz Zsigmond szavaival, a konok kunok élnek, még évtizedekkel később sem volt aszfaltozva mindenütt az úttest, mi is a kerti budira jártunk, és nem csodálkoztunk azon, hogy csak az utcák egyik oldalán van járda: az én nagymamám ugyan az úribb oldalon lakott, a járdáson, nem a járdátlanon, mint Karikóék, de hamar megtanultam a kisúji nyarakon, hogy az úri életnek ára van. A járdátlan oldalon lakóknak ugyan könnyen sáros lett a cipőjük, viszont a járdások élete volt a veszélyesebb, mivel a mi kapunk előtt húztak el a biciklisták, akik kilapíthatták a békákat, de elgázolhattak volna minket is.

Amikor Karikó Katalinról először hallottunk, valamikor a covid-járvány elején, kisújszállási édesanyám rögtön mondta: persze, a János bácsi lánya, a Zsuzsi húga. Igen, a családom Karikó Jánosnál vette a húst, bár leginkább nem vette, a nagymamám is tartott tyúkokat, amíg pedig a nagyapám élt, volt disznó is. Kisújszállás és Budapest nagyon távol volt egymástól, mégsem okozott gondot, hogy télen panelban éltünk a tízediken, metróval jártunk, és mindent a boltban vettünk, nyáron viszont lavórból mosakodtunk, a fáról ettük a meggyet, és ha felrobbant a kávéfőző (ez valahogy minden nyáron megtörtént), egyszerűen újrameszeltük a falat.

Másfél éve, amikor Karikó Katalin tartott beszédet az évnyitónkon, odaléptem hozzá, pedig nem vagyok híres emberhez odalépős típus: akkor még nem volt Nobel-díjas, mégis hezitáltam egy sort, megszólítsam-e. És nem láttam még senkit, talán magamon és a bátyámon kívül, akinek így ragyogott volna fel az arca arra, hogy Kisújszállás, Kígyó utca. Még maileket is váltottunk utána, fotókat küldött az édesapjáról, én megmutattam neki a nagymamámat – most egy darabig biztosan nem zaklatom, úgysem tudna a levelem kimászni a gratulálók és interjúra felkérők mailkupacai alól.

Érdemes figyelmeztetnünk magunkat arra, ha valaki Nobel-díjat kap, vagy elhagyja ezt a világot, és búcsúzni kell tőle: ne próbáljunk odaülni az ágya szélére, mert könnyen lehet, hogy már nem férünk oda. Vagy mégis el

* Az írás egy korábbi esszé átdolgozott változata: Szilágyi Zsófia, *Esterházy és a nagymamám*, in *Élet és Irodalom*, 2020. április 9., 15–16.

kellene kezdeni gyorsan az anekdotagyűjtést? A híres embertől kapott mailek rendezgetését? Amíg megvannak? Ez irodalomtörténészi feladat már? Félő, hogy csak önmagáról beszél, aki jelezni próbálja, valahol ott ült ő is, a híresség mellett, ha nem is a díszpáholyban, de a zsöllye melletti pótszéken. Esterházy Péter eldobta az anekdotázást, felállt annak a bizonyos ágynak a széléről, amikor Kertész Imrétől búcsúzott: „Lehet, hogy hibázom, de nem akarok anekdotikus lenni, noha életem fontos eseménye volt, ahogy ültem az ágya szélén, és nem tudhattam, hogy tudja-e, ki vagyok, tudja-e, ő ki. De ahogy meghalt, hirtelen annyian ülnek ennek az ágynak a szélén, hogy óhatatlanul erről is kéne mondanom valamit, de nem akarok rendet vágni az új üldögélők közt, csak megállapítom a tolongást." Vajon azt tudta Esterházy, az ő emléke körül hányan tolonganak majd?

El kell mondani mégis. Hogy voltam olyan szerencsés, vezethettem Esterházyval beszélgetést, Veszprémben és az Apáczai Gimnáziumban, nevettünk együtt, bemutatta az egyik könyvemet (*A továbbélő Móricz*ot), aztán soha nem írta meg és adta le az ott elmondott szövegét. De sok, ám rövid levelet váltottunk arról, hogyan nem találja a papírt, nincs az asztalán, a zakózsebében sincs, aztán arról is tudósított, megvan, abban a stószban volt, amit annyiszor átnézett, most már írja gépbe mindjárt, és adja le (az ÉS-nek), bár „a kéziratelveszésifrusztráltságomat, ha igaz magyar volnék, azért csak átvinném kis fanyalgás formájában a szövegbe", tette hozzá.

Szövegekről kellene beszélni a mai magyar szakos egyetemistáknak, akik többnyire tanácstalanok az életművel találkozva. Mondatokról, korszakos jelentőségről, Esterházy-korról beszélni. (Mint amikor Móricz leírta: Ady-kor volt a huszadik század elejétől az 1919-ig tartó.) Mégis, amikor az ember magyaráz a tanárszakos hallgatóknak, hogy akármit is várnak el majd tőlük, a kortárs irodalmat azért is tanítjuk, mert azon keresztül jobban értjük önmagunkat, meg azt az ún. irodalomtörténeti hagyományt úgy egészében, akkor oda kanyarodik, milyen volt belépni Esterházyval egy nagy teremnyi gimnazista közé. Hogy az elcsendesedőknek, miközben fellépett a színpadra az Apáczai dísztermében (egykori nevén a KISZ-teremben), odasúgta, de úgy, hogy még a leghátul ülők, a tekintélytől megszeppenők is megkönnyebbülten nevessenek föl, „azt mondtam volna, hogy papírokat elő, röpdolgozatot írunk?" Mert ezt próbáljuk ma már minden erőnkkel átadni: a személyes jelenlétének erejét. Nem gondolom, hogy személyiségében Adyhoz lett volna hasonló: mégis, az az Ady-revízióban újságírónak elmondott móriczi mondat, „Sokszor voltam vele együtt és soha nem csökkent az az erős szuggesztív varázs, amely lényéből áradt.", átvihető Esterházyra is. És bármekkora jelentőségű az mRNS-alapú vakcinák kifejlesztését megalapozó felfedezés, én arról tudok mesélni, hogyan nyerem vissza minden alkalommal a kutatói és tanári motivációmat, amint meghallom Karikó Katalint, ahogy azt mondja, azzal foglalkozzak, amin tudok változtatni.

Mert ide próbálom eljuttatni a hallgatókat – a félelem és a távolság leküzdéséig. Félnek ugyanis attól, hogy nem fogják érteni Esterházyt. Hogy nem tudják átvenni a tanáraik érzékelhető lelkesedését. Hogy nem tudják elmagyarázni, ők miért nem ugyanennyire lelkesek, hogy nekik miért vannak másmilyen hőseik. És akkor még olyan, lehet, megvetendő tanári eszközök is jöhetnek, mint annak a generációs élménynek az átadása, hogy mi az Esterházy nevet először nem könyvek címlapján láttuk: stadionokban ordító emberek, sportkommentátorok harsogták nekünk. Hogy aztán a szívünk összetörésében is szerepe legyen egy Esterházynak, igaz, őt Mártonnak hívták: 1986. június 2-án a szovjet–magyar félidejében aludni mentem, és álomba sírtam magam, nekem már a 3:0 is sok volt. De továbbnéztem azért a foci vb-t, a nagymamámmal, Kisújszálláson, egy régi, ordító Junoszty tévén, amelyiknek a hangerő-szabályozójához nem volt szabad hozzányúlni, mert egy másik tévéből buherálta át a szomszéd, és állítólag felrobbant volna, ha megmozdítjuk. (Nem mozdítottuk: épp elég volt nekünk a felrobbanó kávéfőző.) Aztán az Argentína–NSZK döntő idején már otthon voltam, a panelben, levélben kérdeztem meg nagymamát, vajon ezt a meccset is háttal a tévének töltötte-e, ahogy az összes többit. Erre jött a válasza, július 17-én: „A leveledbe tökéletesen igazad volt, csak azzal a különbséggel, hogy a rádió szólott, de a rádiónak is hátatfordítva aludtam, csak mikor a riporter röviden összefoglalta a történteket, ébredtem fel, így közvetlen tudtam az eredményt, és abban a tudatban, hogy sok ember most már megnyugodva alszik, én is folytattam az alvást tovább. Igazán nagy öröm volt az argentíneknek, pláne, akinek a hozzátartozóját a másvilágra küldték, az most Szent Péter mellett örvendezik. Szerintem, ha valamelyik európai ország nyeri, én is jobban örvendtem volna. Na de ebből elég."

Esterházy-kor volt. Mindannyiunknak köze volt hozzá: még a nagymamámnak is, aki soha nem olvasott tőle egy sort sem, és 1986-ban a foci VB-döntőjét a kisújszállási Kígyó utcában hallgatta. A járdás oldalon.

IMMANUEL KANT

A széljárás elmélete[*]

Immanuel Kant / új észrevételei a széljárás elméletének / magyárazatához, /miáltal egyúttal / meghív / előadásaira.
Königsberg, 1756. április 25.

Elöljáró emlékeztető

A légkört folyékony elasztikus anyag tengereként kell elképzelnünk, mely mintegy különböző sűrűségű rétegekből tevődik össze, ezek sűrűsége pedig nagyobb magasságokban fokozatosan csökken. Ha ennek a folyékony tengernek egyensúlyban kell maradnia, akkor ehhez nem elegendő, hogy a légoszlopok, melyeket egymás mellett képzelünk el, ugyanolyan nehezek; ugyanolyan magasnak is kell lenniük, vagyis egy bizonyos sűrűségű rétegnek kiterjedése minden részében ugyanazon vízszintben kell állnia; hiszen ellenkező esetben a folyékony anyag törvényei szerint a magasabb rész szükségképpen lefolyna az alacsony oldal felé, és az egyensúly abban a pillanatban megszűnne. Az okok, melyek az egyensúlyt megszüntethetik, a következők: vagy a kiterjedni feszítő erő csökken hideg és pára által, ezek ugyanis gyengítik a levegő rugalmasságát, vagy pedig a levegő súlya csökken; ez csökkenhet először is a hő által, melynek köszönhetően egy bizonyos légtömeg jobban kitágul, mint egy másik, és mivel ekképp a másik vízszintje fölé kényszerül emelkedni, lefolyik, így aztán könnyebb légoszlopot tesz ki, másodszor pedig azáltal, hogy összefolynak a vízpárák, melyeket azelőtt a levegő hordozott, most azonban azáltal, hogy attól elválnak, súlyának egy részét kivonják belőle. Mindkét esetben szél keletkezik ama vidék irányába, ahol a levegő vagy a kiterjedési erejéből vagy a súlyából veszített; csupán azzal a különbséggel, hogy az első esetben az egyensúly csakhamar helyreáll, miként a második eset második okának fennállásakor is, mivel a szél fennmaradásához ezekben az esetekben az ok sokszorozása szükségeltetik, ami azonban semmiképp sem tarthat sokáig, ellenben a második eset első oka tartós szelek nagyon erős forrását adja, mert ez az ok mindig folytatódhat, anélkül, hogy sokasodna.

Azok az okok, amelyek az atmoszférát vagy azáltal mozgatják meg, hogy a rugalmasság növekedik (például a meleg révén), vagy a levegő súlyának növekedése által (mint az olvadó hóból felszabadult levegőé), korántsem olyan erősek, egyfelől azért, mert aztán a mozgás nyugvó légtömeg irányába

[*] Immanuel Kant: *Neue Anmerkungen zur Erläuterung der Theorie der Winde,* in uő: *Gesammelte Schriften,* Akademie-Ausgabe, Berlin 1900skk., I. kötet, 489–503.

történik, mely egész súlyával ellenáll e mozgásnak, másfelől azért, mert maga a kiterjedő levegőrész felfelé éppoly erőteljesen tágul, mint oldalirányokban, tehát a saját erőkifejtését gyengíti: így hát az ilyen okokból keletkező szelet nem lehet érezni nagy távolságokban.

Mindezt csak röviden idézem föl, és feltételezem, hogy az olvasó saját elmélkedése majd kiterjeszti a szükséges fényt az itt elmondottakra.

Nem szeretnék ilyen kevés lapon nagyon keveset mondani.

Első megjegyzés

A hőség nagyobb foka, mely egy bizonyos légköri vidékre nagyobb hatást fejt ki, mint egy másikra, a felmelegedett légköri vidék irányába fújó szelet okoz, és az a szél mindaddig eltart, amíg fennmarad e vidék kiemelkedő melege.

A megnövekedett hőség arra kényszeríti a levegőt, hogy több teret foglaljon el. A levegő oldalirányokba terjed ki és éppoly erőteljesen felfelé is. Ekkor a légköri vidéknek a súlya megváltozik, mert azáltal, hogy a felfelé emelkedő levegő túlfolyik, a légoszlop attól fogva kevesebb levegőt tartalmaz. Ezt a levegőt a vele szomszédos hidegebb, következésképp sűrűbb és nehezebb levegő a meglendülő túlsúlya miatt kiszorítja a helyéről. Ez a levegő éppúgy, mint az előtte ott levő, megritkul és könnyebbé válik, és így enged az utána következő levegő nyomásának, és így tovább. Ne gondoljuk, hogy ez a felmelegedett levegő, mivel maga éppúgy oldalirányba is törekszik kiterjedni, a felmelegedés vidéke felől a hidegebb légköri vidék irányába fújó szelet fog okozni. Hiszen először is azért, mert a kiterjedés minden irányban ugyanolyan erőteljesen történik, következésképp a kiterjedni feszítő erő, mely a kiterjedéssel fordítottan arányos, mint a középponttól való távolság köbe, minden irányban csökken, így egy 4 négyzetmérföld tartalmú lég-hely kiterjedési ereje, ha tized résznyivel gyarapodott, az ettől a felmelegedett helytől való egy mérföldnyi távolságban ennek a gyarapodott erőnek már csak nyolcvanad része volna, tehát már érezni sem lehetne. A kiterjedés azonban még csak eddig sem juthat el. Mert még mielőtt a levegő ennyire kitágul, súlyának csökkenése miatt engedni fog a sűrűbb levegő nyomásának, és helyét átadja ennek.

Tapasztalati igazolás

A bemutatott szabályt olyannyira igazolja minden tapasztalat, hogy vele szemben egyetlen kivételt sem lehet felhozni. Az összes tengeri szigeten, az összes tengerparti szakaszon az olyan vidékeken, ahol a forró napsütés erős hatást fejt ki, tartós tengeri szél érzékelhető, mihelyt a nap oly magasra hágott a horizont fölött, hogy jelentősebb hatást fejt ki a Földre. Mivel ugyanis a szárazföld több hőt vesz fel, mint a tenger, ezért a szárazföldi levegő jobban megritkul, mint a tengeri levegő, és így könnyűsége okán enged az utóbbi

súlyának. A nagy kiterjedésű óceánon Etiópiánál a szél, a szárazföldtől nagyon távol, a természetes általános keleti szél, de Guínea partjaihoz közelebb érve kap egy ettől az általános húzásától eltérítő fordulatot, és arra kényszerül, hogy Guínea fölött fújjon, mivel Guínea földje, melyet a napsütés jobban felhevít, mint a világtengert, azt okozza, hogy a szél a felmelegedett földfelszín fölé vonul. Csak tekintsünk a térképre, melyet Jurin mellékelt Varenius általános földrajzához vagy Musschenbroek a *Physicae*-jához, és egy szempillantás alatt – amennyiben a természetes általános keleti szelet és ugyanakkor ezt a szabályt is szem előtt tartjuk – teljesen belátható és megmagyarázható lesz a Guínea közelében a tengeren fújó szél összes iránya, a tornádók és minden egyéb is. Ezért uralkodnak északon az északi szelek a téli hónapokban, amikor a Nap a déli félteke levegőjét ritkítja. Ezért kezdenek a szelek tavasz kezdetén az egyenlítőtől az északi félteke irányába fújni, mert ekkor e félteken növekszik a napsütés okozta meleg és ez ritkítja a levegőt, így az Egyenlítőtől az északi mérsékelt égöv felé vonuló légmozgást okoz. Ez a szél nem nyúlik be messze ebbe a mérsékelt sávba, mert a Nap melege ezidőtájt még nem tud jelentősebb hatást kifejteni az Egyenlítőtől nagyobb távolságban. Ebben az időben, áprilisban és májusban, a szelek Etiópia belső vidékeiről indulva fújnak Egyiptomon keresztülhaladva, ezeket nevezik Campsin-nak, és mivel felforrósodott talaj felől érkeznek, égetően forró levegőt hoznak; hiszen a mérsékelt égöv megritkult levegője arra kényszeríti az Egyenlítő levegőjét, hogy egy ideig e légköri vidéken át terjedjen ki.

Második megjegyzés

A légkör olyan övezete, amely egy másik övezetnél jobban lehűl, a szomszédos övezetben olyan szelet hoz létre, amely a lehűlés helye felé fúj. Ennek oka könnyen megragadható abból, hogy a levegő hőfokának csökkenése csökkenti kitágulási erejét.

Tapasztalati igazolás

Az erős napsütésnek kitett szárazföldek és szigetek tengerpartjai közelében éjszaka minden tengeren tartós, szárazföld felől induló szél fúj. Hiszen ekkor a tengeri levegő gyorsabban elveszti melegét, mint a szárazföldi levegő, mert a szárazföldi légövezetben a fölmelegített talaj megtartja a meleget, ennek különösebb csökkenése nélkül, ellenben a tenger, mely a nappal során kevés hőt vett fel, a fölötte elhelyezkedő levegőt gyorsabban lehűti. Ezért ez a levegő enged a szárazföldi levegő tágulási erejének, és így a szárazföld felől a lehűlt tengeri légvidék felé vonuló légmozgást enged meg. A Mariotte megjegyzése szerint Franciaországban november elején fújó déli szelek annak tulajdoníthatók, hogy a levegő fenn északon lehűl, amikor a tél teljes keménységével kezdetét veszi.

Harmadik megjegyzés

Az Egyenlítőtől az Északi-sark irányába fújó szél mindig annál inkább nyugati irányt vesz, minél hosszabb a légvonulat, az a szél pedig, amely az Északi-sark felől az Egyenlítő irányába vonul, irányát keleti irányú kollaterális mozgássá változtatja. Ezt a szabályt, amelyet, amennyire tudom, még soha nem észrevételeztek, a széljárás általános elmélete kulcsának tekinthetjük.

E szabály bizonyítása jól megragadható és meggyőző. A Föld nyugatról kelet felé forog a tengelye körül. Ezért a felszínén található minden egyes hely sebessége annál nagyobb, minél közelebb van az Egyenlítőhöz, és annál kisebb, minél távolabb van attól. A levegő, amely az Egyenlítő irányába halad, útján tehát mindig olyan helyekre ér, amelyek nyugatról kelet felé irányuló mozgása gyorsabb, mint a magáé. Tehát ezekkel a helyekkel szemben ellentétes irányban, vagyis keletről nyugat felé fog ellenállást tanúsítani, és ezért a szél ebben az oldalmenti irányban fog eltérni. Hiszen mindegy, hogy a talaj mozdul-e tovább az olyan folyékony közeg alatt, amely nem mozog vele ugyanolyan sebességgel ugyanabban az irányban, vagy hogy ennek mozgása ellentétes irányú a talaj fölött. Ha ellenben a szél az Egyenlítőtől a sarkvidék irányába fúj, akkor mindig a Föld olyan helyei fölé érkezik, amelyek kevésbé gyorsan mozognak nyugatról kelet felé, mint a levegő, mely e széllel jön; hiszen ez olyan levegő, melynek ugyanolyan a sebessége, mint azé a helyé, ahonnan a szél kiterjedt. Ez a szél tehát azon helyek fölött, ahova érkezik, nyugatról kelet felé fog vonulni, a sarkvidék felé irányuló mozgása pedig a nyugati kollaterális mozgással fog összekapcsolódni.

Ahhoz, hogy ezt világosan elképzeljük, először is azt kell szem előtt tartanunk, hogy ha az atmoszféra egyensúlyban van, akkor minden része a nyugatról kelet felé mozgó forgásnak ugyanolyan sebességével rendelkezik, mint a Föld felszínének az a helye, amely fölött található, és erre tekintve van nyugalomban. Ha azonban a légkör egy része a meridián irányában változtatja meg helyét, akkor a Föld felszínének olyan helyeire ér, amelyek nagyobb vagy kisebb sebességgel mozognak nyugatról kelet felé annál, mint amilyen sebessége neki magának van, melyet attól a helytől kap, ahonnan elmozdult. Így tehát azon vidékek fölé érkezve, melyeken átvonul, vagy nyugatról kelet felé eltérülve fog mozogni, vagy keletről nyugat felé tartó irányban fog ellentartani a Föld felszínének, ez pedig mindkét esetben olyan szelet okoz, amelynek ez a kollaterális iránya. Ennek az oldalirányú mozgásnak az erőssége egyrészt azon hely sebességén alapul, amely által mozog, másrészt azon helyek sebességének különbségén, ahonnan kiindulva és ahová tartva mozog. Mármost azonban a Föld felszínén elhelyezkedő minden egyes pont tengelyforgásának sebessége a szélesség cosinusával arányos, két nagyon közeli, pl. egymástól egy szélességi fokkal eltérő földfelszíni hely e cosinusának különbsége pedig a szélesség sinusával arányos. Így tehát az a sebességi moz-

zanat, mellyel a szél az egyik szélességi fokból a másikba áthaladva oldalirányban elmozdíttatik, e szélességi fokok sinusainak és cosinusainak összetett viszonylatában fog állni, következésképp a 45. foknál lesz a legnagyobb, ettől ugyanolyan távolságban pedig ugyanakkora lesz.

Ahhoz, hogy ennek az oldalirányú mozgásnak a fokáról fogalmat alkothassunk, vegyünk egy északi szelet, mely a 23 1/2 szélességi foktól az Egyenlítő felé fúj. E szélnek, ha a nevezett foktól kezdődött, olyan mozgása van, amely a helyének nyugattól kelet felé tartó mozgásával egyenlő. Ha 5 fokkal közelebb érkezett az égi egyenlítőhöz, akkor olyan földi övezettel találkozik, amely gyorsabban mozog a nevezett irányban. Mármost könnyű számítással azt találjuk, hogy e két szélességi kör sebességének különbsége 45 láb másodpercenként; tehát a levegő, ha a 23. foktól a 18. fokig érkezett, a földnek ezen a vidéken keletről nyugat felé fújó ellenszelet okozna, mely szél másodpercenként 45 lábat lenne képes megtenni, ha nem úgy volna, hogy ezen 5 fok egész útján a Föld forgása által már mindig is megosztott valamit a maga mozgásából a fölötte vonuló levegővel, így hát ez a különbség a továbbhaladás 5. fokánál már korántsem tesz ki annyit. Mivel azonban mindig szükségképpen megmarad valamennyi különbség, ezért vegyük csupán ötöd részét annak, ami ezen ok nélkül következne be, még így is kitenne az oldalirányú mozgás 9 lábat másodpercenként, ez pedig elég ahhoz, hogy egy egyenes irányú északi szélből, mely 18 lábat tesz meg másodpercenként és a 23. foktól indul, a 18. foknál északkeleti szelet csináljon. Ugyanígy az a déli szél, mely a 18. foktól a 23. fokig haladt át ugyanilyen sebességgel, az utolsó foknál délnyugati széllé változik, mert mint előbb kiszámítottuk, a nyugattól kelet felé haladó forgás megfelelő nagyságú többletével lép át a lassabban mozgó szélességi körbe.

Tapasztalati igazolás
Ezt a következő megjegyzésekhez fogjuk csatolni.

Negyedik megjegyzés
Az általános keleti szél, mely az egész óceánt uralja a térítők között, csakis annak az oknak tulajdonítható, amely az első megjegyzésből világlik ki a harmadik, vele összekapcsolt megjegyzéssel.
Azt a vélekedést, miszerint az általános keleti szél annak tulajdonítható, hogy a légkör a Föld nyugatról kelet felé tartó forgása során hátra is marad a Föld mögött, a természettudósok jó okkal vetették el: mivel a légkört, habár eleinte a forgás során némiképp vissza is marad a földtől, rövid időn belül minden bizonnyal ugyanolyan sebességgel vitte tovább a Föld forgása. Ám ezt a gondolatot előnyösebb és helyesebb módon terjesztem elő azzal, hogy bizonyítom: ez az elgondolás érvényes, ha a levegő a távolabbi szélességi körök felől halad az Egyenlítő felé; hiszen akkor bizonyosan nem ugyanolyan sebességű,

mint eme legnagyobb szélességi kör mozgása, és kétségkívül hátra kell maradnia valamennyire. Az így keletkező keleti szél szüntelen lesz, ha szüntelenül új levegő vonul oldalról az Egyenlítő felé, hiszen az előbbi levegő csakhamar elveszítené ezt az ellentartó mozgását a földfelszín gyakorolta folytonos hatás révén.

Amióta az első okot általános egyetértéssel elutasították, abban jutottak egyező véleményre, hogy a térítők között általánosan fújó keleti szelet annak tulajdonítsák, hogy a levegő annak a levegőnek a helyére húz, melyet a Nap keletről nyugat felé haladva megritkított. Ezzel a magyarázattal bizonyosan nem lettek volna elégedettek, ha lett volna jobb magyarázatuk. Ha a levegő az első megjegyzésben említett oknak megfelelően a napsütés által felmelegített hely felé húz, akkor éppúgy ezt kell tennie a naptól nyugat irányában távol eső levegőnek, mint annak, amely tőle keleti irányban található; nem látom tehát, miért kellene az egész földön csakis keleti szélnek lennie. Ha pedig a levegő csakis annak a levegőnek a helye felé mozog, amely valamivel korábban felmelegedett, hogy ezt hűtse, akkor emiatt inkább nyugatról kelet felé kell mozognia, mivel azok a helyek, amelyek a Naptól keletre esnek, nagyobb mértékben hűltek le, és ezért kevésbé elasztikusak, mert ezek a Naptól régebben elhagyott helyek. De el tudjuk-e képzelni – ha mindjárt el is akarnám ismerni, hogy minden úgy történne, amint kívánjuk – valamilyen értelmes módon, hogy az hogyan lehetséges, hogy a levegő vonulása, amely, ha a Nap a nyugati horizonton áll, ezt követi még egészen ettől 180 fokig, vagyis 2700 mérfölddel keletre is maga után húzó vonulást okozhat? És ilyen bámulatos távolságokban nem kell-e teljesen eltűnnie egy ennyire csekély mozgásnak? És mégis, a szél a térítők között mindenütt és minden napszakban ugyanolyan erősen mozog keletről nyugat felé. Jurin úrnak persze, aki ugyanezt a véleményt támogatja, jó oka van arra, ha nem tudja bizonyítani, miért nem érezni ugyanazt a keleti szelet a térítőktől nem messze, ahol, mint az bizonyos, szintén nem jelentéktelen a Nap hatása. Mert valóban, erre a szélre az idézett okból kiindulva nem adható magyarázat.

Lássunk tehát itt egy másik magyarázatot, amely inkább összhangban van a természettudomány legismertebb alapjaival. A hőség, amely a forró égövön és amellett erősebb, mint máshol, az efölött levő levegőt állandó megritkulásban tartja. A valamivel kevésbé forró és így nehezebb légzónák, melyek távolabb esnek az Egyenlítőtől, az előbbiek helyére nyomulnak az egyensúly törvényei szerint, és mert az Egyenlítő felé mozognak, ezért északi irányuknak a harmadik megjegyzés értelmében keleti oldalirányú mozgásba kell kilendülnie. Ezért lesz az általános keleti szél az Egyenlítő oldalainál tulajdonképpen oldalirányú szél, melynek azonban az Egyenlítő vonala alatt, ahol a két félteke délkeleti, illetve északkeleti szele egymásnak feszülnek, egyenes keleti szélbe kell kilendülnie, az Egyenlítőtől egyre távolabb pedig egyre inkább poláris irányban tér el ettől.

Tapasztalati igazolás
A barométer szintje minden egybehangzó megfigyelés szerint egy hüvelykkel alacsonyabb az Egyenlítő közelében, mint a mérsékelt égöveken. Nem következik-e ebből magától: hogy az utóbbi égövek levegőjének az egyensúly törvényei szerint az Egyenlítő felé kell nyomulnia, és ez a mozgás a mi féltekénken nem eredményez-e állandó északi szelet a forró égövben? De miért lendül ki ez az északi szél egyre inkább keleti irányú és végül az Egyenlítőnél teljességgel keleti szélbe? A választ a 4. megjegyzés végén találjuk. De miért nem áll itt helyre az egyensúly soha teljes mértékben? Miért marad a levegő a forró Egyenlítőnél mindig a higanymagasság egy hüvelykjével könnyebb, mint a mérsékelt égöv levegője? Az itt mindig hatását kifejtő hőség minden levegőt állandó kitágulásban és megritkulásban tart. Ha tehát nyomul is új levegő erre a vidékre, hogy helyreállítsa az egyensúlyt, ez a levegő éppúgy kitágul, mint az előtte ott levő. A magasabbá váló légoszlop a többi légoszlop vízszintje fölé emelkedik, és fenn oldalirányban lefolyik. Így az Egyenlítő levegőjének, mivel soha nem emelkedhet a mérsékelt égövek levegőjénél magasabbra és mégis ritkább levegőt tartalmaz, azokénál mindig könnyebbnek kell lennie, és így szükségképpen enged azok nyomásának.

A nyugati szelek magyarázata, melyek a 28. és 40. fok közötti köztes térben javarészt uralják az óceánt
Ennek a megfigyelésnek a helyességét kellőképpen igazolta a tengerészek tapasztalata a Csendes- és az Atlanti-óceánon éppúgy, mint a Japán-tengeren. Indoklásául nincs szükség más alapelvre, csak arra, mely az előző megjegyzésben szerepel. Az ott elővezetett okból itt tulajdonképpen mérsékelt északkeleti szélnek kellene fújnia. Ámde azért, mert az a levegő, mely mindkét féltekéről az Egyenlítő felé halmozódik, ott szakadatlanul túlfolyik, és a mi féltekénk felső régiójában észak felé terjed ki, továbbá, mivel az Egyenlítő felől jön, ennek a mozgását szinte teljesen átvette, ezért ennek a levegőnek az alsóbb levegő fölött nyugatról kelet felé irányuló oldalmozgással kell továbbhaladnia a távolabbi szélességi körökön (lásd a harmadik megjegyzést), azonban csak ott fogja hatását kifejteni az alacsonyabban fekvő levegőre, ahol annak ellentétes mozgása gyengül, és ahol maga alászáll az alsóbb régióba. Ez pedig szükségképpen az Egyenlítőtől való viszonylag jelentős távolságban történik meg, és ott fognak nyugati és nyugati oldalirányú szelek uralkodni.

Ötödik megjegyzés
A monszun avagy változó irányú szeleket, amelyek az Arab-tengert, a Perzsa-öbölt és az Indiai-óceánt uralják, egészen természetesen magyarázhatjuk a harmadik megjegyzésben kimutatott törvényből.

Ezeken a tengereken áprilistól egészen szeptemberig délnyugati szelek fújnak, erre egy darabig szélcsendes időszak következik, és októbertől márciusig ismét az ellentétes irányú, északkeleti szelek fújnak. Ennek okát egy pillanat alatt belátjuk, mint azt az előbbiek előkészítették. Márciusban a Nap átlép északi féltekénkre, és Arábiát, Perzsiát, Hindusztánt, a szomszédos félszigeteket, valamint Kínát és Japánt erősebben hevíti, mint az e szárazföldek és az Egyenlítő között található tengereket. Az e tengerek fölött álló levegőt az északi levegő megritkulása arra készteti, hogy ebbe az irányba terjedjen ki, és tudjuk, hogy annak a szélnek, mely az Egyenlítőtől az Északi-sark felé halad, délnyugati irányba kell kilendülnie. Ellenben, mihelyt a Nap áthaladt az őszi napéjegyenlőségen és a déli félteke levegőjét teszi ritkábbá, a forró égöv északi részének levegője lefelé mozdul az Egyenlítő felé. Mármost az északi vidékekről az Egyenlítő felé sietö szél, ha mozgása önmagára hagyott, északkeleti szélbe lendül ki; tehát könnyen belátható, miért ez váltja a megelőző délnyugati szelet.

Ezen okok összefüggését is könnyen látjuk, hogyan állnak össze úgy, hogy létrehozzák a változó szeleket. A térítő közelében nagy kiterjedésű szárazföldnek kell lennie, mely a napsugárzástól több hőt vesz fel, mint a közte és az Egyenlítő között elterülő tengerek, így e tengerek levegője hol arra kényszerül, hogy e szárazföldek fölé vonuljon, és nyugati oldalirányú szelet hozzon létre, hol pedig e szárazföldek felől fog kiterjedni a tengerek fölé.

Tapasztalati igazolás

Madagaszkár és Új-Hollandia között állandó délkeleti szél fúj, mely a Baktérítőhöz közel elhelyezkedő vizeken természetes. Csakhogy Új-Hollandia környékén, az e szárazföld melletti nagy kiterjedésű tengeren olyan változó szelek találhatók, amelyek áprilistól októberig délkeletről fújnak, a többi hónapban pedig északnyugatról. Hiszen ez utóbbi hónapokban Ausztráliában, melynek csak a partvidékét nevezzük Új-Hollandiának, nyár van. A Nap itt a szárazföldet jóval erősebben hevíti fel, mint a szomszédos tengereket, és arra kényszeríti a levegőt, hogy az Egyenlítő vidékei felől a Déli-sark irányába vonuljon, ennek pedig aszerint, amit a harmadik megjegyzésben mondtunk, északnyugati szelet kell eredményeznie. Az április és október közé eső hónapokban a Nap az északi félteke fölé emelkedik, és akkor a déli félteke levegője ismét visszamozdul az Egyenlítő irányába, hogy a megritkuló levegő irányába áramoljon, és így okozza az ellentétes délkeleti szelet. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a legtöbb természetkutató nem tudja megadni az okát a déli óceán szóban forgó részén fújó szelek periodikus váltakozásának, hiszen nem ismerték azt a törvényt, melyet a harmadik megjegyzésben fejtettünk ki. Ez a belátás rendkívül hasznos lehet, ha új szárazföldek felfedezésére kívánjuk alkalmazni. Ha egy tengerész a déli féltekén a Baktérítőtől nem messze abban az időben, amikor a Nap átlépte a Baktérítőt, tartós

északnyugati szelet érez, akkor ez számára szinte csalhatatlan jele lehet annak, hogy déli irányban nagy kiterjedésű szárazföldnek kell lennie, ugyanis a Nap heve arra készteti az Egyenlítő levegőjét, hogy e szárazföld fölé vonuljon, és így nyugati eltéréssel módosuló északi szelet okozzon. Új-Hollandia környéke, a mostani észlelések szerint, nagyon erősen azt sejteti, hogy ott messze kiterjedő ausztrál szárazföld található. Azok, akik a Csendes-óceánon hajóznak, nem képesek átkutatni a déli félteke minden vidékét, hogy ott új szárazföldekre bukkanjanak. Szükségük van valamilyen útmutatóra, mely segít megítélniük, hol, mely oldalon találnak szárazföldet nagy valószínűséggel. Ilyen útmutatók lehetnének számukra az északnyugati szelek, melyeket ott talán nagy tengeri övezetekben lelhetnek fel az ottani nyári hónapokban, hiszen ezek a szelek a közelben déli irányban elterülő szárazföldet jeleznek.

Zárlat

Nem csekély öröm forrása, ha azután, hogy erre a fenti megjegyzések felkészítettek, a térképre tekintünk, melyen az összes tengerek állandó vagy változó szeleit fellelhetjük; hiszen ha hozzávesszük azt a szabályt, hogy a szárazföldek partjai a szelek irányát azok közelében velük párhuzamossá teszi, képesek vagyunk megadni az okát minden szélnek. A változó, vagyis egy bizonyos ideig egy vidéken átvonuló és aztán ugyanott az ellentétes irányú szél által felváltott szelek köztes ideje, tehát ennek a váltakozásnak a köztes ideje nyugtalan: hol szélcsend, hol esőzés, zivatarok, hirtelen orkánok jellemzik. Hiszen akkor a levegő fenti régiójában már az ellentétes irányú szél uralkodik, amikor az azt megelőző szél az alsó légrégióban még nem teljesen hagyott alább, és azáltal, hogy a két szél egymásnak feszül, végül egyensúlyban tartóztatják fel egymást, az általuk hordozott párák összesűrűsödnek, és így okozzák a nevezett változásokat. Azt is szinte általános szabályként feltételezhetjük, hogy a zivatarokat egymásnak feszülő szelek torlasztják össze. Hiszen általános megfigyelés, hogy a zivatar után a szélirány megváltozik. Mármost ez az ellentétes irányú szél már valójában a zivatar előtt fellelhető volt a felső légrégióban, és ez a szél volt az, amely a zivatar anyagát összetorlasztotta, és a zivatar felhőjét a láthatár fölé vonta, hiszen rendszerint azt találjuk, hogy a zivatarok az alsó szélirány ellenében szállnak föl; a zivatar akkor keletkezett, amikor a szelek egymást egyensúlyban tartóztatták fel, ezután pedig az ellentétes irányú válik uralkodóvá. A tartós esőzések, amilyeneket gyakran magas barométerállás esetén tapasztalunk, mint pl. az előző nyáron, nagy valószínűséggel olyan légvonulatoknak tulajdoníthatók, melyek két légrégióban feszülnek egymásnak. A harmadik megjegyzés szabálya révén tökéletesen megmagyarázható Mariotte észrevétele, miszerint a szelek, melyek az új fényben északról kezdenek fújni, körülbelül 14 nap alatt végigjárják az iránytű minden irányát, úgy, hogy először északkeletire, aztán keletire, majd délkeletire fordulnak és így tovább, és ugyanígy megmagyarázható az

is, hogy a szelek sohasem ellentétes irányban járják végig az egész kört. Hiszen az északi szél természetes módon lendül ki északkeleti széllé; ez pedig, ha előáll az egyensúly azzal a vidékkel, ahová vonul, ama vidék légkörének ellenállása miatt egészen keletivé válik. Azután, mivel a délen összenyomott levegő ismét észak felé tágul ki, ez a keleti széllel összekapcsolódva délkeleti eltérülést eredményez, ez pedig a harmadik megjegyzésben leírt ok miatt előbb délivé, majd délnyugativá, azután az egyensúlyba került északi levegő ellenállása miatt nyugativá válik, erre pedig az ismét kiterjedő északi levegővel összekapcsolódva északnyugativá, végül pedig egészen északivá válik.

– –

Ennyi teret szabtam itt e rövid szemlélődésre, s ez korlátot vet további kifejtése elé. És ezzel zárom: az uraknak, kik megtisztelnek azzal, hogy csekély előadásomba némi bizalmat vetnek, előtárom, hogy a természettudományt D. Eberhard úr „A természettan első alapjai" című munkája mentén szándékozom elmagyarázni. Szándékom, hogy semmit ki nem hagyok, ami elősegítheti az alapos betekintést a régebbi és az újabb korok fontos felfedezéseibe, s hogy világos és teljesértékű példákkal bizonyítom az újabb idők elsőbbségét, melyet a geometria sikeres alkalmazása révén nyertek a régebbi korokkal szemben. Folytatom a bevezetést a matematikába, valamint folytatom a világbölcsesség tanfogalmának előtárását Meyer észről alkotott tanításának magyarázatával. A metafizikát Baumgarten prof. úr kézikönyve alapján fogom előadni. A homályosság okozta nehézségeket, melyek övezni látszanak ezt az összes efféle kézikönyv közül leghasznosabb és legalaposabb könyvet, meg fogom szüntetni, mégpedig, hogy ne hízelegjek túlzottan, az előadás gondossága és részletes írásos magyarázatok révén. Úgy látom, több is, mint fölötte bizonyos, hogy valamely dolog értékét nem a könnyűségnek, hanem a hasznosságnak kell meghatároznia, továbbá, amint egy elmés író mondja, a tarlók fölszínét nem nehéz simának találni, ám aki gyöngyöket keres, annak a mélybe kell alászállnia.

SZABÓ CSABA fordítása

WALTER BENJAMIN

Ismeretlen anekdoták Kantról[*]

Ezek az anekdoták olyan írásokból származnak, melyek nem Kantról szólnak: kallódó almanachok, folyóiratok stb. Kivételt csak a hatodik képez, amely az „Immanuel Kant. Élete, ahogy a kortársak látták" című gyűjteményes kötetből származik (Deutsche Bibliothek in Berlin); e kötetre nem lehet elég nyomatékosan utalni: mert kincsesbánya ez nemcsak a Kant-olvasónak, hanem mindenekelőtt annak, akit a fiziognómia érdekel. E történetek némelyikében ott rejlik az utalás arra a magatartásra, melynél fogva Kant tanítását már azelőtt, hogy filozófiai szempontból teljesen feltérképezték és elsajátították volna, azonnal az életet meghatározó új hatalomnak érezték, mely alól immár nem is vonhatták ki magukat.

I. Ismeretlen anekdoták

Egy történet, melyben Kant rövidre fogja
Segédje, egy teológus, aki a filozófiát nem tudta összeegyeztetni a teológiával, egyszer tanácsot kért Kanttól, mit is kellene olvasnia?
Kant: Olvasson útirajzokat.
A segéd: A dogmatikában olyan dolgok vannak, amiket nem értek.
Kant: Olvasson útirajzokat.

Egy történet, melyben Kant kísérletet tesz a hasonlattal
A híres königsbergi filozófussal folytatott egyik beszélgetésben szóba került a szép nem is.
„A nőnek", mondta Kant, „olyannak kell lennie, mint amilyen a toronyóra, hogy mindent percre pontosan tegyen, de ugyanakkor mégse legyen olyan, mint a toronyóra, ne hirdessen minden titkot hangosan; olyan legyen, mint a csiga, házias természetű, de ne is legyen olyan, mint a csiga, ne viseljen mindig mindent, amije van."

Egy tudósítás, mely megmutatja, hogy Kant a házasság kérdéséből, ha mást nem is, de egy tetszetős beszédfordulatot ellesett magának
„Szabály marad: ne házasodjék senki, kivéve az ilyen szép párt." Ez a vége Michael Richey egyik esküvői versezetének (Hamburg, 1741). Kant ezt szívesen idézte, és szinte mindig, ha ritkaságként statuálandó kivételről volt szó,

* Walter Benjamin: *Unbekannte Anekdoten von Kant,* in uő, *Gesammelte Schriften,* Frankfurt a. Main, 1991, IV/2. kötet, 808–815.

függetlenül attól, hogy házasságról, cölibátusról vagy más dolgokról beszélgettek.

Egy történet, amelyben Kant nem gáláns
„A tanult asszonyoknak", jegyezte meg Kant, „úgy kellenek a könyveik, mint a karórájuk; ezt azért viselik, hogy mások lássák, van nekik, bár órájuk általában nem jár vagy legalábbis nem a Naphoz igazítva."

Egy történet, mely megmutatja, hogy kétféle idézet van: olyan, mely idézőjelek közt áll, és olyan, mely idézőjelet még csak ezután kap
Egy tudós társaságban a német filozófusokra terelődött a szó, és így, természetesen, különösen Kantról és az írásairól folyt a beszéd. „De hát, istenem!", mondta Oelrichs titkos tanácsos, „mit tudnak úgy dicsőíteni Kant írásain? Hisz ilyeneket egy lakatlan szigeten is írhat az ember, nincs azokban tíz idézet összesen."

Egy történet, mely nélkül senki nem érti meg „Az ítélőerő kritikájá"-t
Az egyik hűvös nyáron, amikor kevés volt a rovar, Kant egy csomó fecskefészket vett észre a lisztraktárnál, és néhány fiókát talált a földön összezúzódva. Ezen elámulva nagyon figyelmesen megismételte vizsgálódását, és olyan felfedezést tett, hogy először nem akart hinni a szemének: a fecskék maguk vetik ki fészkükből a fiókáikat. Ámulatba ejtette ez az értelemhez hasonló természeti ösztön, mely a fecskéket arra tanította, hogy ha nincs elegendő táplálék az összes fiókájuknak, áldozzanak fel néhányat, hogy a többi életben maradhasson; aztán azt mondta: „Ekkor megállt értelmem s elnémult, ekkor nem volt mit tenni, csak leborulni és imádkozni"; de ezt valami leírhatatlan és még kevésbé utánozható módon mondta. A mély áhítat, mely tiszteletreméltó arcán izzott, hangjának lejtése, kezeinek összekulcsolása, a szavait kísérő enthuziazmus, mindez páratlan volt.

Egy történet néhány új szóval
Amikor egyszer a társaságban a nemzeti karakterek különbözőségéről beszélgettek, Kant a legjelesebb európai nemzeteket e szavakkal jellemezte:

„A franciák udvariasak, élénkek, könnyelműek, változékonyak, szabadságszédelgők. Az angolok állhatatosak, jótékonyak, nyereséghajhászók, büszkék és emberkerülők. A spanyolok mértéktartók, büszkék, vallásosak, ünnepélyesek, tudatlanok, kegyetlenek és lusták. Az olaszok derűsek, kemények, indulatosak és orvgyilkosok. Végül a németek háziasak, őszinték, hűségesek, flegmatikusok, szorgalmasak, szerények, kitartóak, vendégszeretők, tanultak, utánzók és rangkórosak.

És ebből következik", tette hozzá lakonikusan, „hogy Franciaország a divatország, Anglia a hangulatország, Spanyolország a sejtelemország, Olaszország a pompaország és Németország a rangkórország."

Egy történet, melyben Kant néhány tisztet keményen helyretesz

Kant nem volt olyan neveletlen, mint sok más tudós, hogy a beszélgetést mindig a saját tudománya felé terelje; ugyanakkor szívesen beszélt a filozófiát illető dolgokról. Tudta ezt róla a helyőrség néhány tisztje. Egyszer a kormányzónál, Henkel grófnál ebédelt. És akkor a tisztek fejükbe vették, hogy felbosszantják Kantot a tudományával. Így hát a beszélgetést kezdték ebbe az irányba terelni, de olyan ügyetlenül, hogy a filozófus rögtön észrevette szándékukat. Majd észrevétlenül maga szőtte tovább a beszélgetés fonalát, lovakra és kutyákra terelve a szót, vagyis a tisztek kedvenc témájára. Erről azok csakhamar vitába is keveredtek, s igencsak heveskedtek. „Önök tűzbe jöttek, uraim", mondta Kant, „csodálkozom ezen, hisz nem filozófiáról beszélgetünk."

Egy szillogizmus, nem Kanttól, hanem csak Kantról

Simmel egyszer logikáról adott elő, s meg akarta mutatni hallgatóinak, hogy két hamis premisszából helyes konklúzió következhet:
Felső tétel: Minden indián copfot visel.
Alsó tétel: Kant indián volt.
Konklúzió: Kant tehát copfot viselt.

II. Kant mint szerelmi tanácsadó

„Krisztina asszonnyal" ellentétben, aki az Ullstein kiadó esti lapjában minden vasárnap este megoldhatja a legkényesebb erotikus bonyodalmakat, miket előfizetői, síró hölgyek és kétségbeesett urak adnak elő: Kantnak valószínűleg csak egyszer adódott alkalma az életben, hogy eljátssza a szerelmi tanácsadó szerepét, egy reménytelenül szerelmes nőt meghallgatva. Ez a nő Maria von Herbert volt, egy tehetséges Kant-tanítvány húga, aki 1791 augusztusában szívszaggató levelet írt neki. E levél vad primitívsége és teljesen zavaros helyesírása, mely az akkori olvasó számára bizonyára nem volt annyira szokatlan, a mai olvasóra egyenesen azt az alig elviselhető benyomást teszi, hogy írója végső, kétségbeesett haláltusáját vívja. Kant 1792 tavaszáig hagyott időt magának a válaszra. A szenvedélyek váratlan áradata valószínűleg eléggé felzaklatta. Aztán olyan válaszlevelet írt a hölgynek, amelyet biztosan minden idők legmegrázóbb filozófuslevelének nevezhetünk: megrázó benne tartalom és forma monumentális világossága, de még inkább a nemi viszonyok szemléletében mutatkozó teljes naivitás, az erotika természetes reakcióit illetően valami gyermeki tudatlanság, amin ma minden tizennégy éves gyerek csak mosolyogna. Mintha az, hogy a szeretett férfiban a

„jogos, az erény fogalmain alapuló bosszúságának nyomai" idővel majd kialszanak, újra fellobbanthatná a már kialudt szerelmet! E téren „Krisztina asszony" jobban érti a dolgát. – De éppen ez az áthatolhatatlan kőfal, melyet itt látunk magasodni a szellem világa és a természet immoralizmusa között, úgy látjuk, ez a legfenségesebb kommentár Kant emberi alakjához.

Itt a hölgy teljes levelét idézzük, Kant hosszú válaszleveléből pedig egy lényeges részletet.

Erről a hölgyről és szerelmi történetéről Kant így ír Ehrhardnak 1793. január 17-én: „Ez a nő azon a sziklaszirten tört össze, melyet én talán inkább szerencse, semmint érdemem révén kerültem el; a romantikus szerelem szirtjén. – Azért, hogy eszményi szerelmét megvalósítsa, előbb odaadta magát egy olyan embernek, aki bizalmával visszaélt, majd ismét egy ilyen szerelem kedvéért vallotta ezt meg egy másik szerelmének." Február 11-én Kant e hölgy levelét elküldi Elisabeth Motherbynek, és kísérőlevelét e szavakkal zárja: „Az Ön neveltetésének szerencséje fölöslegessé teszi a szándékot, hogy ezt az olvasmányt oly példa gyanánt magasztaljam, mely óva int a szublimált fantázia efféle eltévelyedéseitől; de arra mégis szolgálhat, hogy ezt a szerencsét csak annál élénkebben érezze át."

1791 augusztusában Kant az alábbi levelet kapta:

„Nagy Kant.

Hozzád kiáltok, mint hívő az Istenéhez, vigasztalásért, vagy felvilágosításért életre-halálra, elegendőek voltak nekem az ok-alapok műveidben a jövőbeli létre tekintve, ezért is menekülök hozzád, csak erre az életre nem találtam semmit, de semmit, ami énnekem pótolhatná az elveszített javamat, mert olyan tárgyat szerettem, amely szemléletemben mindent magába foglalt, úgy hogy csak érette éltem ő volt énnekem minden egyébnek az ellentétje, mert minden más kacatnak tűnt a számomra és az összes ember olyan volt nekem, mint ami tényleg, mint tartalmatlan zagyvaság, nos, ezt a tárgyat megsértettem sokáig tartó hazug ámítással, amit én most felfedtem őneki, de abban nem volt semmi, ami jellememre nézve hátrányos, mert nem volt semmi elhallgatnivaló bűn az életemben, de pusztán az ámítás elég volt neki, és eltűnt szerelme, ő becsületes férfi, ezért nem tagadja meg tőlem a barátságot és hűséges, de az a bensőséges érzés, mely hívatlanul egymáshoz vezetett minket, az nincs már, ó, szívem ezer darabokra reped szét, így már biztos erőszakkal megváltoztattam volna életemet, de így visszatart engem a következtetés, amit az Ön elméletéből kellett levonnom, hogy nem kell meghalnom kínozó életem miatt, hanem élnem kell a létem miatt, hát helyezze magát az én helyzetembe, és adjon nekem vigaszt vagy elkárhoztatást, az Erkölcsök metafizikáját olvastam a kategorikus imperatívusszal együtt, nem segít semmit, elhagy az eszem, mikor legnagyobb szükségem van rá, választ, könyörgök hozzád, vagy te a felállított imperatívuszod szerint magad se tudsz cselekedni."

Erre válaszolta Kant 1792 tavaszán:

„Szenvedélyes levele, oly szívből fölfakadva, mely bizonnyal erényre és jóravalóságra teremtetett, hiszen ezek tanítására oly fogékony, holott ezekben nincs semmi, amivel szívünkbe hízelegnék magukat, arra ragadtat, amire Ön fel is szólít engem, hogy helyezkedjem bele helyzetébe, és gondolkodjam el az eszközről, mely az Ön számára tisztán morális és ezáltal egyedül alapos megnyugvást hozhat …

Először is azt kell tanácsolnom, vizsgálja meg önmagát, hogy vajon azok a keserű feddések, melyekkel önmagát illeti egy hazug ámítás miatt, amit egyébként nem valamely elkövetett bűn elleplezésére eszelt ki, a puszta meggondolatlanság miatt tett szemrehányások-e, vagy benső vádról van-e szó az erkölcstelenség miatt, mely magában az ámító hazugságban rejlik. Ha az előbbiről van szó, akkor csak a hazug ámítás felfedésének nyíltszívűsége miatt feddi magát, tehát ezúttal azt bánja meg, hogy a kötelességét tette (hiszen kétségkívül erről van szó, ha az ember valakit szándékosan, bárha annak számára ártalmatlan tévedésbe ejtett és egy darabig abban tartott, de aztán a tévedésből őt ismét kiemeli); és miért bánja, hogy felfedte az ámítást? Mert Önnek ezáltal az a természetesen fontos kára keletkezett, hogy barátja bizalmát elveszítette. Mármost ebben a megbánásban, mozgató okát tekintve, nincs semmi morális, hiszen oka nem a tettnek, hanem következményeinek a tudata. Ha azonban a feddés, amely Önt bántja, olyan feddés, mely valóban az Ön magatartásának puszta erkölcsi megítélésén alapul, akkor rossz erkölcsi orvos volna az, aki azt tanácsolná Önnek, hogy mivel a megtörténtet nem lehet meg nem történtté tenni, törölje ki szívéből ezt a feddést és csak törekedjék ezentúl pontos őszinteségre egész lelkében, hiszen a lelkiismeretnek nagyon is meg kell őriznie minden kihágást, akár egy bírónak, aki a már elítélt bűnök aktáit nem semmisíti meg, hanem megőrzi archívumában, hogy a hasonló vagy akár másféle bűnök miatt történő új vád esetén az ítéletet az igazságosságnak megfelelően adott esetben még élesebbé tegye. Ám az, hogy az ember ama megbánáson tépelődjék és azután, hogy már más gondolkodásmód útjára lépett, haszontalanná tegye magát a korábbi, már nem helyrehozható gondolkodásmódja miatt magának tett szemrehányásokkal, ez (féltéve, hogy az ember biztos abban, hogy jobb útra tért) az érdemdús önkínzás fantasztikus vélelme volna, amelyet éppúgy nem kell s nem szabad morális szempontból számításba venni, mint némely állítólag vallásos eszközöket, melyek abban állnak, hogy nagyobb hatalmak kegyéért folyamodunk, úgy, hogy közben éppenséggel ne legyen szükségünk jobb embernek lenni.

Ha mármost a gondolkodásmód ilyetén átalakulása nyilvánvalóvá vált az Ön szeretett barátja számára – hiszen ennek az átalakulásnak az őszinteség a félreismerhetetlen nyelve – akkor csak idő kell ahhoz, hogy ama férfi jogos, az erény fogalmain alapuló bosszúságának nyomait fokozatosan kioltsa és az

elhidegülést még erősebben megalapozott vonzalommá változtassa. Ha pedig ez nem sikerül, akkor a férfi vonzódásának korábbi melegsége inkább fizikai volt, mint morális, és a fizikai vonzódás illanó természetének megfelelően idővel egyébként is eltűnt volna magától; olyan balszerencse ez, amilyenhez hasonló nem ritkán ér minket az életben, és ilyenkor higgadtsággal kell magunkra találnunk, mivelhogy a szerelem értékét, amennyiben ez abban áll, ami jót élvezhetünk, az emberek általában túlontúl magasra becsülik, amennyiben azonban aszerint becsüljük meg, ami jót tehetünk, méltó a legnagyobb tiszteletre és a gondos figyelemre, hogy megtartsuk és örömmel használjuk jó célokra. Így hát, talál itt, kedves barátném, ahogy a prédikációkban szokták tartani, tanítást, büntetést és vigaszt, és ezek közül, arra kérem, az előbbinél időzzék el kicsit hosszabban, ne az utóbbinál, mert ha amaz megtette hatását, akkor a vigasz és az élet elveszített elégedettsége bizonnyal magától megjelenik majd."

SZABÓ CSABA fordítása

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

„Emlékezzék rád vissza Eötvös minél előbb!”[1]

A NEKROLÓGÍRÓ EÖTVÖS KÁROLY ÉS A *MAGYAR ALAKOK*

1.

Eötvös Károly (1842–1916), mielőtt gyűjteményes munkáinak 24 kötetes sorozata megjelent volna a századfordulón – kezdve az *Utazás a Balaton körül* első két kötetével és a *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*vel, amelyekkel aztán látványos olvasói sikert aratott –, már jelentős országos ismertségre tett szert politikusi, ügyvédi és közírói minőségében. S ez utóbbi ismertségben – közmondásossá vált ízes, humoros országgyűlési szónoklatain túl – annak is szerepe volt, hogy számos nekrológot, visszaemlékezést tett közzé a sajtóban egy-egy jelentős magyar politikus, közéleti figura halálához kapcsolódva. Első e tárgyú írásai azok a Deák Ferencről szóló szövegek voltak (a Kehidáról szóló tájleírás és a *Deák Ferencz mint tanuló* című cikk), amelyek a Haza Bölcsének elhunytakor a *Vasárnapi Ujság* hasábjain jelentek meg 1876. február 6-án.[2] Ezeket az írásokat pedig több hasonló visszaemlékezés követte az 1870-es, ’80-as évek fordulóján. 1882 novemberében, már a tiszaeszlári perben való szerepvállalása kapcsán írja az alábbiakat Eötvösről kortársa, Mikszáth Kálmán a *Pesti Hirlap*ban: „A mi kedves Eötvös Károlyunkat […] valaki elnevezte egyszer »nagy visszaemlékező«-nek, mivel ő szokott eltemetni minden embert, ő búcsúztatja el s ír róla visszaemlékezéseket. Ez a megrögzött szokása annyira megy, hogy az emberek, ha összevesznek, azt kívánják egymásnak: »Emlékezzék rád vissza Eötvös minél előbb!« S ezt a jogát a halál is respektálja. A dolog annyira megy, hogy ha ő vidéken utazik, nevezetes emberek addig nem halnak – hogy ő visszaemlékezhessék.”[3]

[1] A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. („Felsőoktatási Doktori Hallgatói, Kutatói Ösztöndíj”, ÚNKP-22-3-II). Egyedi azonosító: ÚNKP-22-3-II-PTE-1361. A szöveg korábbi változata előadásként hangzott el a szegedi bölcsészkaron 2022. június 17-én, a második KlasszIK konferencián. Köszönettel tartozom a résztvevőknek értékes tanácsaikért, észrevételeikért.

[2] Eötvös Károly: *Kehida*; *Deák Ferencz mint tanuló*, in *Vasárnapi Ujság* 23, 6. sz. (1876. febr. 6.): 85–87.

[3] Mikszáth Kálmán: *A mi Eötvös Károlyunk*, in *Eötvös Károly 1842–1916*. Szerk. Alexa Károly. Vár Ucca Tizenhét, Veszprém, 1996, 37–38, 38. Alighanem e fordulatra utal vissza Esterházy Péter szállóigévé lett mondása, a kommunista irodalompolitikus Szerdahelyi Istvánnal kapcsolatban: „Dicsérjen meg téged a Szerdahelyi István a Népszabadságban!” Vö. Havasréti

S jó szokásával ezt követően sem hagyott föl; számos nekrológot tett közzé az 1880-as, '90-es évek folyamán is, egészen a századfordulóig, megkésett írói fellépése időszakáig. Később ezeket a szövegeket válogatta be az Eötvös Károly Munkái sorozat ötödik köteteként 1901-ben megjelent *Magyar alakok* című gyűjteménybe.[4] A következőkben a kötet tartalmának bemutatásán, az emlékállítás, a hazaszeretet és a humor sajátos összefüggésrendszerének feltárásán túl amellett fogok érvelni, hogy a *Magyar alakok* című kötet írásai alapvető jelentőséggel bírnak Eötvös világképének, politikai gondolkodásának megértésében, hiszen zömmel azon élményanyaghoz kapcsolódnak, amelyet fiatal országgyűlési képviselőként, a Deák-párt tagjaként szerzett meg, s ezen emlékekből építkezve teremtette meg mind közéleti imázsát, mind pedig a későbbi függetlenségi politizálásban megszerzett pozícióját. Emellett a kötet írásai – más nagyobb ívű visszaemlékezői munkáihoz hasonlóan, azonban egy-egy történeti alak rövidre szabott bemutatására lokalizáltan – jól kirajzolják a múlt megismerhetőségével kapcsolatos vélelmeit, valamint ezen emlékezőmunka irodalomba fordításának lehetőségeit, problematikáit.

2.

A *Magyar alakok* a Révai-féle Eötvös-sorozat azon kötetei közé tartozik – hasonlóképp a szintén 1901-es *Emlékezések*hez és *A nagy év* című 1905-ös gyűjteményhez[5] –, melyek tartalmát Eötvös valamilyen tartalmi-műfaji szempont mentén alakította ki. Míg az *Emlékezések* írásai három nagy téma (vagy korszak) – régi nemesi múlt; a forradalom és szabadságharc története; Deák Ferenc kora – köré szerveződnek; *A nagy év* pedig kifejezetten az 1848–49-es eseményekhez kapcsolódó visszaemlékezéseket tartalmaz, a *Magyar alakok* Eötvös századfordulóig megjelent, egy-egy jelentős személyről írott visszaemlékezéseit, nekrológjait tartalmazza. Eötvösnek ugyanakkor ezt a ciklusát sem jellemzi túlzott szerkesztői tudatosság – a tematikus összekapcsolódásokat leszámítva. Írásai nem követnek kronológiát (sem a megelevenített szereplők születési vagy elhalálozási idejét, sem az írások megjelenésének sorrendjét), illetve szerzőjük egyáltalán nem aktualizálta a szövegeket a megírásuk óta eltelt idő fényében.[6] Ilyen értelemben az előbb említett két kötet, va-

József: *Megjegyzések Szerdahelyi István: A neoavantgardista stílusdiktatúra esélyei című írásának utóéletéhez*, in *Korunk* 2022/1, 56–63, 62.

[4] Az általam használt kiadás: Eötvös Károly: *Magyar alakok*, Közművelődési Könyvek, Révai Kiadó, Budapest, 1932.

[5] Eötvös Károly: *Emlékezések*, Eötvös Károly Munkái 6, Révai, Budapest, 1901; *A nagy év*, Eötvös Károly Munkái 16, Révai, Budapest, 1905.

[6] A gyűjteménybe került szövegek időjelzései (konkrét évszámok, „valamennyi évvel ezelőtt" típusú meghatározások) – Eötvös más munkáival, például az *Utazás*sal ellentétben – nem

lamint a *Magyar alakok* nem tekinthetők narratológiai, prózapoétikai értelemben olyan ciklusnak, melyet leginkább a mikszáthi palóctörténetek és az *Esti Kornél* zárt fikciós univerzumával szokás példázni, sokkal inkább rokoníthatók Krúdy Gyula *A tegnapok ködlovagjai* című – voltaképp a végtelenségig tovább bővíthető – gyűjteményével.[7]

A kötet összesen harminc írása 1879 és 1901 között keletkezett, s többnyire az *Egyetértés* tárcarovatában jelent meg, de találhatók közöttük hosszabb, több részes visszaemlékezések is – ilyen példaképp a Szlávy József egykori miniszterelnökről szóló szöveg vagy az emigráns, függetlenségi politikus Simonyi Ernőnek emléket állító írás.[8] Eötvös sajtóközlésben megjelent s a kötetbe került visszaemlékező cikkei közül ugyanakkor nem mind íródott eredendően nekrológnak. A Bittó Istvánról, Táncsics Mihályról, Szalay Ferencről, Madarász Józsefről és Zsoldos Ignácról szóló írások megjelenésekor a pusztán „emlékezések", alkalmi, ünnepi írások voltak, főszereplőik még éltek, s csak a kötet koncepciójába átemelve váltak nekrológként (is) olvasható szöveggé. Kicsit előre ugorva, a kötet társadalom- és eszmetörténeti vonatkozásaihoz, a *Magyar alakok* „névsora"[9] jól jellemzi az Eötvös Károlyt körülvevő társadalmi viszonyszert, a szerző politikai kapcsolathálóját, kulturális tájékozódását, ízlésszerkezetét. A megelevenített figurák legtöbbje – a 30-ból

lettek a kötet publikálásának idejéhez (1901) igazítva, hanem a korabeli sajtómegjelenés pillanatát rögzítik. S azt sem mindig pontosan. Példaképp lásd a Madarász Józsefről szóló írás egy részletét: „Hatvanöt év előtt már mint jurátus ott volt az 1832-iki országgyűlésen. [1897 – R. D. Sz.] Már ott disputába keveredett Deák Ferenczczel. És mindig disputált vele. Deák huszonhárom éve halott [1899 – R. D. Sz.], azért ma is disputál vele." Eötvös: *Magyar alakok…*, i. m., 274–275. Vagy a legszembetűnőbb példa ugyanezen írás szinopszisában: „E kis czikket 1899. évi márcziusban irtuk róla. Istennek hála, még most is jó egészségnek örvend." Uo., 270.

[7] Jóllehet Krúdy Gyula esetében a különböző, egymásba fonódó ciklusok nyitottsága maga is tudatos koncepció – Eötvösnél nincs erről szó. Az elbeszélésciklusok sokrétű megjelenési formáihoz lásd Hajdu Péter: *Csak egyet, de kétszer: A Mikszáth-próza kérdései*, Gondolat–Pompeji, Budapest, 2005, 122–190. *A tegnapok ködlovagjai* (1925) című kötetről – melynek Eötvös Károly maga is szereplője –, és Krúdy lezárhatatlan ciklusairól ld. Bezeczky Gábor: *Ködlovagok az irodalomtörténet láthatárán*, in *„A rejtelem volt az írósága…": A ködlovag-jelenség történeti, poétikai és biografikus vetületei a századfordulótól napjainkig*. Szerk. Ludmán Katalin és Radnai Dániel Szabolcs. ME BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc 2022, 25–34.

[8] Eötvös: *Magyar alakok…*, i. m., 18–50; 84–126.

[9] A kötetben szereplő sorrendben, a cikkek eredeti megjelenésének évével: A kis Mariska (1901); Gubody Sándor (1885); Szlávy Józsefről (1900); Molnár Aladár (1881); Révész Imre haragja (1881), Szende Béla (1882), Löw Tóbiás (1880); Ugron Lázár (1884); Simonyi Ernő (1882); Szitányi Bernát halálára (1889); Emlékezés Csengeryre (1880); Tarczy Lajos (1881); Csernátony [Lajos] halálakor (1901); Neszmélyi Artur nyugszik (1899); A lasztóczi magányban [Szemere Miklós] (1881); Csemegi Károlyról (1899); Bittó István a főrendiházban (1899); A legöregebb táblabiró [Zsoldos Ignác] (1885); Szabó Imre (1881); Békássy Lajos (1880); Báró Kemény István (1881); Zsedényi Eduárd (1879); Gorove István (1881); Náray Imre (1882); Perczel Móriczról (1899); Madarász Józsefről (1899); Kászonyi Dániel (1886); A szúdi remete [Sembery Imre] (1885); Táncsicsnál (1884); A csonka hős [Szalay József] (1886).

24 – egykori honvédtiszt, országgyűlési képviselő, miniszter, országosan ismert politikus, a kortársi közelmúlt magyar történelmének jelentős személyisége. A kivételek legtöbbje személyes (származási, szocializációs vagy szakmai) kapcsolatrendszerekhez kötődik. Közéjük tartozik a nehezen beazonosítható cenki árvalány, „kis Mariska", Széchenyi István állítólagos első szerelme; több fővárosi hírlapíró (mint például Lőw Tóbiás, Kászonyi Dániel vagy a fiatalon elhunyt Neszmélyi Artúr); Tarczy Lajos pápai kollégiumi professzor, Eötvös egykori tanára; végül pedig, a kötet egyetlen kifejezetten íróköltőként karakterizált alakja, Szemere Miklós, akivel Eötvös Lasztócon találkozott személyesen, s a róla szóló szöveg e találkozás emlékét örökítette meg.

3.

Ami Eötvös portréinak, nekrológjainak hangnemét, nézőpontját, nyelvi megformáltságát illeti, e szövegeket kevéssé jellemzi az emlékbeszédekre, nyilvános nekrológokra jellemző patetikus nyelvhasználat, a tárgyalt személy elhunytának tragikuma fölött érzett fájdalom, a kollektív gyászhoz kötődő megrendültség. Ezzel összefüggésben Eötvös visszaemlékezéseinek nem is célja az elhunyt életútjának teljességre törekvő – teleologikus narratívába rendezhető – elbeszélése. Mint a kitűnő történész, Hermann Róbert fogalmaz a kötetről Eötvös forradalom és szabadságharchoz kapcsolódó írásai kapcsán: „[…] jellemrajzai messze állnak mind a korban oly divatos emlékbeszédek, mind a 19. század közepén megjelenő, s Kecskeméthy Aurél Kákay Aranyos álnéven tökélyre vitt gunyoros jellemrajzok hangvételétől. De nem is olyan száraz biográfiai gyűjtemény, mint Móricz Pál portrégyűjteménye. Viszonylag kis teret szentel az életpálya bemutatásának, maga a személyiség érdekli, s mindenkiről fel tud jegyezni egy-egy jellemző anekdotát, anélkül azonban, hogy gúnyolódni akarna."[10] Jól jellemzi mindezt, hogy a kötet szereplőinek „nyilvános", szélesebb publikum számára is ismert életrajza a címek alatt elhelyezett rövid, tömör szinopszisokban olvasható. Azonban maguk a szövegek nem ennek a nyilvános pályának a bemutatására vállalkoznak – azt bizonyos értelemben ismertnek tételezik –, hanem az e mögött meghúzódó hús-vér alak csak ismerősök, barátok, rokonok, párttársak által tudható karakterének megelevenítésére. A *Szitányi Bernát halálára* (1889) című írás szinopszisában például az alábbiakat olvashatjuk: „(Szitányi Bernát, a gazdag Ullmann család ivadéka, született 1816-ban, meghalt 1889 január 6-án. 1849-ben honti alispán, azután forradalmi tevékenysége miat[t] üldözött és bujdosó, korán kegyelmet nyert, a 67-iki kiegyezés után folyton képviselő. Előbb

[10] Hermann Róbert: *A nagy év – 1848–49 helye az életműben*, in *Két évforduló között: Eötvös Károly-tanulmányok*, Eötvös Könyvek 2. Szerk. Praznovszky Mihály. OOK-Press, Veszprém, 2017, 58–77, 64.

Deákpárti s mindvégig szabadelvü. Egyszerű, igénytelen, de nemes és jó ember.)"[11] A megrajzolni kívánt jellem („Egyszerű, igénytelen, de nemes és jó ember") e rövid összefoglalás részletezéséből kiindulva, az életpálya kronologikus bemutatásán keresztül is elképzelhető volna, de Eötvös inkább egy anekdotán keresztül érzékelteti Szitányi „egyszerűségét" (hogy ti. nem igazán volt tisztában a törvényhozás közjogi kérdéseivel), sokadszor megvillantva a jogi nyelv és az adminisztráció fonákságait pellengérező eötvösi humort, már-már láncmesei szerkezetet imitálva. Az említett történet a következőképp hangzik:

> 1870-ben, 71-ben az aradi, csanádi, temesi és torontáli követek fölvetették a „telepitvényesek" kérdését. Az ellenzék is törekedett ebből nagy kérdést csinálni.
>
> „Telepitvényes": e szó sehogy se ment a mi urunk fejébe. Hallott, olvasott ugyan valaha valamit farmerekről, kolonistákról, de szentül hitte, hogy efféle emberek csak Amerikában és Ausztráliában léteznek.
>
> A Deák-párton legtüzesebb telepitvényes volt Dániel Pál. Megkérdezte tehát a mi urunk Dániel Pált, hogy mik is hát voltaképen a telepitvényesek?
>
> – Hát tudod, – felelte Dániel, – ezek voltaképen »czenzualisták«.
>
> – „Czenzualisták?"– furcsa. De hát ezek mifélék?
>
> Ezt meg az öreg Justhtól, a „tótkirály"-tól kérdezte meg Szitányi.
>
> – Hiszen neked is van elég – felelte Justh, – ezek voltaképen a „kurialisták".
>
> De most meg ezen a szón akadt meg a jó Szitányi. Mi a manó lehet az?
>
> Megkérdezte most Paczolay Jánost, hogy mik is hát azok a kurialisták?
>
> – Egy szóval megmondva, – szólt Paczolay – ezek valósággal „taxalisták".
>
> Erre már nagyot nézett, de nagyot is gondolt a jó „mi urunk". Különösen okos embernek tartotta azonban Zeyk Károlyt, most tehát ehhez fordult felvilágositásért, mondaná meg, kik és mik azok a taxalisták.
>
> – Nálunk Erdélyben – felelt Zeyk – sokan vannak s „famulus konvencziónátusoknak" nevezik őket.
>
> Most már Szitányi épen nem értette a dolgot. De csodálatra méltó hősi elszántsággal tisztába akart jutni a kérdéssel s azért elkisérte a klubból Zsedényit, hogy ettől töviről-hegyire megkérdezze az egészet.
>
> Zsedényi aztán megmagyarázta neki.
>
> – [„]Tudod Szitányi, ezek nem urbériálisták, nem is zsellérek, nem is szubinkvilinusok, hanem voltaképen skultecianusok, csakhogy szerződésük nincs, vagy ha van is, nincs időhöz kötve, földjük nem jő szessziószámba, beltelkük allodiatura, kültelkük dominális birtok, szuperedifikátumukat elvihetik, a dikába nem vették fel őket. Érted?"
>
> – Természetesen, természetesen – felelte Szitányi.
>
> Hanem ettől az időtől kezdve soha egész életében egy szót se szólt a telepitvényesekről, de nem is kérdezett soha senkitől semmit a dolgok és ügyek állásáról és természetéről.[12]

[11] Eötvös: *Magyar alakok…*, i. m., 126.

[12] Uo., 128–129.

S a szöveg általános hangütéséhez viszonyítva a nekrológ lezárását is kellőképp alulstilizálja: „Sohase akart egyéb lenni, mint a kormány hive. S ha akart is volna, nem tudott volna egyéb lenni. […] Régi alakja volt a parlamentnek. Mindenki ismerte, mindenki el fogja feledni s mindenki kellemesen emlékszik meg róla, mikor ráemlékezik."[13] Jóllehet más, jelentősebb történeti alakok, illetve Eötvöshöz kifejezetten közelálló egyének esetében több érzelem, pátosz, bombasztikus formula vegyül a szövegek lezárásába (például a Neszmélyi Artúrról és a Molnár Aladárról szóló szövegekben vagy a báró Kemény Istvánról szóló visszaemlékezésben),[14] megemelve az elhunyt jelentőségét; de az írások alapstruktúrája, mely az anekdotákba oltott példázatosságon alapszik, szinte változatlan.[15]

Visszautalva Hermann Róbert megállapításaihoz: Eötvös *Magyar alakok* kötete határhelyzetben van a jelentős személyiségekre való visszaemlékezéseket megjelenítő adekvát XIX. századi műfajok között – elsősorban az *emlékbeszéd* és a *biográfia* tartozik ezek közé[16] –: építkezik elemeikből, ám fel is oldja azok műfaji konvencióit. Az Eötvös által művelt portré, amelyet leginkább *publicisztikai* vagy *sajtónekrológnak* nevezhetünk, terjedelem, kommunikációsmediális közeg, beszédmód, nézőpont, stilizálás és argumentatív szerkezet szempontjából egy olyan skála egyik végén képzelhető el, melynek a másik végén a történeti igényű biográfia áll. Valahol kettőjük között helyezkedik el az emlékbeszéd, amely annyiban a biográfiához kötődik, hogy az életmű egészleges interpretációját kínálja, s az életrajzot teleologikus narratívaként igyekszik felépíteni, amelyben az irodalomtörténeti és esztétikai tétek mellett (a XIX. században legalábbis) határozott erkölcsi normák, s azok mentén történő értékelések is megjelennek – meglehetősen erős értelmezését adva az elhunyt egyén jellemének és munkásságának.[17] A morális példaállítás mozzanata Eötvös írásaiból sem hiányzik (valamennyi szöveg zárlata megfogalmaz ilyesmit retorikus formában),[18] ugyanakkor e visszaemlékezések lemondanak az életrajz részletekbe menő taglalásától és az életmű (jól argumentált)

[13] Uo., 130.

[14] Uo., 50–58; 161–166; 218–234.

[15] További példák e megoldásra a kötetből: Uo., 41, 136, 152–152, 185–186, 193, 223–224, 229–230, 268–269.

[16] Mindkét műfajnak az egyik legnagyobb hatású művelője volt a kritikus, irodalomtörténész, majd később egyetemi tanár Gyulai Pál, aki számos nagy egyéniségről (Kazinczy Ferenc, báró Eötvös József, báró Kemény Zsigmond, Arany János stb.) írott emlékbeszédei mellett elkészítette az első Vörösmarty-életrajzot (1866) is.

[17] Mindezt sokoldalúan elemezte Gyulai Pál emlékbeszédei kapcsán: Takáts József: *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció*, in Uő, *Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Kijárat, Budapest, 2007, 234–253.

[18] Például Tarczy Lajosról írva: „Halála váratlanul sujtott le. A legjobb tanárok, a legnemesebb szellemek egyike hunyt el. A megujuló nemzeti közélet félszázad előtti nagy bajnokai közül

erős értelmezéséről. Hasonlóság az emlékbeszéd és a sajtónekrológ között, hogy mindkét műfajban helye van az elhunythoz való személyes viszonyulás színrevitelének, ugyanakkor míg a Gyulai Pál-féle emlékbeszédeknek csak kiegészítő elemei az ilyen megnyilvánulások, Eötvös visszaemlékezéseinek törzsét (s ezzel együtt „epikai hitelét") éppen ezek a közvetlen, személyes emlékek teszik ki. Emlékbeszéd és publicisztikai nekrológ különbségét a kommunikációs-mediális közeg, valamint az adekvát beszédmód megválasztásának összefüggése világítja meg leginkább. Míg az emlékbeszéd befogadásának elsődleges kommunikációs közege a szóbeliség (hiszen nyilvános fölolvasásra írott szövegekről van szó), s csak azt követően kerül át a nyomtatott nyilvánosságba, az Eötvös-típusú nekrológok eredendően a nyomdafesték publikumának készülnek, s csupán „nyersanyaguk" az oralitás kultúrája.[19] Ugyanakkor míg a szóbeliségből a (tudományos) nyilvánosság közegébe átemelt emlékbeszédek által működtetett diskurzust *kritikai* (vagy *kanonikus*) beszédmódnak nevezhetjük, az Eötvös által írt nekrológokat – melyek a történeti hagyományhoz való viszonyulás könnyebben befogadható formáját mutatják fel – *populáris* vagy *kultikus* beszédmód és viszonyulás jellemzi.[20]

Jelentős korpuszkutatást igényelne az Eötvös által művelt sajtónekrológ műfajának tüzetesebb vizsgálata (illetve a karcolat, a rajz és a „regényes rajz" korabeli zsánereivel való összevetése), ugyanakkor az bizton állítható, hogy a XIX. század közepének, második felének jelentősebb prózaírói – Jókai, Vas Gereben, Mikszáth, később Krúdy – számos ilyen írást tettek közzé, s az 1850-es évektől kiépülő, differenciálódó heti és napi sajtó névtelen szerzői is ontották az efféle szövegeket.

4.

Ha Gintli Tibor legújabb monográfiájának állításaiból indulunk ki, azt mondhatjuk, a *Magyar alakok* írásait – hasonlóképp Eötvös *Tünemények* (1905) és a *Nagyokról és kicsinyekről* (1906) című köteteiben[21] olvasható szövegekhez – anekdotikus elbeszélésmód jellemzi. Az anekdotikus narráció Gintli általi

oly kevesen vannak már. Most már ő sincs. Tanitványai sokan maradtunk. Tudományát tudjuk tán pótolni, bár pótolhatnók nemes, nagy szellemét. Áldásunk emlékezetén." Eötvös, *Magyar alakok…*, i. m., 146.

[19] Utóbbit jól jellemzi, hogy Eötvös a kötet számos írásában jelzi, ha valamire nem emlékszik, vagy nem pontosan emlékszik. Uo., 47, 191.

[20] Minderről lásd Hász-Fehér Katalin: *„…Lelke ott lesz a viadaltéren…": Arany János és az irodalomhoz való közelítés perspektívái*, in Uő, *„...hogy Kegyed észre nem vette, csodálom...": Arany János és a filológiai perspektíva: Tanulmányok*, Kortárs, Budapest, 2019, 7–54, különösen: 18–33. Érdemes megjegyezni, hogy Hász-Fehér Katalin a publicisztikai beszédmódot – melynek koncepciójába Eötvös teljes irodalmi munkássága beilleszthető – a populáris és kultikus diskurzus egyik aleseteként tárgyalja.

[21] Eötvös Károly: *Tünemények*, Eötvös Károly Munkái 15, Révai, Budapest, 1905; *Nagyokról és kicsinyekről*, Eötvös Károly Munkái 19, Révai, Budapest, 1906.

összefoglalásából csupán néhány kulcsfontosságú elemet emelnék ki Eötvös kapcsán: az elbeszélés orális jellegét, az élőbeszédszerűség imitációját; a mesélőkedvet; a szórakoztató szándékot; a ráérős-komótos tempót; az elbeszélt cselekményeket megszakító anekdoták/kitérők beékelődését; valamint a familiáris viszonyt a narrátor, az olvasó és a szereplők között.[22] Eötvös írásmódjának anekdotikus prózaként való leírása önmagában nem megdöbbentő újdonság a szakirodalomban,[23] ugyanakkor a nem-fikciós, kifejezetten alkalmi írások, nekrológok esetében figyelmet érdemel, hogy a szövegek önéletrajzi elbeszélője maga is reflexíven viszonyul az oralitás kultúrájához, s általában a teljes kötet (mint Eötvös számos más munkája is) olvasható az emlékezésről, felejtésről való gondolkozásként, a múlt megismerhetőségének problematizálásaként. Révész Imréről és az 1861-es országgyűlésről írva például hosszasan fejtegeti, hogy a korabeli lapok mennyire nem képesek visszaadni a korszak politikai hangulatát, s ezzel saját személyes emlékezetét állítja szembe.[24] De ennél talán beszédesebb az a Szemere Miklósról szóló szöveghely, amely magába sűríti Eötvös történeti megismeréssel kapcsolatos vélekedéseit, életművének egyik legfőbb alapvetését:

> Szép dolog az irodalom története. A Kazinczy-kor hőseiről sok érdekes adatot följegyeztek maguk a szereplők s azok kortársai. Minő fölséges alakok ma a történet magaslatain egy Kazinczy, egy Kölcsey, egy Berzsenyi, a Kisfaludyak, a Szemerék és mind-mind a többiek. Az élő szenvedélyek érdességét, a viszontagságos élet botlásait, a hazáért s az ideálokért lángoló szivek kitöréseit rég elsimítá a múlt s a hagyománynak szürkülő ködén keresztül ama fényes alakoknak csak nagy körvonalait láthatjuk, mint a bujdosó a hegyek ormait, ha mikor rájuk a rónaság távolából visszatekint. Nem lát meredeket, nem lát szakadékot; lombok árnya, kopasz szirtek, örök hónak tündöklése összefolynak, egygyé lesznek s a büszke ormokat szelid kék fátyolával vonja be az ég.
>
> És bár jól van ez így: mégis óhajtjuk látni a bérczet közvetlen közelből, mégis vágyat táplál bennünk a megírt történet, vajha múltunk ama nagy hőseit színről-színre láthattuk volna; vajha beszélhetnénk valakivel, a ki velük élt, velük lelkesült, velük érzé át egy nemzet fölébredésének vajudását, a ki ismerte őket színről-színre s *nem a tudós búvárügyességével*, hanem az *egykori jóbarát és kortárs kedélymelegével* beszél nekünk – bámuló unokáknak.[25]

A *Magyar alakok*, s ezzel összhangban Eötvös komplett műve a múlt megismerhetőségének egy olyan formáját kínálja föl (s próbálja megmenteni a

[22] Gintli Tibor: *Perújrafelvétel: Anekdotikus elbeszélésmód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában,* Kalligram, Budapest, 2021, 30.

[23] Fehér Erzsébet: *A hagyományozás elbeszélőformái: Szövegszerveződés és beszédmód Eötvös Károly a Balatoni utazás és a Bakony című műveiben*, in *Eötvös Károly…*, i. m., 181–198; Tarjányi Eszter: *A tiszaeszlári per ügyvédjének esete a szépirodalommal: Eötvös Károly, a maradian modern író*, in Uo., 199–205.

[24] Eötvös: *Magyar alakok…*, i. m., 60–61.

[25] Uo., 168–169. Kiemelések tőlem – R. D. Sz.

nyomtatott szó segedelmével), amely a modern, pozitivista történeti tudományok módszertanával szemben fogalmazza meg önmaga célját, s nem a történeti hagyomány tüzetes *leírásában*, hanem *megelevenítésében*, élővé tételében, a mesélés általi újraélésében – s ekképp fenntartásában – érdekelt. Az idézetből kiindulva megfogalmazható egy olyan belátás, hogy Eötvös a modern történeti tudományok forrásfeltáró munkájára ugyan a nemzeti kultúra fenntartásának feltételként gondolt, ám a hagyomány élővé tételében ugyanilyen fontos szerepet tulajdonított a nemzedéki folytonosságnak, s az emlékezetben rejlő személyes érintettségnek. A múlthoz való viszony ilyen típusú megközelítésében azt az emlékezetmunkát, amelyre a történettudományi értekezések alkalmatlanok, a szóbeliség közegében pedig kétséges a fennmaradásuk – az irodalom, a költőileg átlelkesített (rögzített) szövegek hivatottak felvállalni.[26]

A nekrológba beemelt fenti elmélkedés lírai hangoltságát külön fokozza, hogy egy olyan lasztóci találkozás emlékének felidézésébe ékelődik be, ahol Szemere Miklós mint öreg bölcs, úgyszólván térdére ülteti a narrátort, hogy anekdotákat beszéljen el neki Kazinczy és Kölcsey korából. A szöveg elbeszélője ekképp vezeti fel a fönti gondolatmenetet: „Ez volt óhajtásom. Úgy éreztem magamat mellette, mintha rég elköltözött édes jó apám beszélte volna fölséges anekdotáit a száz esztendő előtti dolgokról."[27] Történet a történetben, narrátor, szereplő és olvasó bensőséges, familiáris viszonya, a közelmúlt szóbeli mesévé színezése egyetlen képben.

5.

Filep Tamás Gusztávnak a *Magyar alakok*ról szóló esszéje meggyőzően érvel amellett, hogy a kötet, noha nem tett szert akkora ismertségre, mint az *Utazás* vagy *A nagy per*, központi jelentőségű Eötvös életművében, hiszen érzékletesen mutatja be a szerző általánosabb szemléletvilágát.[28] Ha nincs is módom részletekbe menően fejtegetni a kötet valamennyi politikai-eszmetörténeti

[26] Emellett érvel a balatoni utazásokat médiaelméleti- és történeti nézőpontból vizsgálva: Sükösd Miklós: *A szó technologizálása és az emlékezet birodalma: A helyi szóbeli hagyománytól a nyomtatott nemzeti emlékezetig: Eötvös Károly* Balatoni utazása *a médiumelmélet és a nyomtatáskapitalizmus perspektívájából*, in *Médiakutató* 2020/3, 23–43. Az Eötvös-idézetben megnyilvánuló igény – rendszerelméleti perspektívából – a múlt leírására irányuló két, eltérő bináris kódrendszerrel bíró szféra, a *történeti tudományok* és a *kulturális / társadalmi emlékezet* konfliktusaként is leírható. Minderről XIX. századi kontextusban (Gyulai Pál és Jókai Mór Petőfiről szóló írásai kapcsán) lásd Owaimer Oliver: *Két Petőfi: A Petőfi-diskurzus két pólusa az 1850-es években*, in *Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet: Tanulmányok*, Verso Könyvek 3, Szerk. Radnai Dániel Szabolcs, Rétfalvi P. Zsófia, Szolnoki Anna. Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék–Verso, Pécs, 2021, 115–140.

[27] Eötvös: *Magyar alakok…*, i. m., 168.

[28] Filep Tamás Gusztáv: *A*z Alakok *alakjai*, in *Két évforduló között…*, i. m., 78–93.

vonatkozását, e helyütt az 1849 utáni emigráció eötvösi reflexiójára és a modern nemzeti elvű publicisztika megteremtésének igényére térnék ki.

A *Magyar alakok*ban központi helyet foglalnak el az egykori 1849 utáni emigráns (később jelentős politikai pozíciót betöltött) államférfiak portréi. Talán meglepő lehet, hogy a sok szempontból röghöz kötött, patrióta felfogású közíróként karakterizált Eötvös politikai gondolkodásában milyen fontos helyet foglal el a hazafiság idegenben való vállalásának, a függetlenségi politizálás elszigetelt viszonyok között megmaradó lehetőségeinek kérdése. Túl azon, hogy a kötet egynémely portréi – a Szlávy Józsefről, Bittó Istvánról, Gorove Istvánról, Simonyi Ernőről, Csernátony Lajosról, Perczel Móricról és Kászonyi Dánielről szólók említhetők itt – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc szellemi örökségével, s az emigráns magyarok politikai szerepével való dokumentumértékű számvetésként olvashatók,[29] érdemes arra utalni, hogy maga a hazától való elszakadás Eötvös irodalmi érdekű munkáinak is egyik kiemelt jelentőségű, nagy témája. A *Gróf Károlyi Gábor följegyzései* második kötetének szép Kossuth-portréján[30] kívül ezt a problémát járja körül (a napóleoni háborúk kontextusában) az *A ki örökké bujdosott* (1879) című kalandregénye és a *Kőszívű ember fiai*nak egyik (a 10. Vilmos huszárezred Galíciából való hazaszökését megörökítő) epizódját a történeti hitelesség valamelyes igényével újraíró *Százhetvenöt huszár* (1904) című mű is.[31]

Eötvös más írásaiban visszatér a modern publicisztika társadalmi szerepére irányuló reflexió: annak igénye, miképp teremthető meg egy, az egyéni szellemi szabadságra és a nemzeti függetlenségre épülő magas színvonalú újságírás. A Simonyi Ernőről szóló nekrológban mindez a következőképp nyilvánul meg:

> […] hirlapi czikkek irása nálunk iróvá nem kvalifikál senkit. Irodalmi társaságainknak, az akadémiának, a Kisfaludy társaságnak hivatalos nézete ez. Másod, harmadrangú költő egy kis kötetnyi verssel vagy novellával vagy pár, többé-kevésbbé sikerült színművel rögtön hivatalosan fölvétetik a Parnaszszusra. De a ki csak politikai publiczista: annak ott helye nincs. B. Kemény, Falk, Török János, báró Kaas s 48 előtt Kossuth, gróf Dessewffy Aurél pusztán politikai czikkekkel is jobban fejleszték a nyelvet, jobban gazdagíták annak szépségeit s hatalmasabban növeszték a nemzet értelmi erejét, mint legtöbb költőnk vagy beszélyirónk. Lángész, tanúlmány, munkaszeretet, gondolatok gazdagsága több volt bennük, mint belletrisztikai iróink legtöbbjében. S mégis mindezek publiczistikai működése, a mennyiben az politikai czikkek írására

[29] Uo., 84–86.

[30] Eötvös Károly: *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*, 2 köt., Eötvös Károly munkái 7–8, Révai, Budapest, 1902, 1–11, 124–313.

[31] Eötvös Károly: „A ki örökké bujdosott", in Uő, *A ki örökké bujdosott és egyéb elbeszélések*, Eötvös Károly Munkái 3, Révai, Budapest, 1900, 3–230; „Százhetvenöt huszár", in Uő, *A nagy év*, Eötvös Károly Munkái 16, Révai, Budapest, 1905, 217–308.

szorítkozott, éltükben alig ismertetett el hivatalosan s holtuk után alig jegyeztetett s jegyeztetik föl az irodalomtörténet örök táblájára. […]

Hogy a politikai czikkirást nálunk csak igy veszik vagyis inkább igy nem veszik számba, annak egyik oka ugynevezett irodalmi köreink léhaságában keresendő. Francziaországban is napi-érdekü a napi-czikk s ott az irodalmi körök a kitünő hirlapirókat mégis másként méltányolják. Másrészről sajátságos sorsa van a publiczistának, akár politikai czikkiró, akár parlamenti szónok legyen bár. Hatása hasonlit a szinészéhez. Mig a szinpadon, a szószéken, a hirlap élén van: addig él, hat, eszméket támaszt, érzelmeket fakaszt, tettekre hí, foglalkoztatja egész nemzetének elméit és kedélyét. A mint ott hagyta a szinpadot, a szószéket, a hirlapot: vége a szerepnek, vége a hatásnak, gyakran neve is nyomban elenyészik.[32]

A Neszmélyi Artúrról szóló (nem kevés csalódottságról tanúskodó) szöveg pedig a modern újságíró erényeit kívánja összefoglalni a fiatalon elhunyt hírlapíró példáján keresztül:

Azt mondhatnák: kis ember volt, hírlapiró volt s az időszaki sajtó terén is csak hírlaptudósitó. Hogyan ábrándozhattam én arról, hogy rá uj világunk megalkotásában nagy szerep vár?

Én pedig arról ábrándoztam s balgatag vélemény az, vagy korhadó agy, mely a hírlapirót kis embernek nézi, magasra nem becsüli, igaz érdeme szerint nem tiszteli.

Nézzétek a hírlapiró ifjút. Vagyona nincs. Ha van, ha volt: barátai, bajtársai, pályasorsosai közt osztja el vagy a szegényeknek adja, vagy a hazának közczéljaira áldozza. Nem tékozlási szenvedély sodorja magával, hanem részvét, nemes buzgóság, érező szívnek szent könnyelmüsége. Ebben is példa volt az elnyugodott ifjú.

Vagyona tehát nincs. De munkája sok, nagy, fontos és sietős. S végzi a munkát vidáman, jó kedvvel, derék versenynek keserűség és kapzsiság nélkül való érzetével. Végzi nappal, végzi éjjel s többnyire éjjel és szakadatlanul. Nappal a pihenője, lámpafény a napvilága, csillagos éj a szórakozása.

Vagyonszerzéshez, tőkegyűjtéshez, henye urasághoz nincs reménye. Még vágya se támadhat, mert ehhez nincs lelkének pihenője. Olvas, társalog, vitáz, fut, ismerkedik, nagy férfiakkal eszmét cserél: mindezt azért, hogy országának közönségét felvilágosítsa ma arról, a mi történt tegnap, a mi készül ma s a mi következik holnap és holnapután.

Tudásába lelkét önti. Buzdít, paskol, dicsőít, agyon birál. Ötletet gyűjt az utcza porából, az emberek fecsegéséből s a közélet érthetlen zajából. Meglesi a mint az eszmék, vágyak, törekvések, fájdalmak, szenvedések kibújnak a társadalomból, mint a fűszál a földből. Kiséri növésüket, látja fölsarjadásukat, észreveszi eltorzulásukat s a mit lát, hall, érez, mindennap; azt egy millió emberrel közli mindennap.

[32] Eötvös, *Magyar alakok…*, i. m., 121–122.

> Minden nagy embert ismer, de azért nagy embert nem ismer, mert a nagy ember ritka, nincs minden kornak hozzá szerencséje. Látja, hogy a nagy embert ő teszi nagygyá vagy ő hagyja meg kicsinynek. Látja, hogy a nagy ember lenézi őt, pedig hízeleg neki s futkos utána. Ő nem nézi le a nagy embert, de nem is hízeleg neki. Mindenkiről tudja: mit ér, mennyit nyom, mekkora igaz erő áll rendelkezésére. Még se büszke, csak önérzetes.
>
> Ellenszenve könnyü fonál: rögtön szakad. Rokonszenve nemes aczél: se nem törik, se nem szakad, se rozsda nem eszi. Mert szive becsületes és szereti az igazságot. S ha a dulakodó érdekek és szenvedélyek forgószelében egyszer fölismeri az igazságot: ahhoz hű marad. A mívelt világnak legértelmesebb és legigazságosabb társasága a hirlapirók társasága. Tudóst félszegsége, államférfit hiúsága, más közembert vagyoni érdeke fonák útra terel, a hírlapirót ezek a gyöngeségek nem ejtik bódulásba.[33]

Ez utóbbi visszaemlékezését Eötvös 1899-ben írta. Azon időkben, amikor már minden bizonnyal elvesztette hitét abban, hogy létrejöhet egy olyan (a fenti idealizált képnek hellyel-közzel megfeltehető) magyar nyelvű publicisztika, amelyről álmodott, s amelynek ő maga is része kívánt lenni. (Ezzel kapcsolatos kételyei minden bizonnyal az 1882–84-ben zajlott tiszaeszlári per során erősödhettek meg, látva az antiszemita közvélemény véleményformáló erejét, tömeghatását – ennek nyomai, és a sajtónyilvánosság felelősségének hangoztatása jól nyomon követhetők *A nagy per* lapjain.) Mindazonáltal a fent vázolt vízió egy olyan modern értelmiségi szerep megalkotásának igényeként értelmezhető magyar környezetben, melynek legközelebbi rokonát az országgyűlési karcolatait író Mikszáth Kálmán magatartásában ismerhetjük fel.[34] A *Magyar alakok*ban a Kászonyi Dánielről szóló visszaemlékezés egy részlete tükrözi leginkább e független értelmiségi attitűd és az ehhez idomuló, szemléletileg plurális közeg jelenlétét. „Nyolcz vagy kilencz évvel ezelőtt ismerkedtem meg a jó öreggel. Ő is az »Egyetértés«-nél dolgozott s én is. Ennél a mi lapunknál akkor a tisztes öreg corpus-juris-tól kezdve a szélső szoczializmusig képviselve volt minden politikai nézet. Én csak afféle magyar táblabirói oppozicziót képeztem az uralkodó rendszer ellen s mint Thaly Kálmán barátom, egészen megelégedtem volna olyan Magyarországgal, a minőt Rákóczi Ferencz akart teremteni. Dani bácsi pedig egészen a párisi kommünardokkal értett egyet s a régi magyar hagyományos politikából legfölebb Dózsa Györgytől fogadott volna el némi jó tanácsot és útmutatást. Egészen természetes tehát, hogy mi a fenforgó napi kérdések fölött nagyon ritkán s nagyon kevés pontban értettünk egyet."[35]

[33] Uo., 162–166.

[34] Mindehhez lásd T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern: Társadalmi és történelmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, Ligatura, L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest, 2007, 89–94.

[35] Eötvös: *Magyar alakok…*, i. m., 278–279.

Végül, a kötet, melyben együtt szerepelnek a régi nemesi világ törzsökös magyarjai, Táncsics Mihály, a forradalmárok nemzedéke, a hazafivá váló zsidóságot megtestesítő Lőw Tóbiás és a szocialista érzelmű hírlapíró, Kászonyi Dániel, tükrözik Eötvös és nemzedéke liberális nacionalizmusát, mely azon ideára épült, hogy a hazaszeretetben és az erkölcsi tisztaságban feloldódhatnak e nagy és széttagolt ország etnikai különbségei, felekezeti viszályai és világnézeti vitái. Amikor például Eötvös báró Kemény István románfóbiáját tárgyalja, amellett érvel, hogy a magyar nemzetnek csupán pár generációváltásra van szüksége ahhoz, hogy a hazai népcsoportok, társadalmi osztályok közötti feszültségek megszűnjenek, megteremtve egy erős és független nemzetállam kereteit.[36] Eötvös, legalábbis e kötetének tanúsága szerint, hitt egy olyan nemzeti államalakulat eljövetelében, melynek az egyéni szabadság és a nemzeti függetlenség képezik alapját, de amelyet az ország belső sokszínűsége (többféle kultúra, etnikum, vallási közösség, politikai világnézet jelenléte) nem szétzilál, hanem éppen, hogy erősít, amennyiben célja a haza szolgálata. Mindezt azért tartottam fontosnak megjegyezni, mivel Eötvös műveit szokás a múltba feledkezés, a nemesi világon való nosztalgiázás idejétmúlt könyveiként is olvasni,[37] ugyanakkor e művében is jól megmutatkozik, hogy rég múlt időkről szóló, s azok révén erkölcsi példákat kereső s felmutató írásaiból nem hiányzik a jövőre irányuló kollektív vízió.

6.

Végezetül, annak szentelnék néhány gondolatot, miképp lehet újszerű, újraolvasásra érdemes Eötvös Károly életműve és különösképp a *Magyar alakok* című kötet a kortárs magyar irodalom kontextusában. A kötet, ahogy maga a teljes Eötvös-életmű is, problematikusan illeszthető be egy olyan (a XVIII. századi vallomásosságig visszavezethető) irodalmi hagyományba, amelyet jobbára „önéletrajziságként", a „személyesség színreviteleként" szoktunk megnevezni, hiszen a *Magyar alakok* visszaemlékező szövegei hiába egyéni élményeket dolgoznak fel legnagyobb számban, nem az emlékeiben elmerülő s azokat reprezentáló énelbeszélő szubjektum a voltaképpeni tárgyuk, témájuk. Ugyanakkor ezt a fajta elbeszélői viszonyulást, szerzői attitűdöt, amelynek középpontjában nem az irodalmilag felépített én, hanem a másokkal való (személyes és szellemi) találkozások során, nagy és kevésbé nagy alakok lélekrajzának tükrében formálódó rejtett egyéniség, gondolkodó em-

[36] Uo., 219–223.

[37] Ld. Németh G. Béla: *Egy vidékies „aetas aurea" múzeumának őre: Eötvös Károly*, in Uő, *Századutóról – századelőről: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985, 203–219; Margócsy István: *Eötvös Károly, avagy az uralom nosztalgiája*, in *Hévíz* 2016/3, 261–267.

ber áll, nemrégiben látványosan újraaktualizálta egy kötet a magyar irodalomban, nem is akármilyen szerző tollából. Radnóti Sándor *Sosem fogok memoárt írni* című 2019-ben megjelent kötetére gondolok,[38] amely szintúgy tárcacikkek összefűzéséből született,[39] s említi is Eötvös *Magyar alakok* című művét.[40] Mint Radnóti írja könyvének bevezetőjében, „[a]zt tudtam, hogy sosem fogok memoárt írni, mert ahhoz […] az élet egyetlen történetként való felfogása" kell, „visszatekintőleg, tehát némileg le is zárva azt"[41] – hallgatólagosan utalva arra is, hogy a kis történetekként elmondott események sokasága nem alkalmas az életút totalitásának megjelenítésére, mégis összeáll belőle valamifajta összkép. Mint írja, mivel „portréimban […] személyes történetemet is elmondom, amely a szóban forgó emberhez fűzött, ezért hát mindez fölfogható életrajzi törmelékeknek", de „fontosabb, hogy valamit róluk mondjak el." A bevezető egyik utolsó mondata, miszerint „sosem fogok memoárt írni, de valami, ami mégis összegez valamit, amit semmiképpen sem szeretnék összegezni, összeállt",[42] mintha kifejezetten Eötvös Károly *Emlékezések* (1901) című kötetének előszavát idézné elénk: „Naplót soha sem vezettem. Rendszeres és összefüggő emlékiratot készíteni nincs szándékom. […] Egész irodalmi működésem nagy része abból áll, hogy különböző alakok, tünetek és események czimén és alkalmán megfigyeléseimet rakom le a papir betüibe. S a ki szemeivel minden soromat végigszántja: az megtudja az én történetemet is, családom történetét is."[43]

[38] Radnóti Sándor: *Sosem fogok memoárt írni*, Tények és Tanúk, Magvető Kiadó, Budapest, 2019.

[39] A kötetbe került arcképek, visszaemlékezések legtöbbje az *Élet és Irodalom* hasábjain jelent meg 2017 és 2018 között. Vö. Radnóti: i. m., 267–268.

[40] Radnóti sok szempontból problematikus és vitákat kiváltó könyvének etikai és stiláris aspektusait e helyütt nem érintem, pusztán a műfaji hasonlóság okán kapcsolom az eötvösi visszaemlékezésekhez.

[41] Radnóti: i. m., 5.

[42] Uo., 5–6.

[43] Eötvös: *Emlékezések*…, i. m., 3–4.

PÉCSI GYÖRGYI

„az irodalom az élete, és az élete az irodalom”

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS: MINDIG VOLT EGY SZIGETEM. DARVASI FERENC ÉLETÚTINTERJÚJA

Mire Darvasi Ferenc életútinterjú-kötete megjelent, a beszélgetőtárs, Reményi József Tamás már nem élt. Túl közeli a halála, a könyvről szóló ismertető óhatatlanul átcsúszhat nekrológba: tisztelgő összegzésben méltányolni az életművet, az emberi magatartást. Jóskára sem tudok múlt időben gondolni, ahogy más, hozzám közel állónak érzett alkotókra, bár vele nem álltam közvetlen kapcsolatban, tudtunk egymásról, viszonyunk a ritka személyes találkozásainkkor, hogy úgy mondjam, normális volt, azaz nem feszengő, ahogy a „másik” oldalhoz tartozók közt gyakori. Már-már azt is mondhatnám, hogy meghitten közvetlen. Szerethető volt, nyílt, kedves, figyelmes, tapintatos. Jó természet. Nem mindenről beszéltünk, bizonyos pontokat nem érintettünk.

Cser Kiadó
Budapest, 2023
288 oldal, 4995 Ft

*

A legritkább esetben fordul elő, hogy szekunder alkotóval, irodalomtörténésszel, művészettörténésszel könyv terjedelmű életút- és pályaképinterjú készül. Jóllehet a művészet, irodalom meghatározó értelmezői, kritikusai, szerkesztői nélkül nincs élő szellemi mozgás, és nem épül meg a nemzet öröksége. Mostoha szerep, a díjak, ösztöndíjak, idegen nyelvre fordítások, külföldi utak, nemzetközi elismerések nem nekik kedveznek. Az egyetemeken nyílnak karrierlehetőségek, bár többnyire azok is szerénynek mondhatók egy akárcsak közepes, de jó társaságba került primer alkotóéhoz képest.

Ha megnézzük, mi marad könyvtárgyakként Reményi József Tamás után, furcsa kép alakulhat ki: két önálló kritikagyűjtemény, néhány kötetszerkesztés, továbbá Tarján Tamással egy közösen írt tanulmánykötet és nyolc, szintén közös paródiakötet. Mintha paródiaszerző lett volna. RJT szerkesztőként mindenkit ismert, konfliktuskerülő volt, dolgozott kiadóknál, lapoknál, rádióban, bármennyi saját könyvet megjelentethetett volna. Nem tartotta fontosnak, nem ezt tartotta fontosnak.

A *Mindig volt egy szigetem* kötet borítóján Bangha Ferenc szálkás RJT rajza telitalálat. Egyszerre hórihorgas garabonciás és szélmalmokkal hadakozó Don Quijote, ügyetlenkedő karddal az oldalán, messzire figyelő, derűs tekintet, de a derűben ott érezni valami bujkáló szomorúságot, finom mosolyt, az Idea igézetében.

Darvasi Ferenc 2018 decembere és 2019 decembere között öt hosszabb, 2003 júliusában pedig egy rövidebb beszélgetést készített Reményivel, a *Mindig volt egy szigetem* kötet ezeket tartalmazza, melyeket 25 oldal fekete-fehér fotómelléklet követ, végül névmutató zár. Nincs rá utalás, de valószínűleg magnós fölvétellel készültek a beszélgetések, mert ugyan a hat interjú fő vonalakban tematikus, de a visszatérő kérdések, válaszok, utólagos rákérdezések, a kérdéstől való válaszolói elkalandozások élő dialógusról vallanak. Ez a spontán, természetes dialógus teszi izgalmasan vonzóvá a könyvet. Mindig ott érezzük a szenvedélyes válaszolót és a tűnődő kérdezőt. Darvasi jó beszélgetőtárs, fölkészült, körültekintő, figyel, nem provokál, nem tesz fel izzasztó kérdéseket. Hagyja, hogy a partner a maga ritmusában, gondolati medrében haladjon, sodródjon. Engedi letérni a fő csapásról, érteni és megérteni akar. Részleteket a kor irodalmáról, irodalmi életéről, hangulatáról, és főleg RJT személyisége érdekli, kisugárzása. Hogy tulajdonképpen hogyan is működik az ember, az irodalmár, akinek a mérhető leltára szerény, holott folyamatosan, intenzíven jelen van, kívülálló és belül-álló, szétaprózza magát az irodalomban, ahelyett, hogy a karrierjét gondozná. Hogy honnan érkezett, s mi a mérlege. Darvasi mindent fényre tud hozni, azt a szuverén látást és magatartást, ami RJT sajátja volt. Reményi válasza izgalmas, vonzó, intellektuális és érzelmi, lüktető, szenvedélyes, mindvégig hiteles, és néha zavarba ejtően őszinte. Talán pontosabb, ha vallomásnak mondom.

Az első négy beszélgetés a legsúlyosabb, a családi háttér és az irodalmi életben való helykeresés, középpontban a Mozgó Világgal, az ötödik, *Az éppen születő művek mámora* inkább az irodalmi művek, értékrendek és a rendszerváltás utáni kapitalizálódó viszonyok áttekintése, az utolsó, a 2023-as már kevés újat hoz a nyugdíjazás utáni évek kiüresedő teréből, megerősíti, hogy az utóbbi években különösen reménytelennek és kilátástalannak látja a magyar irodalom és társadalom helyzetét.

Az első, a *Mindent jóval később tudtam meg* beszédes című vallomásban a családi hátteret, felnevelődést járja körül a dialógus. Minden emlékezés személyes múltértelmezés. Mindjárt a könyv elején, in medias res, szóba kerül a megrendítő tény: Reményi apja 1950-től 1977-ig jelentett. Erről csak a rendszerváltozás után értesül a már felnőtt, jelentős irodalmi szereppel bíró fiú, hatvanévesen. Sokkolja. A múltértelmező beszélgetésben persze szóba kerül az Esterházy Péter-párhuzam, a földolgozás lehetségessége, és egyáltalán az elemi kérdés, ez esetben: „hogyan férhetnek meg egészen eltérő vonások egyetlen emberben", hogyan lehetséges, hogy a Németh Lászlóért meg a népi írókért rajongó apa a kommunista párt szolgálatában a leggyalázatosabb szerepet elvállalja, és szakmai igényességgel kiszolgálja, például a nagyon szeretett, a családnál vacsoravendég Tamási Áronról is mindjárt másnap megírja a szabatos jelentést. Nem lehet földolgozni – megrendítően és zavarba ejtő őszinteséggel vall Reményi ennek önemésztő gyötrelméről.

„Rosszízű családi élet" volt a miénk, mondja RJT. A szülők nem beszélnek a körülöttük zajló életről, a múltról, semmiről, '45-ről, '56-ról, holokausztról, kitelepítésekről, sem – teszem hozzá – a paraszti osztály éppen aktuálisan zajló fölszámolásáról. Buborékban nevelik egyetlen fiukat. RJT-t az anya neveli, mindent együtt csinálnak, a fiú habitusát, érzékenységét is az anyától örökli, és élteti tovább: „Én gyakorlatilag anyámmal nőttem föl. Bizonyos feminin jegyeket is ennek köszönhetek." „Teljesen összenőttünk anyámmal."; „Anyám… mindig mindent ő, és csakis ő intézett" – vallja visszatérően Reményi. Szelíd, csöndes, magának való, korosztályos barátok, társak nélkül. Még csak az ugyanabban a házban lakó Szörényi Leventéék csapatához sem közeledik. Nem bulizik, nem vesz részt nemzedéki szerveződésekben, fiatalon alapít családot.

Az apa elsőgenerációs értelmiségi, érettségizett, de ambiciózus – és érettségije miatt állandó kisebbrendűségi érzéssel küszködik, amit túlkompenzál. A gyerek/kamasz érzi, hogy valami nincs rendben az apjával, 15-16 éves kora után kerülte a vele való kapcsolatot. Az apa ennek ellenére segíti, támogatja. „Akármit gondoltam is apámról akkor és utólag, hiába szánom és gyűlölöm, mégis: rettentő sokat köszönhetek neki. Az otthoni könyvtár bűvöletét, a … mindennemű művelődés izgalmát" – mondja később, ha nem is megbocsátással, de keserű engesztelődéssel. Régen büszke volt arra, hogy apja úgy lett osztályvezető, hogy nem volt párttag. Ha elvonom a pályából RJT később megismert személyét, akkor egy nyílegyenes kádergyerek utat látok. A buborékban felnőtt fiatal mindezt természetesnek veszi, csak utólag gyanakszik, hogy kiváltságos helyzetben volt. „Honnan tudhatom, hogy a sok húszpontos közül – ha nem is elsőre, de másodjára – miért engem vettek fel a bölcsészkarra? … Akkoriban mindenhez protekció kellett." Hogy csakugyan a gyenge fizikuma miatt szerelték-e le, vagy hogy egyetem előtt és után miért is pottyantak ölébe a kiváltságos újságírói állások – ő maga soha nem vett

igénybe kapcsolatokat, de hogy – talán a tisztátalan szerepű apának, az ő kapcsolatainak, pozíciójának is szerepe lehetett az akadálymentes pályakezdésben… nem tudhatja. Tényleg kiváltságos helyzetben volt, ebből a pozícióból, ezzel a háttérrel és szelídséggel, gyanútlansággal, tájékozatlansággal szabályos előrejutások sorozata, karrierépítés következett volna, valószínűleg bármit választhatott volna, nagyhatalmú mentorai támogatják, mint saját trófeájukat. A csodálatos az, hogy mindezek ellenére valami megmozdult benne, egy belső jelzőrendszer, hogy ez így nem jó, nincs a helyén. Őszintének hangzik: „utólag szoktam irigyelni azokat az embereket, akiknek a sikere, előrejutása, önérvényesítése nagy erőfeszítésbe került, mert az erőfeszítés sokkal alaposabbá, felkészültebbé tesz."

Mindent jóval később tudtam meg – panaszolja RJT, a családjáról és a körülötte zajló világról, és az *én*, a *mi generációnkról* beszél. „A generációm folyamatos ellentmondásban nőtt föl. Ránk folyton úgy hivatkoztak, mint a már a szocializmusban fölcseperedőkre, a rendszer automatikus híveire. Valóban teljesen át lettünk mosva egy nagyon infantilis és lebutított szocialista maszlaggal, és a szüleink rendkívül óvatosan bántak velünk" – de azért működik még valamennyi hozott reflex a szülőkben, a gimnáziumban latinos osztályba íratják. „…fogalmam sem volt arról, ami '45-ben és utána történt, az orosz rémtettekről a kékcédulás választásokig." Sem '56-ról, sem '68-ról nem tudtak – „honnan tudtunk volna?"

Értem is, meg nem is, de elhiszem, hogy valóban semmiről sem tudott. Az orosz csapatok gyalázatairól sem, holott az egész Budapestet megrázta. Ötvenhatban anyjával elmennek a cipészhez a bakancsért, és ötévesen lát felkoncolást, látja a felbolydult várost, az emlékképek megőrződnek, de nem tesz fel kérdéseket, nem firtatja, talán egészen a rendszerváltozásig. Lelkesülten hallgatja a Szabad Európa Rádióban Cseke László Teenager partyját, de a hírek már nem érintik meg. Ehhez a semmiről sem tudáshoz nagyon nagy elszigeteltség, nagyon nagy biztonságérzet és naivitás, gyanútlanság kellett. Azonban a semmiről sem tudás, teszem hozzá, semmiképpen nem vonatkozott generációja egészére. RJT ugyanahhoz az évjárathoz tartozik, mint Grendel Lajos, Nagy Gáspár – ők például húszévesen elég pontosan tisztába kerültek a mindennapi történelemmel. Konkrétan az 1968-as prágai tavasz döbbentette őket a felismerésre, hogy megszállt országként az emberarcú szocializmus fából vaskarika – a bevonulás tényét egyébként a pártállami rádió is hírül adta, aztán persze elhallgatta. S most nem is az ország másik, a kommunistákat erkölcsi, lelki okok miatt elutasító felére utalok – magamra csupán: egy nyugat-magyarországi faluban gyerekeskedtem, és állíthatom, hogy ott mindenki mindenről tudott, kisebb gyerekként is tökéletesen tisztában voltam a kettős nevelés gyakorlatával, én és nemzedéktársaim igen jelentős része. De Reményi védett volt, burokban élt, a hatalom pedig mindent meg-

tett, hogy a háború után születettek nemzedékét a sajátjává nevelje, és valameddig, valamekkora körben célt is talált. Bizonyos szülők megkötötték a kompromisszumot, élni akartak, a gyerekeiket megóvták nemcsak az igazságtól, de magától a valóságtól is. Ez a tökéletes tudathasadás tovább osztotta, roncsolta az amúgy is meghasadt magyarországi társadalmat.

Reményi 1975-ben a Kritika folyóirat szerkesztője, még harmincéves sincs. Főszerkesztő Pándi Pál. Darvasi kérdése – hogyan tudtál együttműködni Pándival? – az utókor kérdése. A korabeli jelenben, mondja Reményi, Pándi fölfogta, hogy muszáj fiatalítani, integrálni akart, bővíteni a kört – és ehhez természetesen örömmel csatlakozott. „Utólag eszméltem rá, hogy egy olyan szerkesztőségbe kerültem, amely néhány évvel azelőtt az Irodalomtörténeti Intézet kezéből vette ki a folyóiratot [az Irodalomtörténet helyébe létrehozta 1963-ban a Kritikát, majd ennek szerkesztőségét is lecserélte 1971-ben], merőben más lapot csinálva. És csak jóval később döbbentem rá, egy debreceni tanácskozás alkalmával, hogy pontosan ugyanúgy bántak el a Kritikával, mint később a Mozgó Világgal… És ehhez adtam én fiatalon a nevemet. … Tájékozódnom kellett volna, ahelyett, hogy körül sem nézve rohantam bele végre a szakmába! Mentségem csupán annyi, hogy kezdőként érkeztem látszólag *megszokott* forgatókönyvek szerint zajló sajtóirányítás alá." (84) Nem érzékelte a fondorlatos ravaszságot, hogy Pándi nem a szellem egészséges mozgását akarja serkenteni, hanem az utánpótlást biztosítani és kézben tartani, meg persze, elsődlegesen a maga hatalmát, pozícióját erősíteni. A romantikusan lázadó fiatalokat Pándi azzal győzködte, hogy be kell épülni a rendszerbe, mert változtatni, reformálni csak belülről lehet, a „mindennapok forradalmiságá"-val (még a nyolcvanas évek elején is ez volt a varázsige), ami nem jelentett mást, mint hogy a hatalom a fiatalokkal akarta stabilizálni a hűbéri rendszert.

Pándi még a határon túli írókat, irodalmat is megpróbálta becsatornázni. A népiek az erdélyi írókat támogatták, RJT szerint „korlátokkal és ellenségképet növesztő küldetéstudattal", a felvidékiekkel nem számoltak, őt pedig Újvidékre küldik, vélvén, Bori Imre avantgárd istállója kompatibilis lesz. A hetvenes évek második felében már érzékelhető az az erjedő szellemi mozgás, ami majd évtizeddel utóbb a rendszerváltással érik be. A határon túli írókkal, irodalmakkal való kapcsolat a nemzeti öneszmélésben is igen jelentős szerepet játszott, nem a túlhevült nacionalista érzelmek miatt, hanem egyszerűen azért, mert a párthatalom a határon túli magyarság létéről sem volt hajlandó tudomást venni. Hogy a baloldali Kritika közegében Reményit is irritálja az erdélyiekre irányuló figyelem, még érthető, viszont vakfolt, hogy kiesik a látószögéből a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból saját nemzedéke, holott 1968 után az *Egyszemű éjszaka* költőinek meg a *Fekete szél* prózaantológia íróinak a törekvése a Reményi által lelkesen üdvözölt symposionistákéval ugyancsak hasonló: a közép-európai avantgárd eredményeit fölhasználva,

személyesebb, korszerűbb versnyelven megszólalni, ötvözve modernséget és hagyományt. Hatvannyolc után ez a szlovákiai magyar írónemzedék – lényegében Grendel Lajos kivételével – brutálisan ki lett szorítva az irodalmi nyilvánosságból – a térségben először, a hetvenes évek elején, a (cseh)szlovákiai „Mozgó Világ" nemzedékét számolták föl, 1983-ban pedig, röviddel a Mozgó Világ „átszervezése", megpuccsolása előtt az Új Symposiont is.

Az újvidéki út katartikus Reményi számára, megismerkedik Tolnai Ottóval, Sziveri Jánossal, a megosztott hazai után egy másfajta irodalmi modellt lát, azt, hogy az irodalomban lehetséges egyszerre a „haza és haladás" eszményét képviselni és megvalósítani, s lassacskán megformálódik benne a nemzeti polgári értékek köré szerveződő irodalom ideája. (Sziverivel való kapcsolata majd annak haláláig tartó barátság, kötelék lesz, halálon túl pedig az életmű utógondozásában vállal meghatározó szerepet.)

Személyes erkölcsi higiéniája nem tudja elfogadni a tőle várt szerepet, a „szellemi, szakmai skizofrénia réme egyre jobban gyötört" –, mondja, és többször is megerősíti: „igazán otthon akartam lenni az enyéimnél, amikor a Kritikából való távozásomról beszéltem." 1979-ben bejelentkezik, és csatlakozik a „sáncokon kívüli hadakhoz", a havilappá alakuló Mozgó Világhoz (havilapként 1980–1983 között jelent meg). A Mozgó Világ almanachot a KISZ KB alapította 1971-ben, hogy a nagy számban jelentkező fiataloknak valamelyes publikációs lehetőséget adjon, 1975-től alakult át kéthavi folyóirattá, majd 1980-tól havilappá. (A *régi* Mozgó Világ 1971–1983 közti történetét Németh György dolgozta fel, Palatinus, 2002). A Mozgó Világ története – lehetetlenség röviden áttekinteni – a magyar irodalmi laptörténetben külön fejezet, leképezi az alulról (fiatal írók) szerveződő nyomás és a felülről (hatalom) adott/kezelt válaszolok dinamikáját, utóbbi a párthatalom három „T" irányvonala jegyében, a joviális támogatástól a tűrésen át a tiltásig.

Amikor Reményi belép a Mozgó Világ körbe, a kulturális pártvezetés úgy gondolja, hogy a szerkesztők személye garancia a hűségre, hiszen a főszerkesztő Kulin Ferenc is, a szerkesztők, Alexa Károly, Berkovits György is tagja a pártnak, a szerkesztőség többi tagja is megbízható – és egyébként is a KISZ lapja, tehát a felügyelet biztosított.

Reményi a legjobb pillanatban került a Mozgó Világ szerkesztőségébe, egy erőteljes nemzedéki, de a nemzedéken is túlmutató szellemi mozgás érzékelhető korai szakaszában. Ez az időszak Reményi élete legjelentősebb élménye. Az interjúkötetben tulajdonképpen minden szál ide fut össze: a Mozgó előtti és utáni időszak, amíg a védett, burok-életből eljutott a Mozgóig, a tökéletesnek látott szellemi közösségig, ahol megtalálta az identitásának, alkatának, habitusának, esztétikai és morális énjének a szabad kiteljesedését, az Idea megvalósulását, és a Mozgó utáni kor, amelynek ugyan szintén voltak szép szakaszai (Filmvilág, *Első közlés* a rádióban), összességében nem tudták a Mozgó hiányát kitölteni.

A hetvenéves Reményi visszatérően vallja, hogy akkor és ott talált rá saját identitására. Abban az ideában, amit a lap szerkesztősége képviselt: összművészeti, nemzeti, polgári és nyitott minden értékre, ráadásul a szellemi mozgás egészét követhették (akkoriban indult a vidéki színházak és a kortárs magyar filmművészet fénykora – innen RJT érzékenysége a társművészetekkel). Minőséget képviseltek és valósítottak meg. Egy nagyon rövid időben – nemcsak úgy látszott, de – valóban meg is valósították az ideát. Bebizonyosodott, hogy áthidalható az ideológiai, szociológiai, társadalmi megosztottság, – már az elv- vagy érdekhű kommunistákon kívül – különböző értékirányultságú írók, alkotók tudnak együtt a közös ügyért közösen dolgozni, felülemelkedni, tolerálni. Reményi az ügy megszállottja, „Ekkor szinte nem volt magánéletem" – mondja.

Lehetőséget kaptak, hogy a szellem formálódásában részt vegyenek, és ezt halálosan komolyan gondolták, ekként törvényszerűen kinőtték a nekik osztott szerepet, amivel a fenntartó nem kalkulált. Nem ellenzékiek voltak, de a határokat feszegették. (1980-ban ugyan kinek jutott eszébe, hogy egy irodalmi lap megdöntheti a rendszert és kiparancsolhatja a megszálló szovjet hadsereget?) Darvasi kérdésére – „A Mozgónál eltöltött csaknem öt év enyhén szólva is sűrű időszak volt. Neked mi volt a benne a legsűrűbb?" – a beszélgetés leghosszabb válaszát adja Reményi. 1980–81 tele, válaszolja, amikor elkezdődött a húzd meg-ereszd meg próbálkozások sora a szerkesztőség és a hatalom között. Az idegőrlő kötéltánc a kéziratok megjelentetéséért, alkudozások a szerkesztőkért, főszerkesztőért, a raportok sorozata. Aczél biztos benne, hogy ő be tudja törni a renitens társaságot, nem kertel: „A maguk nemzedékével is meg kell kötni a szerződést, amelyet a korábbi nemzedékekkel megkötöttünk" – elveszi a KISZ-től a lapot, közvetlenül magához, azaz pártirányítás alá vonja, „fenyegetve békítő, korrumpáló ajánlatot" tesz, de már késő. A hetvenes évek végére már sűrűsödött a társadalmi feszültség, politikai nyilvánosság híján az irodalom, csoportosultan a fiatal írótársadalom is észlelhető jelzéseket adott. 1973-ban, engedve a fiatalok nyomásának, az írószövetség keretén belül megalakulhatott a József Attila Kör, olyan vezetőkkel, mint Csengery Dénes, Tamás Gáspár Miklós, Lezsák Sándor, Szilágyi Ákos, ám az erőteljesen radikalizálódó, autonómiára törő fiatal nemzedék egyre inkább a tűrt kategóriába sorolódott, majd, nem függetlenül az 1980-as szentendrei tanácskozásuktól, a következő évben felfüggesztették a működését. A szellemi ébredésben nagyon fontos szerepet töltött be a Mozgó Világ (törzsszerzői is JAK-osok), 1980–1983 közti regnálása idején az egyik / talán legfontosabb és legnagyobb kisugárzású nyilvánosság volt, szellemi centrum szerepe eltagadhatatlan.

Reményi 1981-től kulcspozíciókat töltött be a lapnál, volt főszerkesztő-helyettes, megbízott főszerkesztő, 1983 szeptemberétől novemberéig pedig ki-

nevezett főszerkesztő. Teljes lényével azonosult a lapot éltető szellemi közösség eszmeiségével, eszményével. Nagyon szép és szenvedélyes vallomásokban foglalja össze kapcsolatát, kötődését, vergődésüket, majd megbuktatásukat. A Mozgó Világnál találta meg az identitását, a rátalálás pedig sziklaszilárdnak bizonyult, annak eszményéhez élete végig konzekvensen ragaszkodott. Egyetlen ideája itt forrott ki, ezt többször is megismétli: fölülemelkedni a megosztottságon és kizárólag az értékeket világra segíteni, védeni, őrizni, továbbadni.

„Mi voltunk a rendszer nemzedéke", mondja újra meg újra, és föllázadtak, amennyire lehetett, „együtt lettünk a hatalom szemében »árulók« (mintha ugyan lehetett volna az állami szférán kívül is indulni)", Aczélék jogosan érezték, hogy hátba támadták őket, nem erre tervezték sem a lapot, sem a szereplők „életpályamodelljét". Megérezték a szellem szabadságának nagyszerűségét, teremtő erejét, és már nem voltak hajlandók ördögi alkut kötni. „Az irodalom hozta meg számunkra a szabadságot, átvéve a nemlétező politika szerepét", és ehhez a szellemi és morális szabadsághoz és az önazonosság nyílt vállalásához föl kellett mondani, el kellett hagyni régi szerepeiket. Reményi számára azért is volt különösen jelentős ez a szabadságra, identitásra való eszmélés, mert – ezt is visszatérően említi – tulajdonképpen akkor és ott érett igazán felnőtté. „Nem voltam még igazán férfi huszonöt éves koromban sem" –, mondja, jóllehet már saját családja volt, gyermeke is megszületett.

A Mozgó átlépte a határt, talán a Bibó-lapszámmal, vagy még inkább addigra összegződtek a lappal szembeni kételyek, egyértelmű lett, hogy Aczél taktikázgatása is megbukott. Még szerkesztenek, de a Bertalan Lajos utcában már készül az új Mozgó, P. Szűcs Júlia főszerkesztésével. A lap durva megpuccsolása azt jelezte, hogy a hatalom a legcsekélyebb reformnak is ellenáll, és nincs kegyelem az árulóknak. „Mozgó ügyben nincs megbocsátás", mondja Reményi a szerkesztőség csalárd menesztéséről, mert az árulást, cserbenhagyást nem a régi mozgósok, hanem minden kétséget kizáróan P. Szűcs Júlia és szerkesztőtársai, és új Mozgóban publikáló szerzők követték el. Reményit nemcsak azért érinti különösen fájdalmasan a lap fölszámolása, mert végre valóban és feltétel nélkül a szakmájának, az irodalomnak, a formálódó művek szolgálatának áldozhatta magát, hanem mert itt talált önmagára. A Mozgót a legfontosabb privát személyes ügyének tekintette, ezért is ragadhatja el az indulat ezt a végtelen szelíd és türelmes embert, amikor kijelenti, hogy „Létkérdés volt nekünk, hogy ha elmegyünk a laptól ... akkor az szűnjön meg velünk együtt." A szerkesztőség menesztése a maga idejében széles társadalmi körben keltett elemi fölháborodást, aztán – újabb csalódás – úgy tűnik, a régi csapatból mindenki földolgozta magában a Mozgó beáldozását, egyedül Reményi nem. Hálás utókor? Az utókor csak kivételesen hálás, többnyire nem az. Megrendülten tapasztalja, hogy – Berkovits György

kivételével – oly mértékű eszmei-politikai távolságok teremtődtek egykori szerkesztős társaival, hogy az ideológiai megosztottság a legegyszerűbb emberi kapcsolataikat is szétrombolta. Még keserűbb a kifakadása, hogy a Mozgó kései mérlegét mindkét oldal durva denunciálása, becsmérlése kísérte, a 2007-ben Szentendrén megrendezett emlékkiállítást pedig teljes érdektelenség és közöny fogadta – a magyar sajtó részéről (is).

Vitathatatlan a régi Mozgó irodalomtörténeti és azon túlmutató jelentősége. Fölszámolása a rendszerváltást megelőző évtized első országos visszhangot kiváltó sajtóbotránya volt. Aztán egymás követték a botrányok, a határok feszegetései: az Alföld, a Forrás, '84-ben az új Forrás, '86-ban a Tiszatáj ügyei. A Tiszatájat lényegében a Mozgóhoz hasonlóan számolták föl és alakították át, és egy füst alatt megpróbálták az írószövetséget is szétverni – a párttag írók kiléptetésével akarták konszolidálni az írószövetséget. Ezekben a gondolat- és szólásszabadság kérdéseit feszegető határátlépésekben Reményi nem vett részt, a Mozgó után ismét szerencsésen alakul helyzete: boldog időszak következik, a Filmvilágnál szerkesztő, szabadon írhat filmekről, járhatja a vidéki színházi előadásokat Tarjánnal, részt vehet nemzetközi filmszemléken.

A rendszerváltozással, ahogy az ország, valamiféle harmadik útban reménykedett RJT is, abban az illúzióban élt, hogy magától kialakul a tökéletes demokrácia, az értékek a helyükre kerülnek. A régi mozgósok közül volt, aki azonnal politikai, közéleti pályára váltott, és voltak – Reményi, Kulin Ferenc –, akik a fölcsillanó reményben megpróbálták életre kelteni a régi mozgós szellemiséget. A rendszerváltás pillanatában, Cseres Tibor írószövetségi elnök ajánlásával elindul a Magyar Napló folyóirat, ennek első főszerkesztője Kulin Ferenc (1989–1990), a következő két évben Reményi (aztán fél évig Pályi András, 1991–94 között Dérczi Péter). „A mi ideánk – és egyben a nagy tévedésünk Kulin Ferenccel – az volt, hogy ha jön a szabadság, akkor végre lehet ilyen [régi mozgós szellemiségű] lapot csinálni", mondja, de már mindenki saját nyilvánosságot akart, beszorultak a két tábor közé –„légüres térbe szorítottak minket mindkét oldalról, miközben rengeteg pénz elment", „illúzióink szétestek abban a pillanatban, hogy a prés megszűnt". Hogy a Magyar Napló első, 1989–94 közti korszaka valóban az RJT áhította szellemiséget valósította-e meg, vagy inkább csak törekedett rá – Reményivel szemben úgy vélem –, nem egyértelmű. (A Magyar Napló korai története nincs földolgozva, a Wikipédia is csak a főszerkesztőket sorolja fel 1989-től 1994-ig; egyszer majd megtörténik ennek is a higgadt számvetése, amihez érdemes lesz föllapozni Cseres Tibornak, az Írószövetség akkori elnökének mostanság megjelent, 1956–1993 közt írt naplóját). Mindenesetre ez a csalódás azért fájóbb, mert a szakmán belül robbant ki a hasadás, a megosztottság, az ellentétek (ellenérdekek) egyre békétlenebb mélyülése.

Reményi a Magyar Napló után folyóiratnál, lapnál már nem vállal vezetői pozíciót. Újra nekilendül, s abban bízik, hogy könyvkiadói szerkesztőként mégis csak tehet a megosztottság ellen. Főleg a kilencvenes, de még a kétezres évek elején is számos kisebb kiadói műhely alakult. Reményit a Holnap és a Palatinus kiadó is meghívja, de hiába a politikai, ideológiai szabadság helyben, – „a legrosszabb korban lettem könyvszerkesztő" – kőkemény a gazdasági verseny, kiszámíthatatlan a mecenatúra, bezárulnak a kapuk, föl kell adni. Jóllehet a különböző irányzat mentén szerveződő kis műhelyek nemcsak megférnének egymás mellett, elszegényedésük, kiszolgáltatottságuk törvényszerűen minőségromláshoz vezet, megszűnésük „intellektuális űrt" hagy maga után, teszi hozzá. Később pedig: a mostani elüzletiesedett világ „számomra szerethetetlenné vált".

*

Könnyű szívvel fogadtam el a felkérést, hogy írjak Darvasi Ferenc és Reményi József Tamás beszélgetőkönyvéről. Rokonszenves a beszélgetés alanya, jó olvasni a dialógust, nagyjából kortársak vagyunk, értem és megértem, magával ragad, meggyőz, megrendít, ellenvetésre késztet. Azonban ami egy igen széles körben elfogadott irodalmár életútinterjújának látszik, valójában egy sokfelé szétfutó, nyugtalanító problématérkép elmúlt fél évszázadunkról és jelenkori dilemmáinkról.

Minden emlékezés személyes múltértelmezés. Reményi a sebek föltépéséig végigmondja a maga családtörténetét. Hatvanévesen, az egész életét visszamenőlegesen is sokszorosan megterheli apja kettős élete. S mire többékevésbé, ha megérteni nem is, de engesztelő belátással tudomásul tudná venni, már nem tudja megbeszélni vele. A magára maradt Alzheimer-kóros apa szociális intézménybe kerül, 2001-ben kisétál a kapun, és rejtélyes módon, nyomtalanul eltűnik, még a holttestét sem találják meg. Az apa, akivel nem lehet elszámolni, akinek a halála sem zárja le, fejezi be a történetet – csak fájdalom és a kifosztottság szorongató érzése marad utána. Személyes történet, személyes múltértelmezés? A magyarországi társadalom egyik rákfenéje az úgynevezett ügynökkérdés, ügynöklista: „a magyar politikai élet elkurvulásának, elrothadásának egyik jellegzetes tünete – egy azóta sem kitisztított seb. Tudatosan manipulált és használt névsorok voltak ezek bizonyos személyek leleplezésére, más személyek elfedésére." Öngyötrő kételyek és a lelkiismeret nyugtalansága, kit tudott, tudhatott róla? – a régi mozgós szerkesztőtársak igen, és bizonnyal az anya is. „Nem akartad megírni apádat?" – kérdezi Darvasi. Divat lett, mondja Reményi, Esterházy amúgy is megírta. „Ez a mi nemzedékünk szembesülése egy korszakkal" – az apák bűneivel, amelynek terhét a fiúk viselik.

„Nem történt velem az égvilágon semmi, minden csak úgy adódott. Szenvedni sem szenvedtem. … utólag látom" – válaszolja Darvasi kérdésére, hogy miért is nem próbált meg szépíró lenni. De aztán mégis történt, teszi

hozzá. Az ellentmondásos családi környezeten túl, onnantól, hogy bekerült az irodalmi életbe, nagyon is zsúfolt volt az élete. Nemcsak mozgós ügyekben, de mindabban, amivel kapcsolatba került; elsorolni sem lehet, hol, milyen szerepet töltött be, vállalt feladatot (szerkesztés, mentorság, kurátorság, konferenciák, könyvbemutatók), és előbb-utóbb majd' mindenütt beleütközött a magyarországi társadalmat és az irodalmat, irodalmi életet roncsoló ideológiai hasadtságba, a múlttal és a jelennel való őszinte szembenézés elmaradásába, a személyes sors, személyes történet nemvállalásába, a maszatolásba, a mérgező közbeszédből leszivárgó magánbeszédbe, sértettségbe, gyűlölködésbe. Reményi a sebek föltépéséig következetesen végigmondja ezt a történetet is, jobbra is és balra is. „Mindannyian ugyanabból a vederből jöttünk" – jelenti ki például nemzedékének balról induló szárnyáról, a „Kádár-kori vegyes"-ről, de hogy „ki volt seggnyalásig megalkuvó és ki teljesítette a kötelező feladatot egy szellemi közösség érdekében", „rendkívül érzékeny és körültekintő diskurzuselemzésre van szüksége ahhoz, hogy [az emlékező] elkerülhesse akár egyetlen mondat téves értelmezését".

Reményi ideája, hogy csak a művek, szigorúan a szövegek dönthetnek a fogadtatásról, a befogadásról, és meggyőződése, hite, hogy műközpontú szemlélettel túl lehet lépni a megosztottságon. Vallja, de közben pontosan tudja, hogy szándékai ellenére (vagy szándékai, múltja, természetes közege szerint) mégis csak az egyik oldalon áll – de elérte azt, amit el lehetett, elment a határig: ugyan ballib vagy liberális, de szalonképes a nemzeti vagy konzervatív oldal számára is. (Bár ez a szalonképes szerep is fonák, lásd az NKA kollégiumába való utólagos delegálását.)

Lehet-e még középen állni? – kérdezi Darvasi, a kérdés a régi Mozgó óta ott lebeg az irodalmi élet vizsgálódása körül. Lehetséges-e mindkét irányban nyitottnak, befogadónak lenni, vagy következetlenség volna? Miért, hogy nem lépett ki például az Írószövetségből a Csoóri- vagy a Döbrentei-ügy miatt? Mindkettő irritálta, mondja: „Tisztátalan és elfogadhatatlan helyzet állt elő. Mindkét oldal érvelése gyomorforgató volt. Az egyik oldal politikai haszonra játszott, a másik pedig csak azt mantrázta, hogy az egészért az SZDSZ felelős." 1997-ben megalakult a Szépírók Társasága, de nem lép be, mert hamis az állítás, hogy „a jó írók mind elmentek a Bajza utcából, aki pedig ott maradt, az a resztli, és még mindegyikük fasiszta is". Nem lépett ki és nem lépett be, illetve csak jóval később, 2023-ban lépett ki az Írószövetségből, amikor a Librit fölvásárolta az MCC, és ezt a tényt az Írószövetség azonnal fennhangon üdvözölte, s majd csak a függetlennek vélt szlovákiai magyar írók Bázis szervezetébe lép be, azzal a felszabadult fölismeréssel, hogy „én is kisebbségi vagyok itthon". (Bár a bázisosok radikális megosztó szerepéről legutóbb Tóth László érvelt, meggyőzően – ami ismét csak azt erősíti, hogy „szellemi reflexeink kórosan átpolitizálódtak" – és ez az átpolitizálódás a határokon is átgyűrűzik.)

Honnan ez a makacs autonómiára törekvés? Erre a szerepre talán születni kell. Talán a család rejtheti a választ. Az anya magának neveli a szelíd, csendes, könyvolvasó és érzékeny fiút. Kimarad a nemzedéki szerveződésből, csoportokból, olyasfélén nyilatkozik, hogy Tarjánon, Berkovitson kívül nem voltak barátai. Azt hiszem, hogy eredendően a függetlenségét védte mindig, akár a kívül maradás árán is, jóllehet nagyon vágyott arra, hogy belül legyen, belül, de nem igazodva, hanem szuverén önmagaként – és ezt először és teljes mélységéig a régi Mozgó Világnál élhette meg. Nem írta meg a tőle nagyon várt monográfiát Hajnóczy Péterről és Sziveri Jánosról, de hűséges barátként gondozta lelküket, kéziratait, utóéletüket. Nem építette koncepciózusan az életművét, de írt több száz, vagy több ezer esszébe hajló műkritikát, és megengedte magának az önfeledt játékban való fürdőzés örömét, az irodalmi paródiákat. Szétaprózta magát a hétköznapi munkákban, mert éppen lehetősége volt tenni valamit – vagy a szellemi fürgeség autonómiáját a tudósi szerephez köthető beszűküléstől is védte… Nem elköteleződni pártnak, ideológiának, csoportérdeknek, hivatalnak, rangnak, nem kötni kompromisszumot, szabadnak lenni és maradni.

S mi a „nemzeti elkötelezettségű urbánus”„kritikus, szerkesztő” (ahogy definiálja magát) mérlege, kérdezi Darvasi. Reményi végső összegzése keserűen lesújtó: „a frontok közti kiegyensúlyozó szerep illúzió maradt”, „semmilyen megkísértést nem látok, csak vazallusi kötéseket”. (Vagy ahogy Gróh Gáspár írja valahol, a Kádár-korban a politika figyelte az írókat, most az írók figyelik a politikát.) Személyes szakmai mérlegét viszont nyugalommal zárja. Nincs benne csalódás, hogy a *nagy mű* megalkotása helyett elveszett a hétköznapokban: „egész életemben ugyanazt csináltam, ugyanazokkal”, „szerencsésnek mondhatom magamat, mindig kis közösségekben dolgozhattam”. Számtalan művet világra segíthetett, s a mindennapi sziszifuszi küzdelem közepette is *mindig volt egy szigete*, mindig megadatott a kegyelmi állapot, amikor magára maradt a kézirattal, s végre igazán önmaga lehetett.

Darvasi Ferenc és Reményi József Tamás beszélgetőkönyve több, mint életútinterjú, több, mint egy szuverén, kiemelkedő irodalmi mindenes portréja – egy nemzedék életérzésének, esélyeinek és az utóbbi fél évszázad irodalmi közállapotainak is – személyességében korrekt – látlelete. Az olvasót a kor viszonyaiban való eligazodásban Darvasi Ferenc rendkívül körültekintő jegyzetei, forrásközlései segítik.

GYÖRGY PÉTER

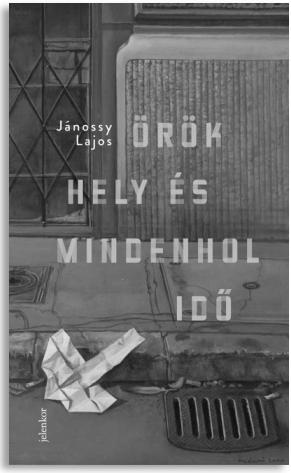
A radikális irodalmi eltérés – és a személyes barátság története

Cser Kiadó
Budapest, 2023
288 oldal, 4995 Ft

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS:
MINDIG VOLT EGY SZIGETEM.
DARVASI FERENC ÉLETÚTINTERJÚJA

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
557 oldal, 5999 Ft

JÁNOSSY LAJOS:
ÖRÖK HELY ÉS MINDENHOL IDŐ

Ez a szöveg egyszerre recenzió és nekrológ. *Reményi József Tamás: Mindig volt egy szigetem, Darvasi Ferenc életútinterjúja,* a Cser Kiadónál jelent meg, 2023-ban. A kötet összefoglalja szinte teljes munkásságát, s ami elkerülhetetlen, sorsának felidézését. Reményi 2023. november 10-én halt meg, azaz majdnem egy időben a könyv megjelenésével. Az életútját, irodalmi, kritikai, szerkesztői munkásságát pontosan felidéző kötet végül poszthumusz könyv lett, s ez – ha tetszik, ha nem – riasztóan megfelel annak a kérlelhetetlen tárgyilagosságnak, amely épp úgy jellemezte akkor is, amikor 1975 és 1979 között a *Kritika* munkatársa volt, s amikor 1983-ig *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettese, majd két alkalommal megbízott főszerkesztője volt. 1984-től a *Filmvilág* olvasószerkesztője, majd 1989 őszétől az induló Magyar Napló főszerkesztő-helyettese, illetve főszerkesztője volt 1990 végéig. Később a Palatinus Könyvkiadó irodalmi vezetője lett, majd a Magyar Rádió irodalmi szerkesztőségét is vezette.

Mint az a fenti lista is érzékelteti, Reményi elfogulatlan volt és tárgyilagos, és ahogy azt a kötet hátsó oldalán *Lapis József* igen pontosan fogalmazza: „az eltérő szellemiségek, írásmódok együttélését tűzte ki célul. De hogy lehetséges-e

a minőség jegyében történő 'szellemi kiegyezés?'. Megkapjuk erre is a választ.".

Reményi valóban ritka kivételként oldott meg bonyolult feladatokat. Azaz érzékletesen elválasztotta egy-egy alkotó irodalmi teljesítményét annak politikai kontextusától – ameddig azt lehetségesnek vélte és remélte. Mindez persze nem volt minden esetben könnyen végrehajtható. „Ahogy említettem korábban, Esterházy összegyűjtött publicisztikájáról is beszéltünk az egyik *Előhívás*-Esten. Én erőltettem egyébként, hogy vegyük elő ezt a könyvet a jelenkor rettentő hangzavarában és adok-kapokjában. Szeretettel és Alexa durvaságait a leghatározottabban elutasítva, Esterházy publicisztikai munkásságát analizálva próbáltam arról beszélni, hogyan olvasta ki a balliberális értelmiség úgynevezett elitje kizárólag azt, ami kielégítette poénigényeiket..." (228).

S itt most úgy vélem, fel kell idézzem Alexa Károly 2018. augusztus 4-én, két évvel Esterházy halála után, a *Magyar Idők*ben megjelent írását, *A Padisah sátra, Hol a helye Esterházy Péternek és életművének?* Tagadhatatlan, hogy Alexa írása annak a politikai beszédmódnak felelt meg, amely a nemzeti érzést és egységet tekinti minden másnál fontosabbnak, azaz Esterházy írásaival – megítélésem szerint – ő sem tudott mit kezdeni, miközben azért irodalomtörténészként tudta, hogy egy egyedülálló írói teljesítményről ír, pontosabban azt nem veszi tudomásul. Úgy hiszem, nem felesleges megemlíteni a Litera magazin által létrehozott *Előhívás*-estek sorozatát, amelyen Németh Gábor, Jánossy Lajos és végül, de nem utolsó sorban Reményi József Tamás voltak a Nyitott Műhelyben zajló beszélgetések törzsszereplői.

S ezt a közös együttlétet, illetve hangvételt mindenképp érdemes megemlíteni Jánossy Lajos: *Örök hely és Mindenhol idő (*Jelenkor, 2023) című műve kapcsán. Jánossy 557 oldalas könyvében valós idők, szereplők s költött nevek találkoznak egymással, mivel a könyv önéletrajzi, részben virtuális, de ugyanakkor faktuális elemekből is áll. Ez a regény félreérthetetlenül személyes, akkor és ott is, ahol magáról Jánossyról van szó, illetve ahol egy bizonyos, nagybetűs Mosodásról, akinek imaginárius figurája a szerző *tudatalattija, vagy felettes énje, azaz nem más, mint a szerző textuális tükörképe.*

A könyv szerkezetében szinte nincs nyoma a társadalmi valóságnak, vagy ha igen, akkor az csak személyes epizódok, kapcsolatok összefüggésében tűnik fel – a háttérben. A könyv – kivételes írói tehetséggel megírt – mozaikjai a kulturális kapcsolatok elemzéséből, említéséből, elfogulatlan ismertetéséből állnak. Ilyennek látom a kommunizmus bármely doktrínájától távolságot tartó, keresztény budai orvoscsaládban felnövekedő szerző reggeli kakaófogyasztásának önironikus ábrázolását, a katonaság kínjaitól való megszabadulás történetét, a családi hagyományok elfogadását és az azzal való szembeszegülés alkohollal és vad bulikkal történő megélését. A könyvben életre

kelő kortárs szubkulturális közösségek, az avantgárd és az irodalmi mikroközösségek közti viszonyok térképeinek léptéke igencsak eltér egymástól. Ilyen például az új nemzedékek mára ismeretlen figurájának, a Kádár-rendszer utolsó éveinek mitikus csavargójának, Dixinek felidézése is. Mindez nem zavarja a regény lendületét, hanem épp ellenkezőleg, új és új helyzetek, művészeti jelentések merülnek fel vagy épp süllyednek el.

S itt kell megemlítenünk a szerző számára egyik legfontosabb figura, *Simon Balázs* nevét. Simon fiatal korától képzett filozófus, filozófiatörténész volt, aki magyar–latin–ógörög szakon végezte el tanulmányait az ELTE bölcsészkarán. Ugyanakkor már fiatalon nagy költő is volt, aki 1966-ban született és 2001-ben halt meg, több műtét után, agydaganatban. Versei 2021-ben, halála után húsz évvel jelentek meg a Jelenkor Kiadónál, Szenderák Bence szerkesztésében *Összegyűjtött versek* címmel, 700 oldalon.

Simon Balázs Jánossy Lajos kötetében – érthetően – álnéven, Dávidként szerepel „Én lelkesedtem a Szabad Európában elhangzó nevekért (...) Dávid, noha Lukácsot az egyik legfontosabb, alapvető, így ő, filozófusnak tartotta, olykor lehűtött, mert tanítványait, szűkebben az itthon maradt, második generációt, nem tartotta sem fontosnak, sem alapvetőnek, filozófusoknak a legkevésbé. Mit több, vélte Dávid, politikai karrierjük, hősiességük is innen ered, hogy filozófusként nagy elődjük árnyékának a szegélyéig sem érnek, másodrendű filozófusok csupán, az illegalitásban a szerencséjüket megtaláló zsebentellektüelek. Sem a marxizmussal, sem az azt meghaladni vélt emberi jogi eszmekörrel nincsenek tisztában. Dávid, Hölderlin és Rilke között nem szoríthatott helyet Eörsinek vagy Harasztinak. Karl Korsch és Gramsci között nem fértek el a Lukács-óvoda néhai hallgatói. Bár Dávid verdiktje, miszerint Petri harmadrangú szerző, közéleti hangulatköltő, kurzusszerző, a hivatalos kurzussal szemben álló kurzus írója, az avéta poétája, így Dávid...” (287–288). „...A reményeink itt élő remények voltak, ebből az életből fakadtak, ebben gyökereztek, ennek ellenére reménykedtünk... Nem-itt-élő-itt-életünk ambíciói az itt-élő-életben voltak egyedül lehetségesek, az itt-élő-élet hívta életre azokat” (291).

Jánossy könyve az elmúlt évek egyik legfontosabb regénye, amely a Kádár-rendszer legtöbb elfelejtett kulturális sajátosságát, a szubkultúrák mára ugyancsak homályba vesző világát idézi fel.

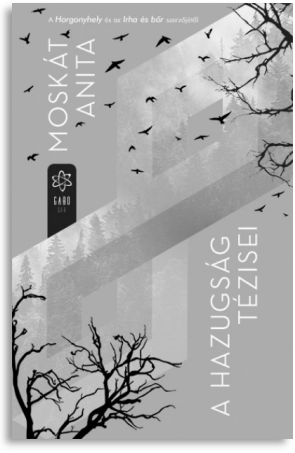
BORBÍRÓ ALETTA

Dolgok, amiket közben elfelejtettél

MOSKÁT ANITA: A HAZUGSÁG TÉZISEI

Moskát Anita novellaskötetét, *A hazugság tézisei*t Melhardt Gergő úgy vezeti fel a kulter.hu oldalán megjelent 2022-es top prózamegjelenésekről szóló cikkében, hogy „A könyvesboltokban a tudományos-fantasztikus irodalom szekciójába sorolják a kötetet, amely pedig legfeljebb eszközül használja a zsáner elemeit, megalkotottságában, narrációs összetettségében és nyelvében egyértelműen szépirodalmi igényű." A szövegek nyelvi és narrációs megalkotottságára irányuló állítása valóban helytálló, mégis azt sugallja, miszerint a spekulatív fikció műfaja nem szépirodalom, meglehetősen kirekesztő. Ez a fajta tiszta, elkülönített kategóriák utáni igény Moskát műveiben tematikusan is rendszerint felszámolódik – legyen szó a természet és ember viszonyáról, mint a *Horgonyhely*ben (2015) vagy állat-ember hibridekről, akár az *Irha és bőr*ben (2019). Ezért is felesleges és kisajátító gesztusa klasszifikálás: miért ne lehetne szépirodalom egy zsánermű?

Gabo Könyvkiadó
Budapest, 2022
390 oldal, 4490 Ft

A hazugság tézisei nagyrészt válogatás a szerző korábban megjelent novelláiból, de kiegészül néhány új írással, mint például a *Fekete monitor* vagy a *Szerződési szabadság*. A kötet eddigi recepciója egyhangúlag jelzi, hogy *A hazugság tézisei* cím a novellák fontos motívumára, hazugságokra és titkokra utal. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy nem egyszerűen tematikus jelölőként működik a cím, hanem ennél mélyebb jelentéssel is bírhat, akkor a műfaji kérdések kerülhetnek előtérbe. Amennyiben a nonfictiont mint az igazságot, valóst, hitelest bemutató szöveget tételezzük, akkor a fiction kategóriájába

eső művek szinte hazugságnak tűnnek a kötet tekintetében, hiszen nem dokumentáló értékkel bírnak, holott éppen a realitás illúzióját kínálják. *A hazugság tézisei* cím ebben a keretben a hazugság téziseire mutat rá, vagyis a fikciós, még szűkebb értelemben a spekulatív fikció műfaji alapvetéseire, amikor a fantasztikus realitássá válik a nyelv teremtő ereje által. Ezt az olvasatot is támogatja a kötet első novellája, *A mesterhazugság*, amely egy fantasztikus világ mozgatórugójaként aknázza ki a nyelv performatív és teremtőerejét. A történet szerint minden kimondott igazság rombol és pusztít, míg a hazugság lehetővé teszi, hogy az enyészetnek szó szerint folyamatosan kitett város fennmaradjon és újraépüljön. A hazugság teret és világot hoz létre a novellában, és a város lakói minél inkább hisznek egy hazugságban, minél koherensebb az átverés, annál hatásosabb és annál több dolog formálható belőle. Ahogy a novellában a hazugság megtervezettségéből a hihetőség következik, úgy a fantasztikus műfajok esetében a világépítés konzekvenciája hozza létre a realitás és igazság illúzióját. Mind a novella, mind *A hazugság tézisei* cím arra utal, hogyan konstruálódnak fiktív világok, milyen állítások teszik koherenssé őket.

Bár tematikusan és a műfaj működéséből adódóan Moskát minden novellája a hazugság köré épül, mégsem mondhatnánk azt, hogy szövegei elszakadnak a hétköznapi tapasztalatoktól, hiszen a bántalmazás, kiégés, klímaválság és az egyetemi vizsgák is központi témává válnak. A science fiction és fantasy elbeszélések olyan keretet biztosítanak a szerzőnek, ahol a fantasztikum által új nézőpontot kínál egy-egy jól ismert helyzet bemutatásához. Az új narratív köntös horizontváltásra készteti az olvasót, az egyes társadalmi, környezeti és egyéni problémák újrastrukturálására és gyökereinek újragondolására sarkallnak. Moskát a nyelvi érzékenységgel, biztos kezű világépítéssel és atmoszféráteremtéssel éri el a bevonódást és nézőpontváltást. Például a fa és tüdő alaki és levegőhöz kapcsolódó funkcionális hasonlósága határozza meg a *Rügyeid* című írás disztópikus, szennyezett levegőjű világát mind az elbeszélés nyelvében, mind a történet szintjén: „Már kihajtottak bennünk a magok, magyarázza. Fordított fák ezek, vízkék törzsük a főhörgőn ered, úgy oszlik kacsokra, vékony gallyacskákra a bordák kerítése mögött" (58). Hasonlóan erős atmoszférájú az utolsó szöveg, a kötet egyetlen kisregénye is *(Szerződési szabadság)*, amelyben a természeti erők és erőforrások jogi szerződésekkel szabályozhatók. Az egyensúly fenntartásra érdekében minden változás egy ugyanolyan mértékű, de ellentétes változtatást is megkövetel. Nem csupán arra mutat rá a szöveg, hogy a környezetbe való beavatkozásnak hatása lesz, hanem arra is, hogy az elnyomó országok hogyan zsákmányolják ki és növelik a szakadékot a kolonializált területeken. A novella szerint az egyik ország állampolgárai biztonságban, jólétben élnek, de minden pozitív változást a megszállt ország polgárai szenvednek el.

A hazugság mellett a kötetben a legfontosabb probléma a gyerek és szülő (főleg az anya) viszonya. A generációs különbségek, a meg nem értettség, a szeretet hiánya és a traumák a Moskát eddigi munkáira jellemző érzékenységgel rajzolódnak ki amellett, hogy rendkívül széles palettán mozog a feldolgozásuk. *A mesterhazugság*ban az anyai szeretet igazsága és valóságossága kérdőjeleződik meg a hazugság révén, míg a *Szerződési szabadság*ban pozitív és negatív példa is van a szülői szeretetre. Egy homoszexuális pár gyermeke kap szerepet az elbeszélésben, valamint előtérbe kerül a főszereplő férfi viszonya a családjához, akik gyermekkorában eladták őt. Az érzelmi kötődés és áldozathozatal kérdését feszegeti az *Istenanyák*, a *Hattyú* és a *Rügyeid* című novellák is. Ebben a három írásban az anya (és főleg a nagyobb közösség) érdekeit szolgáló döntések és helyzetek képei villannak fel: a szülők hogyan próbálják a jobb élet ideáját valló, de várhatóan sikertelen életért a gyereküket feláldozni.

A *Gumicukorszív* az apa elvesztése miatt érzett gyászt helyezi sci-fi környezetbe: az anya és gyerek gyászfeldolgozásának különbsége milyen ellentéteket szül a viszonyukban. Ebben a novellában Moskát amellett, hogy a tipikus MI motívumot működteti (az apa, akiről részleges feltöltést készítenek, a családdal marad az okoseszközök révén), felhívja a figyelmet olyan jogi-etikai kérdésekre is, amelyek a technikához fűződő eltérő korosztályok tapasztalataihoz kötődnek. A kötetben mégsem csupán problematikus és konfliktusokra épülő családi viszonyok jelennek meg, hiszen a szülői szeretet és önfeláldozás *A gyertya a magasban tündöklő nap* című novella mozgatórugója – egy amnéziában szenvedő nő előtt felsejlenek fiának nyomai, majd magát a gyermeket kezdi keresni. A *Bevezetés a sokváltozós viszonyrendszerekbe* az egyetemi teljesítménykényszer, a vizsgaidőszakok hangulatából merít, és a gyerek-anya viszony a karakter motivációjában kap jelentőséget – a főszereplő nem akarja, hogy anyjának legyen igaza, és kibukjon az egyetemről.

A kötet gyengesége valójában éppen az az érzékenység, ahogyan a szereplőket és traumáikat vonultatja fel. Már a szerző első regényénél, a *Bábel fiai*nál, majd a *Horgonyhely*nél és az *Irha és bőr*nél is feltűnő volt, hogy a szereplők reprezentációja empatizáló. Motivációik, sérüléseik és érzelemviláguk feltárul, a karakterek pszichológiai mélységet kapnak, mégsem kíméletes a történetük alakulása, hiszen tragikus hősökről van szó. Akár az életmű eddigi darabjaiban, akár a gyűjteményes kötet szövegeihez viszonyítva sematikussá válik a szereplők bemutatása. Két szöveg kínál szökésvonalat ebből a szempontból: az egyik a *Fekete monitor*, a másik pedig a *Szerződési szabadság*. Az utóbbi azzal kínál kilépést az eddigi Moskát-korpuszból, hogy a szerző írásaira jellemző befejezés új színezetet kap. A szerző figurái vagy elhalálozznak, vagy kitörnek a korábbi helyzetükből, viszont a történetük nem zárul happy enddel, csupán új nehézségek következnek. A *Szerződési szabadság* ez-

zel szemben kevésbé sötét tónussal ér véget, és az egyéni boldogság felé mutat, így különösen izgalmas, hogy a kötet zárószövegében jelentkezik írói fordulat.

A *Fekete monitor* viszont szerkezetében jelent kísérletet a korábbi, alapvetően lineárisan olvasandó szövegekhez képest. Ez a novella a klasszikus lapozgatós szerepjátékok struktúráját követi, viszont egy irodai munkás szempontjából, és a témája a teljesítménykényszerből fakadó kiégés. Moskát okosan építi be a technikát mint nyomkövető és ellenőrző hatalmi struktúrát, amely az önkizsákmányolást fokozza. Az egyes történettöredékek végén több olyan dolog is szerepel, amely kimegy a szereplővel azonosuló olvasó fejéből („*Dolgok, amiket közben elfelejtettél: a Szomszédok főcímdala.*", 154). A munka miatti prést és önfelszámolást ezek a mondatok remekül érzékeltetik: előrevetítik a totális kiüresedést, amely a történet egyik lehetséges befejezéseként jelenik meg. A másik zárlat hurokszerkezetet állít elő, míg egy harmadik opció az önkizsákmányolás feloldását az elnyomó és korlátozó szabályok, illetve a szerzői utasítások áthágásával mutatja meg – csak a deviáns olvasó fedezheti fel a kiüresedés és napi rutinból való kilépés hatását. A szerkezeti játék, illetve a kiégés újszerű feldolgozása miatt a kötet egyik legjobban sikerült szövege.

A *Fekete monitor*t Melhardt is kiemeli ajánlójában, és mint műfajparódiát olvassa. Ez az olvasat kisé szűkítő, hiszen a lapozgatós könyvek a reneszánszukat élik, a novella pedig a választásra épülő videójátékok működési elvét is leképezi, így a paródia az önálló döntések meghozatalának lehetetlenségére mutat rá. Mint Melhardt megjegyzi, „A *Fekete monitor* című novella az »interaktív«, a cselekményt ide-oda lapozva alakító szerepjátékos ponyva megújítására tett magasirodalmi kísérlet [...]". A szöveg valójában a felülről érkező kereteket és szabályozásokat vonja kritika alá, hiszen a szabadság hiányát és a látszólagos szabadságot tematizálja. Melhardt a ponyva megújításáról szóló meglátásával és a magasirodalmi intenció kijelölésével skatulyába helyezi a történetet, elveti az alternatív kánonok lehetőségét, és leszűkíti a több irányú interpretációt, holott a novella éppen a megcsontosodott olvasást és szabálykövetést bontja le mind a szerkezetével, mind a témájával.

Az olyan írások esetében, mint amilyen a sci-fi elemeket tartalmazó *Fekete monitor*, a spekulatív fikció elemei enyhén elemelik a témát a valóságunktól, és új nézőpontot kínálnak fel, ez pedig könnyebbé teszi a szépirodalmi címke kiosztását. Ezzel szemben az *Istenanyák*ban vagy a *Szerződési szabadság*ban komplett világok épülnek fel, így ezek a szövegek látszólag szorosabban kötődnek a zsánerhagyományhoz. *A mesterhazugság* mellett az *Istenanyák* a legizgalmasabb világépítő szöveg *A hazugság tézisei*ben. Ebben a novellában a béranyaság kérdését dolgozza fel a szerző. A szöveg érdekessége nem az, hogy vannak istenek, akik fiatal szűz lányokat ejtenek teherbe, de nem is fel-

tétlenül az, hogy ennek egy bürokratikus formája jelenik meg a modern korban, hanem az, hogy milyen sokféle, akár jelentéktelen isten létezhet – például a páros számú pöttyök istene, a nyitva hagyott hűtő istene vagy a visszaszívott káromkodások istene. A szöveg jó érzékkel játszik a társadalmi feljebbjutás érdekében szétszórt hazugságokkal, és azzal, hogy bizonyos jelek valójában sosem csak egyetlen jelentéssel bírhatnak.

A kötet legsikerültebb írása azok közül, amelyek nem a világépítést helyezik előtérbe, a *Bevezetés a sokváltozós viszonyrendszerekbe*. A novella az egyetemi vizsgaidőszakok tapasztalatát nagyítja fel a fantasztikus elemek révén: azt, ahogy a tudás átalakítja az egyént, és hogy a tanulás milyen átszellemült állapotot vált ki. A történet szerint egy albérlet lakói különböző módon válnak eggyé a tananyaggal: az egyikük a szavak folyását és ritmusát mozdulatokkal követi, míg egy másik szereplő felfalja a sorokat, bekebelezi a tananyagot. A szöveget markáns nyelvhasználat jellemzi, amely egy fiktív tudományterület feleletválasztós tesztjeinek kitalált szakzsargonjából fakad. Emellett olyan leírások árnyalják az elbeszélést, mint abban a részletben, ahol a madár tolla és az íróeszköz közti nyelvi egyezésre épül a narráció: „ott állt közöttük felhúzott térdel, akár egy gázlómadár, és valamelyik tételt magolta. Úgy lépkedett a lapokon, mintha sekély tóban járna, és ha leejtette a tollát, a lábujjaival vette fel" (84). Moskát a nyelvi képeket szinte valóságossá teszi, és közben rávilágít azokra a szorongásokra és nehézségekre, amelyek ennek a korosztálynak meghatározó tapasztalatai.

A hazugság tézisei minden szövege egy-egy kísérlet, amelyekben a spekulatív fikciót jellemző elemek ágyazódnak be újabb és újabb helyzetbe. A fantasy elemekből merítő, világteremtő szövegek mellett a közeljövőbe kalauzoló írások körképet mutatnak a családi dinamikáról és a hazugság árnyalatairól. A szerző korábbi köteteihez képest éppen az ellépések miatt tekinthető fontos gyűjteménynek a könyv, viszont a cselekményvezetésben és karakterreprezentációban mégis kevés újdonságot kínál, szűk határon belül marad az új irányok keresése. *A hazugság tézisei* ennek ellenére egy remek összeállítás, főleg azok számára, akik az író korábbi műveit kevéssé ismerik, vagy a spekulatív fikció kortárs darabjaira kisebb rálátással bírnak. A novelláskötet kiemelkedik napjaink prózairodalmából akár a zsáner-, akár a magasirodalmi elvárásokat vetítjük a kötetre, mégsem válik a Moskát-írások legemlékezetesebb darabjává.

BARTA NIKOLETT

Az elevenné váló múlt

DERES KORNÉLIA: A BESÚGÓ RÓMEÓ, MEGLÉKELT YORICK: DOKUMENTUMSZÍNHÁZ, ÚJRAJÁTSZÁS ÉS AZ ARCHÍVUMOK FELNYITÁSA

A múlt eseményeinek, archiválása, újrajátszása, jelenben való megélése az emberiség történelme során minden korszakban és minden emlékező közösség számára sajátos technikai feltételeken és kifejezési formákon keresztül valósult meg. A múlthoz való kapcsolódás autentikussága az adott kor emberének valóságtapasztalatából ered, hiszen csakis az a múltbéli esemény tud elevenné válni a jelenben, amiben az egyén a maga számára, saját jelene számára is relevanciát vél felfedezni. A XXI. század emberének valóságtapasztalatát pedig átszövik az olyan virtuális terek, melyek a különböző médiumokon keresztül a fizikai valóságra vetülve hoznak létre hiperreális valóságokat. Ezekben a virtuális valóságokban a fizikai világ inkább megsokszorozódik, az adott médium keretein belül folyamatosan újraképződik, ezért eddigi szukcesszív észlelésmódunk radikális váltásra kényszerül egy szekvenciális és multiperspektivikus észlelésmód irányába.

Kronosz Kiadó
Budapest, 2022
268 oldal, 2800 Ft

A színházművészet pedig mindig is a legalkalmasabb művészeti formája volt a „tiszta” jelenlét megragadásának lehetőségére, hiszen az élő előadás fiktív dimenzióján túl az emberi test jelenléte az éppen most történő kézenfekvő garanciája. Ennek fényében a múlt eseményeinek rögzítése, tárolásának módja, majd újbóli felelevenítése színházi előadásokon keresztül nem kerülheti meg annak a kortárs tapasztalatnak a sajátosságát, melyben valóságunk mediatizáltsága hangsúlyosan jelenik meg. Ez egyrészről a digi-

tális médiumokon keresztül megképződő valóság felismerésén, másrészről annak tudatosításán keresztül valósul meg, hogy a minket körülvevő valóság mindig is abban a politikai, történelmi, kulturális közegben jön létre, mely egyúttal értelmezésének keretét is biztosítja.

Deres Kornélia könyve, a *Besúgó Rómeó, meglékelt Yorick: dokumentumszínház, újrajátszás és az archívumok felnyitása* összefoglalja, rendszerezi, ugyanakkor több kortárs magyar és európai előadás elemzésén keresztül bemutatja azoknak a kurrens színházelméleteknek a legfőbb sajátosságait, melyek hangsúlyozzák és előtérbe állítják a performatív aktusok és az élő, eleven emberi test szerepét a múlt megőrzésének és továbbadásának folyamatában. Az elemzett előadások Kelet- és Közép-Európa közelmúltjának, vagyis a szocializmus, ezen belül is a magyarországi előadások kapcsán a Kádár-korszak három évtizedének traumatizált, fullasztó, klausztrofób közegét tematizálják. Az előadások között vannak dokumentumszínházi előadások, táncelőadások és egy archívum eseményrekonstrukciója. A szerző által a kötet bevezetőjében lefektetett elemzési szempontokat két fő irányvonal határozza meg: egyrészről az előadásokban tematizálódó probléma, másrészről a dokumentációval, archiválással kapcsolatos metodológiai aspektusok. A bevezetőt hat esettanulmány követi, melyekből világosan kiderül, hogy a bevett szövegalapú archiválási és dokumentációs gyakorlatot hogyan bontja meg, illetve milyen módokon váltja fel az emberi test, vagy éppen annak a hiánya köré szerveződő, élő előadás.

A könyv első, *Magyar múltak* című fejezete három dokumentarista előadással foglalkozik, melyeket a rendező, Kelemen Kristóf kapcsol össze, ezek a 2016-os *Miközben ezt a címet olvassák, mi magukról beszélünk*, a 2017-es *Magyar akác*, illetve a 2018-as *Megfigyelők.* Miután a szerző tisztázza a dokumentarista színház európai gyökereit és a hagyományos dokumentumszínház eljárásait, Kelemen Kristóf rendezéseiből azon újító szándékokat emeli ki, melyek a dokumentumokból összeálló valóság kritikai reflexiójára tesznek kísérletet. A szerző szerint a kortárs dokumentumszínház legfontosabb hozadéka, hogy rákérdez a valóság reprezentációjának problémamentességére, és ezáltal rávilágít valóságértelmezésünk azon aspektusára, miszerint a valóság sosem objektíven létezik, hanem inkább mediális természetű.

A második fejezetben *Részvétel, játék és tanúság: belépés a múltba* címmel a szerző a Rimini Protokoll két előadásával (2005: *Call Cutta,* 2013: *Situation Rooms*) foglalkozik. A *Call Cutta* a nézőt aktívan bevonó előadás, melyben egy indiai call centerben dolgozó operátor telefonon keresztül tart városnéző sétát Berlinben csupán egyetlen nézőnek. Deres Kornélia elemzése arra világít rá, hogy az előadás miként tudja játékba hozni az újrajátszás és emlékezés, a technikai médiumok és a testtapasztalat között feszülő dinamikákat. Az előadásban a két ember között kialakuló intim térre rávetülő hatalmas földrajzi

távolság, a történelmi múlttal keveredő személyes elbeszélések, a telefon csatornáján érkező távoli hang sajátos módon szerveződő interakciókban részesíti a néző-résztvevőt. A *Situation Rooms* című előadás szintén aktív résztvevőt csinál a nézőből, aki egy több szobából álló helyiségben járkál, miközben tabletjén az adott helyszíneken előre felvett videókat néz olyan civil valóságszakértőktől, akiket a fegyverkereskedelem kapcsol egymáshoz. Az előadás azt a kortárs tapasztalatot tematizálja, amely a technológiai médiumok és a fizikai valóság egymásra hatásából jön létre. A fizikai valóságra rávetülő virtuális tér duplumként működik, megsokszorozza a fizikai világot, ugyanakkor olyan narratívákat, szempontokat kínál fel, melyekben a néző-résztvevő cselekvéseket hajthat végre, tehát megváltoztathatja a fizikai valóságot.

A harmadik, *A klausztrofóbia visszatér: tánc, test, történelem* című fejezetben Deres Kornélia a Természetes Vészek kollektíva két olyan előadását elemzi, melyekben a 2012-ben keletkezett *Végtelenbe zárva* egy korábbi saját előadás, az 1985-ös *Eleven tér* újrajátszásaként jött létre. A *Végtelenbe zárva* előadásban kifejeződnek azon problémák, melyek a kortárs művészeti gyakorlatban egyre gyakoribb újrajátszás jelenségéhez kapcsolódnak, amennyiben az újrajátszás egy korábbi előadás fennmaradásához, archiválásához járul hozzá. Az előadásban a megőrzött múlt, az emlékezet fenntartása az emberi test által közvetítődik; inkább a mimika, a gesztusok, a test elhelyezkedése által ismételt mozdulatok, cselekvések révén alakít ki a befogadóban újfajta észlelési módokat.

A negyedik, *Szellemek a színen és a képernyőn: a* Hamlet *körforgása* című fejezetben a szerző az amerikai Wooster Group *Hamlet*-előadásával foglalkozik. A társulat előadásaiban hangsúlyos szerepet kap korunk mediatizáltságának komplexitása, illetve ennek a kritikája. Az előadások már előzőleg használt többféle stílusú és műfajú szövegek, hang- és képanyagok kivágásaiból készülnek. Ezáltal az előadások olyan észlelési módot tesznek lehetővé a befogadó számára, melyben a valóság rizómaszerű heterogenitása nyilvánul meg. Ennek köszönhetően pedig a befogadó olyan kortárs valóságtapasztalathoz jut, melyben sokszor összemosódik a fizikai valóság és a különböző médiumokon keresztül közvetített valóság közötti határ.

A *Megőrzés, archiválás, hagyományozás: gondoskodás és gyanú között* című fejezet az 1972–76 között működő Dohány utcai Lakásszínház kulturális örökségét létrehozó archiválási gyakorlatokat vizsgálja. Deres Kornélia emellett kitér azokra a térfoglaló stratégiákra is, melyek a második nyilvánosság tereiben helyet kapó vagy azokat maguknak megszerző színházi alkotókhoz, kollektívákhoz kötődnek. A szerző Heike Roms nyomán szükségesnek látja az archiválás kategóriája helyett az arciválás gyakorlatainak a fogalmát bevezetni: ez a fogalom már képes lefedni a szocialista hatalompolitika által működtetett két, egymástól eltérő archiválási gyakorlatot. Deres Kornélia meg-

különbözteti az emlékezet és hagyományok életben tartását hivatott gondoskodás archiválási gyakorlatát a gyanúhoz köthető, az ügynökök beszámolóiból keletkezett dokumentumok archiválási gyakorlatától.

Az archívumok életre kelnek című hatodik fejezet a performatívummá váló archívum lehetőségeit vizsgálja a budapesti Blinken Open Society Archives 1956-os magyar forradalomhoz kötődő három eseményén keresztül. *Az ellenforradalom reprezentációja* (1996) című kiállítás, *A cetli* (1999) című performansz és *A per* (2008) című akusztikus újrajátszás olyan performatív események, melyek új, jövőbeli távlatokba helyezik az archívumok és ezáltal a múlt feleleventésének, újrajátszásának lehetőségeit. Az archívum ebben a kontextusban már nem pusztán a felhalmozás, rögzítés, kategorizálás cselekedetein keresztül az élő jelennel szemben álló intézmény, hanem az élő előadásokon keresztül az eleven múlt tereként nyilvánul meg.

Összegezve az eddigieket, Deres Kornéla könyvéről elmondható, hogy a dokumentálás, archiválás és újrajátszás folyamatához kötődő színházi előadásokat képes friss szemmel korszerűen és adekvát módon, olyan perspektívából vizsgálni, mely nem nélkülözi XXI. századi kortárs valóságtapasztalatunkat. A bevezetőben lefektetett kurrens művészetelméleti szempontok kiemelik a performativitáshoz és az emberi testhez kapcsolódó kategóriák fontosságát, ezáltal pedig az esettanulmányokként meghatározott elemzések finoman érzékeltetik a befogadásban történő észlelési módozatok megváltoztatásának szükségességét.

TAKÁTS FÁBIÁN

Levegővétel

KORONCZI ENDRE KÉPZŐMŰVÉSZ KIÁLLÍTÁSA

Tűz, víz, föld, levegő. E négy elem alkotja világunkat, determinálja tudatunkat, testi valónkat. Négyük közül most csak eggyel, az éltető ájerral fogunk foglalkozni. Erre épül ugyanis Koronczi Endre *Kérem, sóhajtson Széchenyi Úr!* című tárlata a GODOT Kortárs Művészeti Intézetben. A Földünket körülvevő színtelen, szagtalan gázról mindannyian tanultunk, ismerjük összetételét, típusait, felhasználásának módjait. Tudjuk, hogy milyen fontos szerepet tölt be légzési- és immunrendszerünkben, de az ökológia egyensúlyba tartásában, a légszennyezettség elleni védelemben is. Fontos az emberiségnek, a művészet története során mindenesetre számos alkotót megihletett. Például Giuseppe Arcimboldót (1526/1527–1593) aki állatokból álló, groteszk portréalakban ábrázolta az elemet (*Levegő,* 1566 körül). Vagy William Turnert (1775–1851), akinek festményein fény és víz találkozott a levegővel (*A Téméraire hadihajó utolsó útja a Temzén napnyugtakor,* 1838). De eszünkbe juthat az OFF-Biennálé Budapest 2021-as programja, amely a *Levegőt!* és a vele járó légzést vette „górcső alá". Most Koronczi csatlakozik hozzájuk nagyszabású kiállításával, amely több évtizedes kutató- és gyűjtőmunka eredménye. Következésképpen a tárlat rendkívül informatív, a levegő ilyen beható művészeti elemzésére még nem láttunk példát.

A *Kérem, sóhajtson Széchenyi Úr!* fontos és kihagyhatatlan, nemcsak a kortárs művészet rajongóinak, hanem mindazoknak, akik különleges élményre vágynak. Már a kiállítás első szekciójában található *Sóhajtozásgyűjtemény* (2024) interaktív installációja megalapozza a hangulatot. Egy felfújható fekete objektumot látunk. A méretes tárgyhoz egy mikrofonállványhoz erősített cső tartozik, amibe belesóhajthatunk. Még instrukciót is kapunk: *Kérjük, sóhajtson Ön is! Álljon a felfújható tárgy melletti cső végéhez, és sóhajtson egy kedvének és személyiségének megfelelőt* – olvashatjuk egy címkén. A remek légzőgyakorlattal a felpuffadt műalkotást kitöltő sóhajtozásgyűjteményhez járulunk hozzá. Csak szívjuk be jó mélyen a levegőt, majd szánkon keresztül engedjük útjára, de vigyázva, nehogy fulladásos köhögésbe forduljon a „móka". A sóhajgyűjteményt még 2010-ben indította útjára Koronczi Endre, és azóta is bővíti. Alkotásának kiegészítését, a *100-at sóhajt*-ot is megtekinthetjük most. Laboratóriumi üvegecskékbe zárt önsóhajait, melyeket száz napon keresztül halmozott fel, és pontos dátumokkal látta el a kicsiny fiolákat, hogy mikor került beléjük a lehelet. A hétköznapi gesztusból készült sorozat a légzés és

a lég minden embert összekötő motívumáról, a ki- és belégzés lelki folyamatokhoz és érzelmekhez való kötődéséről szól.

A sóhajtozás tulajdonképpen mély, elménket megnyugtató lélegzetvétel. Lelassítja pulzusunkat, felfrissíti tüdőnket, javítja vérünk oxigénszintjét. A tárlat szempontjából azonban nem ez a lényeges, hanem hogy a levegőhöz szorosan kapcsolódó sóhajtás érzelmeink nem verbális közlésére alkalmas folyamat.

Persze nem építkezhet egy ilyen volumenű kiállítás pusztán sóhajokra. Az alkotó kinetikus installációkon, grafikákon keresztül mutatja be a levegőről megszerzett ismereteit. 1996 óta foglalkozik légmozgásokkal, így több évtizedes tapasztalattal bír a témáról. Ezért is vágott bele a Belsőszusz tó projektbe. A Cserhát délnyugati részén, a Naszály hegy alatti síkságon megbújó tó ideális helyként szolgál a szabadtéri installációk építéséhez. A különleges mikroklímájú, hajnalonta kiváló fényviszonyokat és látványt biztosító tavat a 2000-es években fedezték fel maguknak a művészek. Koronczi is észrevette a hely szépségét, de főként alkalmasságát lebegő fólia-installációinak röptetéséhez. A happening videós dokumentációját egy lesötétített teremben nézhetjük végig. Fóliái táncot lejtve mozognak a fodrozódó víz felett. A jól megkoreografált performansszal Koronczi túlfogyasztó életmódunk elhullajtott anyagaiba lehel új életet a szél segítségével. A felfújódott nejlonzacskók, melyeket új „fajként" szuszoknak nevez az alkotó, kísértetként keringenek a légben. Látványuk a hajnali órákban a legmutatósabb, amikor még nem kelt fel a nap, de a hold fényének köszönhetően az „műtárgyak" a sarki fényhez hasonló megvilágításba kerülnek. Spirituális élmény, amint a tavat körbeülők nézik a szuszok táncát, és saját lélegzésükkel maguk is részeseivé válnak az „alkotásnak".

Kavargó szelet idéz elő az a kinetikus installáció, ahol ventillátorok röptetnek zacskókat. Néha leállnak a gépek, majd újra szárnyal minden. A valós légmozgást illusztráló *Tautológia* (2024) a mindennapos természeti jelenségek koncentrált megfigyelésében segíti a nézőket – olvashatjuk a folyton újrakezdődő alkotásról. A pörgő-forgó, majd röpke időre lenyugodó zacskók halmaza a véletlenek összjátékának metaforája. Nem tudjuk, hogy mikor hova esnek, nyugtalanítóan, kiszámíthatatlanul sodródnak az árral, amíg a körforgás tart.

A kiállítás leglátványosabb művének installálása embert próbáló feladat lehetett. A *Beszorult lélegzet*-ről (2023–2024) van szó, ami valójában a Magyar Tudományos Akadémia szellőztető rendszere. Az MTA épületének felújítása során kibontott szerkezet logisztikájához összehangolt csapatmunkára volt szükség, melynek dokumentálása látható a Youtube-on. A gigantikus berendezésre Koronczi a *Gyertyás jelenet 2* című videó forgatása közben lett figyelmes. Különleges atmoszférája magával ragadta, olyannyira, hogy úgy gondolta, miért ne használná fel a hazai tudományos élet nagyjainak: Kölcseynek,

Széchenyinek a leheletét, sóhaját őrző indusztriális kuriózumot. A gépezetből épített installáció metaforikus jelentőséggel bír: az általa keringetett levegőt szívták be neves akadémikus elődeink. Az újraértelmezett, nem túl esztétikus monstrum ezúttal nincs a padlóba rejtve, hanem labirintusként tekereghetünk részei között.

A hazai progresszív képzőművészeti szcénát meghatározó Koronczi Endre festő és grafikus is. A Képzőművészeti Főiskolára járt, ahol sokszorosító grafikai szakon végzett, majd egy kétéves posztgraduális képzésen vett részt. A mesterének Szabados Árpádot valló művész mindkét területen otthonosan mozog, amit jól bizonyít a *Szélfestmények* sorozat (2023). A gesztusokból, foltokból építkező akrilvásznak a szél sebességét imitálják. Miképp a *Szélrajzok* sorozat 22 darabból álló vegyes technikájú kompozíciói is. A ceruzával, szénnel, radírral, tussal papírra készült absztrakt grafikákon fekete csíkok spirál alakban örvénylenek. Mindkettő látható a tárlaton.

A szakadatlan és láthatatlan légáramlás körülvesz bennünket. Megérinteni nem tudjuk, de érzékeljük energiáját. Koronczi Endre tudósokat megszégyenítő gondossággal merült el ebben a mindennapjainkat „átszövő" jelenségben. A nem láthatót láthatóvá tette, művészi értékkel ruházta fel. Kitartó törekvésének eredménye a *Kérem, sóhajtson Széchenyi Úr!* izgalmas, újszerű anyaga. Koronczi most joggal szusszanhat egy keveset, de aztán el kell töprengenie azon, hogy mifelé sodorja tovább a légáramlás.

SZÍV ERNŐ

Kedves Vidám Borsik Miklós,

te is biztosan tudod, hogy a séta, a sétálás egy
olyan művészeti tevékenység, és mi Kingával ezért is
sétálunk ennyire, mennyire, sokat, ő akarja
inkább, ő szereti nagyon a művészetet így, ennyire, mint egy
sétai alkalmat, és ilyenkor mindig beszélgetünk,
tanulunk egymástól,
híreket is mondunk,
meg elemzünk is,
értékeljük a kort, benne magunkat, a többi
különböző, északfok emberi lényt,
árnyas fák, lakóparkok és egykori
gyárak előtt, vagy a rakpart. A Duna is halad. Láttam egy
szer, balint csípett meg a Feri. Egy kórház előtt
is sétálunk, fogjuk egymás kezét, beszélgetünk,
elmondtam öt haldokló életét,
a hatodiknak betelt.
Szóra szó.
Mi, kérlek, ilyenkor kommunikációs futárszolgálat vagyunk,
és egy lépés az uszkve, egy szó, vagy egy félmondat, de néha
meg is áll az ember, stop.
Megáll, és így, álló helyzetben értékel, kérlek szépen.
Én ilyeneket szoktam mondani, Isten, ha valóban isten,
nem szabadna ragozni, jelekkel illetni, ez mind felesleges.
Istenben, ez felesleges,
a csőtörés nem az.
Istennek, ez is felesleges.
Ilyenek jutnak az eszembe, amikor sétálunk és beszélgetünk.
Egy ember is művészet, de
két ember már, hogy így mondjam, pláne hogy.
Két beszélgető ember már olyan műv
észet, hogy a fal adja, nem?
Egy ember biciklivel, na az is művészet.
Hozzám is jönnek futárok.

Itt van a kézirat, a kiadó küldte, különben én
is művész vagyok, mondja, már fut is el, hová,
elég sok a művész a világon, állnak, futnak, sétálnak.
Most találkoztunk egy, azt hiszem, maláj művésszel.
Mint aki jött, nem tudom, ismered-e a sorozatot,
a Szandokánból Kabir
Bedi. Nem. Annak a szolgája. Kingával sétáltunk,
és művészeti tevékenységet folyattunk a szavakkal az
esteledés lassú de biztos folyamatában, amikor ő, ez a fú
lefékezett mell
ettünk, visszaigazította a nagy kék
étel vagy milyen hordó dobozt, (a múlt idő szava) és kérdezett.
Volt mobilja.
Mutogatott.
Kérdezett.
Kiabált.
Nem értettük.
Mutogatott.
Sírt.
Nem értettük.
Szerintem ez is művészet.
De az most nem utalás, már hogy ezt a kétségbeesett,
gyakorlatilag jajgató
már többször eltévedő,
addigra a reményt is föladó, a könnyei
vel küszködő fiatalembert érteni véltük végre.
Tizenhatszor mondta ki az ő nyelvén.
A tizenhetedik artikulációja járt sikerrel.
A Westendet kereste.
Az egy elég nagy hely.
Sok művész jár oda.
Mutattunk egy irányt, hátha még odaér,
ahová
és amikor,
amiért.
És ha ott lesz,
Isten is örülni fog a múlt,
idős (W) dobozának,
nem?

MTA
BP
T-2

Ára: 980 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

Csoboth Dorka
Papp-Sebők Attila
Purosz Leonidasz
Száz Pál
Takács Nándor
versei

Endrey-Nagy Ágoston
Schillinger Gyöngyvér
prózája

A távolságról
filozófiai-irodalmi megközelítések
Gyenge Zoltán
Laczkó Sándor
Szilágyi Zsófia

300 éve született Immanuel Kant

Radnai Dániel Szabolcs Eötvös Károlyról

Takáts Fábián Koronczi Endre kiállításáról

Diákmelléklet
Boldog Zoltán Jász Attiláról

9 770133 116008 24004

Emberi Erőforrások Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap